

84

2-66

ՀԻՄՆԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻՒԿՕ

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

ՀԱՏՈՒ 9

ԿԵԴՐՈՆԱՏԵՂԻ ՊԱԼԵՆՑ ԳՐԱՏՈՒՆ

1922

Տպագր. Մ. ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ - ԺԱՆ ՎԱԼԺԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐՔ

ՉՈՐՍ ՊԱՏԻ ՄԷՋ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

ՍԷՆՔ-ԱՆԹՈՒԱՆ ԱՐՈՒԱՐՁԱՆԻՆ ԳԱՐԻՊՏԵՄԸ ԵՒ
ՏՈՒ ԹԱՄԲԼԸ ԱՐՈՒԱՐՁԱՆԻՆ ՍԿԻԼԱՆ

Այն երկու յիշատակելի պատմէշները՝ զոր կրնայ
յիշել ընկերային հիւանդութիւնները դիտողը՝ չեն վե-
րաբերիր այն թուականին ուր զետեղուած է զրքիս
գործողութիւնը։ Այն երկու պատմէշները որոնց եր-
կուքն ալ՝ տարբեր կերպարանքով՝ անարկու կացու-
թեան մը խորհրդանշանն էին, զետնին տակէն ելան

1848ի աղետալոր ապստամբութեան ժամանակ, ապրստամբութիւն որ պատմութեան մինչեւ ցարդ տեսած փողոցի պատերազմներուն ամենէն մեծն է:

Ընկերային դասերու մէջ մեծ յուսահատեալ մը կայ որ է խուժանը, և որ երբեմն իր վիշտերուն, վհաժութիւններուն, զրկումներուն, տենդերուն, սոսկալի աղքատութեան, զարշահաութեանց, ազիտութեան և խաւարին անդունդէն կը բողբոջէ նաև սկզբունքներու դէմ, նաև ազատութեան, հաւասարութեան և եղբայրութեան դէմ, նաև ընդհանուր քուէին դէմ, նաև հանրութիւնը կառավարող հանրական իշխանութեան դէմ, և ռամիկը պատերազմ կ'ընէ ժողովուրդին դէմ:

Մութացիկները հասարակաց իրաւունքին դէմ կը յարձակին. ռամկապետութիւնը՝ ժողովուրդին դէմ կ'ապստամբի:

1848 Յունիսի դէպքը՝ փութանք ըսելու թէ՝ առանձին դէպք մըն է և գրեթէ անկարելի է դասաւորել պատմութեան փիլիսոփայութեան մէջ: Այն ամէն բաները զոր քիչ մը առաջ արտասանեցինք՝ կը պարտաւորինք ի բաց առնուլ երբ խնդիրը այս տարօրինակ ապրստամբութեան վրայ է և որու մէջ իր իրաւունքը պահանջող աշխատութեան նուիրական անձկութիւնը զգացուեցաւ: Հարկ եղաւ կռուիլ այս ապստամբութեան դէմ, և պարտք մըն էր կռուիլը, վասն զի Հանրապետութեան դէմ կը պատերազմէր այն: Բայց իրապէս ի՞նչ եղաւ 1848ին յունիսը: Ժողովուրդին կողմէն ժողովուրդին դէմ այսինքն իրեն դէմ ապստամբութիւն մը:

Երբ առարկան տեսնելէ հզադրելով ուրիշ խնդրի մը վրայ կը խօսինք, մեր խօսքին ընթացքէն խտորացնէք ըլլար ամենեւին. հետեւաբար թող ներուի մեզ

ընթերցողին ուշադրութիւնը պահ մը կեցնել այն բացարձակապէս միակ երկու պատնէշներուն վրայ որոնց նկատմամբ խօսեցանք քիչ մը առաջ և որոնք այս ապրստամբութեան յայտարար նշանները եղան:

Այս պատնէշներէն մէկը Սէնթ Անթուան արուարձանին մուտքը կը խափանէր, միւսը կ'աղբիւէր մօտենալ Տիւ Թամբլը արուարձանին. այն ամէն անձերը որոնց առջև յունիսի կապտագեղ և պայծառ երկնից ներքև կանգնեցան յաղաքային պատերազմի այս երկու անարկու հրեշտակները, բնաւ չափտի մոռնան դանոնք:

Սէնթ Անթուանի պատնէշը երեք յարկի բարձրութեամբ և եօթ հարիւր ոտք լայնութեամբ ահագին բան մըն էր և արուարձանին ընդարձակ բերանը մէկ անկիւնէն միւս անկիւնը, այսինքն երեք փողոց կը գոցէր, խոռոչաւոր, հերձուէն, ատամնաւոր, յօշոտ, ահազին պատառուժով մը ժայռացած, ըստ ինքեան պատարանի կազմող կոյտերու վրայ յինամ, հոն հոս զըլուխներ երկնցնելով՝ արուարձանին տուններէն բաղկացող երկու մեծ հրուանդաններուն վրայ դօրաւորապէս կ'ընկնելով՝ յուլիսի 14ը տեսնող անարկու հրապարակին ներսէն իբր կիկլոպեան թումբ մը կը բարձրանար այս պատնէշը: Այս մայր պատնէշին ետեւը փողոցներու ներսը աստիճան առ աստիճան շինուած տանքիները պատնէշ ևս կար: Մարդս այս մեծ պատնէշը տեսնելովը միայն կ'զգար արուարձանին հոգեվարող ահագին տառապանքը որ հասած էր այն յետին վայրկեանը ուր կարօտարեկութիւն մը կ'ուղէ աղետալի վախճան մը ըլլալ: Ինչով շինուած էր այս պատնէշը: Երեք վեց-նայարկ տուններու փլուզումովը, որոնք ոմանց ըսածին նայելով՝ մասնաւորապէս քանդուեր էին: Ոմանք ալ ամէն բարկութիւններու հրաշքովը շինուած էր՝

կ'ընէին: Կրնար ըսուել թէ ատելութեան ամէն շինու-
թիւններուն ողբալի այսինքն աւերակի տեսքը ունէր
այն: Ո՞վ շինեց ասիկա: Կրնար ըսուել նաև. Ո՞վ կոր-
ծանեց ասիկա: Անգուստ եռանդին յանկարծապէս
կանգնած չէնքն էր այն: Հապտ սա դուռը, սա վան-
դակը, սա քիւր, սա շրջանակը, սա խորտակուած
կրակարանը, սա դիզուն սանը, տուէք ամէնն ալ, նե-
տեցէք ամէնն ալ, հրեցէք, գլտորեցէք, փորեցէք,
տապալեցէք, փլցուցէք ամէն բան: Սալաքարը, պատի-
քարը, գերանը, երկաթէ սիւնակը, քուրջը, խորտակ-
ուած ապակին, ծուէնը, ցնցոտին և անէնքը միասնա-
մուռ աշխատելով շինեք էին այս պատնէշը: Մեծ էր
այն, նաև սղփիկ: Հրապարակի վրայ անդունդին ծի-
ծաղակա՛ն նմանութիւնը բերող քառան էր այն: Կոյտին
հետ հիւլէն, խորտակուած սկուտեղին հետ այսինչ
պատին մէկ մասը կը նշմարուէր անոր մէջ, ամէն ա-
ւերակներու եղբայրական սպառնալի մթութիւնը ունէր
այն. Սիզիփոս իր ժայռը և Յոթ իր խեցիին բեկորը
նետա՛յ էր հոն: Վերջապէս բոկոտներուն վերնաբա-
ղաքն էր այն: Գլխիվայր դրուած սայլեր զանազան
տեսք կուտային զատիվայրին, երկայն և նրբաձեւ
կառք մը խոտորնակի երկնցած էր վրան՝ սեռնք դէպի
վեր ցցուած, և կարծես թէ պատնէշին ազակայի ճա-
կատին վրայ սպլ մըն էր. հանրակառք մը բազուկնե-
րու ոյժով պատնիշական կոյտին վրայ. տնկուած էր
զուարճութեամբ, իրր թէ այս վայրենական չէնքին
ճարտարապետները ուզած ըլլային ստամբակութիւնը
սարսափին վրայ աւելցնել, և իր զեկը չեմ գիտեր ի՞նչ
օգաչու ձիերու կ'առաջնորդէր: Կոճղերու նման հա-
տորներ, խախտուած շղթաներ, կախաղաններու պէս
չերտաձեւ ատաղձներ, բեկորներէ դուրս ելլող հորի-
զոնական անիւներ ժողովուրդին կրած հին չարչարա-

նաց կերպարանքը այս անիւնաութեան չինքն հետ
կը միացնէին: Սէնթ Անթուանի պատնէշը գէնք կ'ընէր
ամէն բան. անկէ կ'ելլէին այն ամէն իրերը զոր ըն-
տանի պատերազմը կրնայ նետել ընկերութեան գըլ-
խուն. կոխ մը չէր այս, այլ սոսկալի հիւանդութեան
մը կրկնութեան ախտաժամը. այս ամբողջ պաշտպանող
զարապինաները որոնց մէջ քանի մը լայնափող ատր-
ճանակ կար, յախճապակիի կտորներ, ոսկորներ, թիկ-
նոցի կոճակներ, գիշերուան սեղանի անուակներ ան-
գամ կը նետէին. վտանգաւոր ուռմբեր պղնձի պատ-
ճառաւ:

Խելագար էր այս պատնէշը, անմեկնելի շառաչիւն
մը կ'արձակէր ամպերուն մէջ, և ժամանակ առ ժա-
մանակ՝ բանակը գրգռելով՝ բազմութեան և մրրիկով
կը գրաւուէր. բացարձակ գլուխներու ամբոխ մը կը
ցիւղուէր անոր վերեւ. վիտուամով մը կը լեցուէր անոր
փշալի կատարը որու փուշերն էին հրացաններ, թու-
րեր, զաւազաններ, կացիններ, նիզակներ և սուրններ
և որու վրայ լայն և կարմիր դրօշակ մը հովէն ծփա-
լով կը շահէր, հրամանատարի ազաղակները, յարձա-
կումի երգերը, թմբուկի ձայներ, կիներու հեծկտանքը
և անօթի մեռնողներու խաւարային քահքահները կը
լսուէին: Տարապայման և կենդանի պատնէշ, ուրկ
եւեկտրական գազանի մը կոնակէն ելնելու պէս՝ շան-
թերու ճայթիւն մը կ'ելլէր: Յեղափոխութեան օգին
եր ամպովը կը ծածկէր այս զագաթը ուր կը գոռար
ժողովուրդին այն ձայնը որ Աստուծոյ ձայնին կը նմա-
նի, աւերածներէ բաղկացող այս տիտանեան կողովէն
տարօրինակ վեհափառութիւն մը կ'արտադրուէր: Աղ-
բերու գէզ մը և միանգամայն Սինաի լեռ մըն էր
այն:

Ինչպէս ըսինք նախապէս, այս պատնէշը յանուն

յեղափոխութեան կը պատերազմէր. որով դէմ. յեղափոխութեան դէմ: Անիկա, այն պատենէլը, այսինքն զիպուածը, անկարգութիւնը, խռովութիւնը, թիւրիմացութիւնը, անծանօթը իր դիմացը ունէր սահմանադիր ժողովը, ժողովուրդին վեհապետութիւնը, հանրական քուէարկութիւնը, ազգը, հանրապետութիւնը. Գարմանեօլի երգն էր այն որ Մարսէլէէզը կոչուի կը հրաւիրէր:

Յիմառապկան այլ դիւցազնական հրաւէր, վասն զի զիւցազն մըն է այս հինաւուրց արուարձանը:

Արուարձանը և իր ամրոցը իրարու կ'օգնէին: Արուարձանը ամրոցին նստելը կը պատասպարուէր և ամրոցն ալ արուարձանին կուտար կոնակը: Պատերազմի ամենէն վայրագ տեսիլներուն սովորող զօրագունները երկիւղով կը նայէին այս պատենէլին որ մտղերը դէպի վեր տնկուած վարագիւն մօտն գազուն և ահագին լեռան նման ամրոց մըն էր կարծես:

Բառորդ մղոնի մը չափ անդին, Շաթօ տ'Յյի քովէն պուլվարին վրայ հասնող Վիէյլ Տիւ Թամբլը փողոցին անկիւնէն եթէ համարձակապէս գլուխդ յառաջացնէիր Տալրմաներ մթերանոցին կազմուած ծայրէն դուրս, հեռուէն, ջրմուղին անդի կողմը, դէպի Պէլ-վիլի սանդուղները ելլող փողոցին մէջ, գառիվերէն ամենէն բարձր տեղը տուններու ճակատներուն մինչև երկրորդ յարկը հասնող տարօրինակ պատ մը կը նշմարուէր, որ աջակողմեան տուններէն դէպի ձախակողմեան տունները քաշուած՝ տեսակ մը միութեան գիծ էր. իբր թէ փողոցը՝ յանկարծ գոցուելու համար՝ ինքնին ծալած ըլլար իր ամենէն բարձր պատը: Սալաքարերով շինուած այս պատը ուղիղ, ճիշդ, ցուրտ, ուղղահայեաց, քանոնով հարթուած, առաստնով քաշուած և կապարաւոր դերձանով ուղղուած էր: Ան-

շուշտ շաղախ չունէր այն, բայց տեսակ մը հոռմէական պատերու պէս այս պատն ալ անշաղախ ըլլալով հանդերձ չէր խանդարեր իր ճարտարապետական անթերի կանոնաւորութիւնը: Բարձրութենէն կը գուշակուէր թէ ո՛րքան խորութիւն ունէր: Պատին դարաւանդը մաթեմատիկական զուգահեռականութեամբ հեռացած էր խարխալէն: Գորշագոյն մակերեւոյթին վրայ անջրպետէ յանձնապետ թնդանօթի համար բացուած գրեթէ անտեսանելի և սև թելերու նման ծակեր կը նշմարուէին: Այս որմածակերը հաւասար անջրպետներով մէկ մէկէ դատուեր էին: Որքան ալ հեռու նայէիր, ճանճ մը անգամ չէիր տեսներ փողոցին մէջ: Բաւոր պատուհաններն ու դռները գոց էին: Այս պատենէլը փողոցին ներսովը կանգնելով անել փողոց մը կ'ընէր. անշարժ և հանդարտ, ոչ ոք կը տեսնուէր, ոչինչ կը լսուէր. և ուր ոչ աղաղակ մը, ոչ ձայն մը, ոչ ալ շունչ մը կար: Գերեզման մըն էր այն:

Յունիսի ակնախափող արեւը լոյսով կ'ողողէր այս սոսկալի բանը:

Տիւ Թամբլը արուարձանին պատենէլն էր այն:

Եթէ մէկը մօտը երթալով նշմարէր այս պատենէլը, նոյնիսկ եթէ ամենայնդուզն մարդ մը ըլլար, անհնարին էր իրեն չմտածել այս խորհրդաւոր երեւոյթին առջև, որ կազմ ու պատրաստ, կցուած, վրայէ վրայ շարուած, ուղղագիծ, համաչափ և տխրալի բան մըն էր. գիտութիւն և խաւար կը պարունակէր սն: Կ'ըզգար գիտողը թէ այս պատենէլին պարագլուխը երկրաչափ մըն էր կամ ճիւղ մը: Մարդ կը նայէր այս պատուարին և կամաց կը խօսէր:

Ժամանակ առ ժամանակ եթէ մէկը, զինուոր, ապա կամ ազգային երեսփոխան մը համարձակէր անցնիլ մենական սալարկէն, կծու և տկար սուղում մը կը

լսուէր, և անցորդը կ'իյնար՝ վերաւորուելով կամ մե-
նելով, կամ՝ եթէ փախչէր՝ կը տեսնէր որ գնդակ մը
գոց փեղկի մը, կամ երկու որմաքարի և կամ պատի
մը փուռին մէջ կը մանէր: Երբեմն ալ պիտգայեան
դուռնա մըն էր արձակուածը: Վասն զի պատնէշին
մարդերը երկու պզտիկ թնդանօթ բերք էին կալի ձու-
լածոյ խողովակներու երկու բեկորը, խողովակին մէկ
ծայրովը խծուծով և կրակարանի կաւով խցելով: Վա-
նօրը անօգուտ կերպով չէր վատնուեր: Ամէն նեառած
հրացանին գնդակը իր նշանին կը հասնէր: Հոն հոս
քանի մը դիակ կար, և քարայտապետներուն վրան ալ
արեան լճակներ:

Պատնէշին վրայ յարձակելու եկող զինուորները
գումարուեր էին էչի կռնակի նման երկակողմանի զա-
ռիվերի մը ետեւը զոր ջրմուղին կամարաւոր կամուրջը
կը կազմէ Տիւ Թամբլը արուարձանին մուտքին քով և
ծանրութեամբ և ամփոփ միտքով կը գիտէին այս սոս-
կալի ամրոցը ուրկէ մահ կ'ելլէր: Զինուորներէն ո-
մանք փորի վրայ կը սողային մինչեւ կամուրջին կոր
գիծին վերը՝ զգուշանալով սակայն որ իրենց չլիարկը
կամարին կոր գծէն անդին չանցնի:

Մօնղէյնար արի գնդապետը սարսուռով մը կ'ըզ-
քանչանար այս պատնէշին վրայ:— Ինչպէս ժինուեր է
ապիկա, կ'ըսէր ազգային երեսփոխանի մը: Ձկայ քա-
մը որ ուրիշ քառէ մը աւելի դուռս ելած ըլլայ: Յախ-
նապակեայ է այս պատը:— Եոյն բոպէին գնտակ մը ա-
նոր կուրծքին վրայի խաչը խորտակեց, և Մօնղէյնար
ինկաւ:

Վատե'րը, թո՛ղ երեւան, թող տեսնուին և կը
տեսնեն, բայց չեն համարձակիր, կը պահուրտին պատ-
նէշին մէջ, կ'ըսուէր: Տիւ Թամբլը արուարձանին
պատնէշը ութսուն մարդէ պաշտպանուելով և տասը

հազար մարդու յարձակումը կրելով երեք օր զիմ-
ցաւ: Չորրորդ օրը յարձակողները ըրին ինչ որ եղած
էր Զատայի և Գոթթանթինի մէջ, այսինքն տուները
ծակեցին, տանիքներէն եկան և պատնէշը առին: Ութ-
սուն վատերուն և ոչ մէկը ուզեց փախչիլ ամէնքն ալ
մեռան բացի պարագլուխէն որ է Պարթէլէմի և որու
վրայ հիմա պիտի խօսինք:

Սէնթ Անթուանի պատնէշը, որոտումներու ազ-
մուկն էր, իսկ Տիւ Թամբլի պատնէշը լուծեալն: Այս
երկու ամրոցներուն տարբերութիւնն էր ինչ որ է զար-
հուրելիին տարբերութիւնը աղետալիին հետ: Մէկը
գազանային բերանի մը, միւսը զիմակի մը կը նմանէր:
Սեպելով թէ յունիսի ահագին և խաւարին ապստամ-
բութիւնը բարկութեամբ և հանգոյցով մը բաղադրուած
էր, կ'զգար մարդս թէ առաջին պատնէշին մէջ վիշապ
և երկրորդին մէջ սպինգա կար:

Այս երկու ամրոցները Գուրնէ և Պարթէլէմի ա-
նուն անձերու առաջնորդութեամբ շինուեր էին: Գուր-
նէ՝ Սէնթ Անթուանի պատնէշը, Պարթէլէմի ալ Թամբ-
լէ ալ պատնէշը շինած էր: Պատնէշներուն ամէն մէկը
շինողին ալ պատկերն էր:

Գուրնէ բարձրահասակ, լայնուն, կարմրաբերան,
հաստաբազուկ, սրտոտ, սիրտը ուղղասէր, նայուածքը
անկեղծ և սոսկալի մարդ մըն էր: Աներկիւղ, դու-
րունեայ, բարկացուտ, մերկալի մարդերուն ամենէն
անկեղծը, կռուողներուն ամենէն ահեղն էր ա՛յ: Պա-
տերազմը, կոխը, մարտը իր շնչելի օդն էին և գուար-
թութիւն կուտային անոր: Ծովային սպայ եղած էր
և իր շարժումները և ձայնը տեսնող մը կը գուշակէր
թէ ովկիանոսէն կ'ելլէր և մրբիկէն կուգար ան, Գուր-
նէ պատերազմին մէջ կը շարունակէր ուրաւանք: Եթէ
ի բաց տանենք հանճարը, Գուրնէ Տանթօնի նման բան

մըն էր, ինչպէս Տանթօն ալ Հերգիւլէսին նման բան
մըն էր եթէ ի բաց առնենք այս վերջինին աստուած-
ութիւնը:

Պարթեւէմի նիհար, աղագուն, գունատ և լուկաց
էր. տեսակ մը սոսկալի ստամբակ որ քաղաքապահէ
մը ապտակուելուն համար զաղտնապէս դիտեց և տեղ
մը սպասելով զայն սպաննելէն ետք թիարան նեառե-
ցաւ տասնըեօթը տարեկան հասակին մէջ: Ելաւ թիա-
րանէն և այս պատնէշը շինեց:

Ետքը Լոնտրայի մէջ երբ երկուքն ալ տարագիր
էին, Պարթեւէմի Գուրնէն մեռցուց, աղետալի՛ բան:
Սգալի մեղադարտութիւն մը եղաւ այս: Ժամանակէ մը
ետք Պարթեւէմի բռնուելով կիրքով խառն դէպքի մը
անուանային խառնուրդին մէջ, դէպք աղտալի ուր
գաղղիական օրէնքը մեղմարար պարագաներ, իսկ անգ-
լիական օրէնքը մահ կը առնէ, կախուեցաւ: Նիւթա-
կան զրկումի շնորհիւ, բարոյական միտութեան շնորհիւ
այս դժբախտ անձը որ անտարակոյս հաստատ և թե-
րեւս մեծ իմացականութիւն մը ունէր, Դրանսայի մէջ
իր կեանքը թիարանով սկսաւ և Անգլիոյ մէջ կախու-
ղանին վրայ լմնցուց. այս է անա ընկերային շինու-
թեան արդիւնքը: Պարթեւէմի առիթը պատահած ժա-
մանակ մէկ դրօշակ կը բանար միայն, այսինքն սե-
ղրօշակը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ԱՆԴՈՒՆԴԻ ՍԸ ՄԷՋ ԳՏՆՈՒՈՂՆԵՐՆ ԻՆՉ ԸՆԵՆ ԵԹԷ ԶԻՍՍԻՆ

Ապստամբութեան ստորերկրեայ կրթութեան մէջ
սասնելեց տարին բաւական երկար ժամանակ մը կը
սեպուի, և 1848ի յունիսը աւելի հմուտ էր քան թէ
1832ի յունիսը: Ահա այս պատճառաւ Տը Լա Շանվը-
րըրի փողոցին պատնէշը՝ համեմատուելով երկու ան-
գին պատնէշին հետ զոր նախորդ գլուխին մէջ նկա-
րագրեցինք՝ ծրագիր և սաղմն մըն էր միայն. բայց
այն ժամանակին համար անարկու պատնէշ մը կը սեպ-
ուէր:

Ապստամբները Անժօլրայի հսկողութեան ներքեւ,
ըստ որում Մարիուս ալ բանի մը չէր նայեր, օգուտ
քաղեր էին գիշերէն: Պատնէշը ոչ միայն նորոգուած
այլ նաեւ երկու ոտքի չափ բարձրանալով մեծցած էր:
Սալաքարերու մէջ տնկուած երկաթէ սիւնակներ թամ-
փի վրայի նեցուկներու մէջ կեցող նիզակներու կը նը-
մանէին: Ամէն կողմէ ամէն տեսակ աւերածներ բեր-
ուելով պատնէշին վրայ դրուեր և անոր սրտաքին
դժուարութիւնները խառնակելով աւելցուցեր էին:
Ամբողջ վարպետութեամբ վերստին շինուած էր՝ ներ-
սի կողմը պատի և դուրսի կողմը մացառի ձևը առնե-
լով:

Նորէն հաստատուած էր սալաքարէ սանդուղը որ
պատնէշին վրան կը հանէր բերդի պատի մը վրայ հա-
նող սանդուղի մը պէս:

Պատենէշին մէջ հաւաքուած ըրեր էին, և վիրաւորներուն վէրքն աւ բոլորովին դարմաներ էին, ապա գետինը և սեղանին իրայ սփռուած վառօղները ժողված, գնդակներ ձուլած, փամփուլտներ շինած, պատքոյդներ կազմած, զէնքերը բաշխած, ամբողջին ներսը մաքրած, բեկորները հաւաքած և դիակներն ալ տաքած էին:

Մեռեալները Մօնտէթուր գոիւնին մէջ դիզեցին, որու կը տիրէին միշտ: Երկար ժամանակ կաթմիր մընաց փողոցին այն քարայրատակը ուր զետեղուեցան դիակները: Ասոնց մէջ արուարձաններուն հսկող չորս ազգային պահակ կար: Անժօլրա այս չորս պահակներուն համագգեատը հանել և տեղ մը պահել տուաւ:

Անժօլրա ապստամբներուն խրատ տուած էր քնանալ երկու ժամ: Սակայն երեք կամ չորս հոգի միայն հետեւեցաւ այս խրատին: Ֆէօյերի այս երկու ժամը անցուց կապելալին դիմացի պատին վրայ յետագայ փորագիրը փորագրելու պարապելով:

ԿԵՅՅՆԸ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ

Բեւեռով մը որմաքարին վրայ փորուած այս երկու բառերը 1848ին դեռ կը կարդացուէին այն պատին վրայ:

Երեք կիները գիշերայն պատենէշին յարձակումէ ազատ մնաղած միջոցին կրցեր էին բոլորովին աներեւոյթ ըլլալ: Ասոնց այս անհետումին պատճառաւ աւելի հանգիստ շունչ կ'առնէին ապստամբները:

Երեք կիները միջոց մը գտնելով դրացիի մը տունը պաասպարուեր էին:

Վիրաւորներուն մեծագոյն մասը կլնալին և տակաւին կ'ուզէին պատերազմիլ: Խոհանոցին մէջ, որ զինուորական հիւանդանոց եղած էր, խշտեակներու և

յարդի դէզերու վրայ ծանրապէս վիրաւորուած հինգ մարդ կար, որոնց երկուքը քաղաքապետական պահակներ էին: Ամենէն առաջ այս երկուքին վէրքը դարմանուեցաւ:

Ստորին սրահին մէջ ալ միայն Մապէօֆը մնացեր էր սեւաթոյր պատրանքին տակ և ժալէր՝ իր ցիցին կապուած:

— Մեռեալներու սրահն է այս, ըսաւ Անժօլրա:

Ճրագէ մը հագիւ հազ լուսաւորուող այս սրահին մէջ և դէպ ի ներսի կողմը մահակիր սեղանը իբր հորիզոնական սին մը ցիցին ետեւը ըլլալով, տեսակ մը անորոյ մեծկակ խաչ մը կը կազմուէր՝ ժալէր կայնած և Մապէօֆ պռոկած ըլլալով:

Հանրակառքին զէկը թէեւ հրացանի գնդակներէն հաշմուած էր, բայց տակաւին բաւական կանգուն ըլլալով կարելի եղաւ վրան դրօշակ մը կապել:

Անժօլրա՝ որ ըսածը միշտ կատարող պարագլուխէ մը յատկութիւնը ունէր՝ գնդամահ իյնող ծերունիին ծակուած և արիւնարոյր թիկնոցը կապեց այն զէկին:

Այլ ընթրիք մը ընելը անհնարին բան էր: Ոչ հաց և ոչ միս կար: Պատենէշին յիսուն մարդերը տանըվեց ժամէ ի վեր հոն ըլլալով շուտ մը սպառած էին կապելային փանաքի պաշարները: Կը հասնի ժամ մը ուր ամէն դիմացող պատենէշ հարկաւորապէս Մէտիւզին լաստը կը դառնայ: Հարկ եղաւ համակերպիլ անթուրեան: Յունիս Եր սպարդիական օրին առաջին ժամերուն մէջն էին, ո՛ր ուր ժամն՝ Սէն Մէրիի պատենէշին մէջ իրմէ հաց ուզող ապստամբներէ, ուտելիք գոչող մարտիկներէ չըջապատուելով կը պատասխանէր աւոնց, — ի՞նչ հարկ ուտելու ժամը երեքն է. չորսին պիտի մեռնինք:

Այլ ուտելը կարելի չըլլալուն համար, խմելն ալ

արգիլուեցաւ Անժօլրայի հրամանաւ: Գինին արգիլուեցաւ, օղին ալ մաս առ մաս ամէնուն բաժնուեցաւ:

Մառանին մէջ տասներէինդ լեցուն չիլ գտնուած էր որոնց ամէնքն ալ աղէկ մը կնքուած էին: Անժօլրա և Գօմպլֆէր քննեցին այս չիլերը: Գօմպլֆէր Մարանէն դուրս ելլելով ըսաւ: Ասօնք Հիւշու ախպարին հին խանութէն մնացեր են որ ի սկզբան փերեղակի խանութ մըն էր: — Հարկաւ բուն գինի են առնոք, ըսաւ Պօսիւէ: Բաբերախտաբար Կրանթեր քնացած է: Եթէ արթուն ըլլար, դժուար պիտի ըլլար ազատել այս չիլերը: Անժօլրա առանց մտիկ ընելու շունչները արգիլեց դալի այս տասներէինդ չիլերուն, և Մապէօֆ ախպարին պառկած սեղանին տակը դնել տուաւ որպէս զի իբր նուիրական նկատուին անոնք:

Կէս գիշերէն երկու ժամ ետքը համրուեցան ապրտամբները, երեսունըօթը հօգի էին:

Լոյսը կ'սկսէր երեւալ: Մարեցին ջահը որ վերջապէս անկուած էր սալաբարերու խողովին մէջ: Պատնէին ներսը որ փողոցէն առնուած տեսակ մը գաւիթ էր, խաւարածած, նաեւ վերջալուսական անորոշ սարսափին մէջ նաեւ մը անկայմ և անկազմ տախտակամածին նման բան մըն էր կարծես: Կոռուղները այս գաւիթին մէջ երթեւեկելով իբր սեւաթոյր կերպարանքներ կը շարժէին: Այս մթապատ բոյնին վերրէն անմոռնչ տուներուն տանիքները կապարի դոյնով կը ծրագրուէին: Իսկ աւելի բարձրէն երեւցող ծխահանները կը տփգունէին: Երկինքը ունէր այն անորոշ և սիրուն երփը որ թերեւս սպիտակ և թերեւս կապուտ է: Երանութեան աղաղակներով թռչուններ կը թռաւակէին օդին մէջ: Պատնէին ներսը դիմացի կողմէ կազմող բարձր տունը դէպի արեւելք դարձած ըլլալով վարդապոյն ցոլում մը ունէր իր յարկին վրայ: Ա-

առաւօտեան հովը երբորդ յարկի պատուհանը մեռած մարդուն ալեւոր մաղերը կը շարժէր:

— Ուրախ եմ որ ջահը մարեցաւ, կ'ըսէր Գուրֆէյրազ Թէօյեիին: Այս ջահը հովէն խրտչելով ձանձրոյթ կուտար ինձ: Կարծես թէ կը վախնար: Ջահերուն լոյսը վատերուն իմաստութեան կը նմանի, աղէկ լոյս չտար, վասնզի կը դողայ:

Արշալոյսը թռչունները արթնցնելուն պէս միաքերն ալ կ'արթնցնէ, ապտամբներուն ամէնքն ալ կը խօսակցէին:

Ժօլի տանիքի խողովակի մը վրայ կատուի մը թափառիլը տեսնելով անկէ սա փլիսփայտական հետեւութիւնը հանէր:

Ի՞նչ է կատուն: Ուղղիչ մը: Աստուած պապան մուկը ստեղծելէն ետք, վա՛յ, սխալ մը ըրի, ըսաւ և կատուն ալ ստեղծեց: Կատուն մուկ վրիպակին ուղիղն է: Մուկը, և իր հետ կատուն՝ արաբադործութեան վերաբնուած և սրագրուած փորձն է:

Գօմպլֆէր ուսանողներէ և բանւորներէ չըջապատուած կը խօսէր մեռնողներուն, Ժան Բրուվէրին, Պահօրէին, Մապէօֆին, Գապիւզին վրայ, անգամ, նաեւ Անժօլրայի խտամբեր տրամութեան վրայ, և կ'ըսէր.

— Հարմատիս և Արիսթօթիթօն, Պրիւթիւս, Շէրէաս, Ստէֆանիւս, Գրօմուէլ, Շարլօթ Գօրալէյ, Սանա, ամէնքն ալ հարուածը տալէն ետք իրենց վշտալի վայրկեանը ունեցան: Մեր սիրտը այնքան կը սարսոռի և մարդկային կեանքը այնպիսի խորհուրդ մըն է որ նաեւ քաղաքացիի առուկ սպանութեան մը մէջ, նաեւ աղատարար սպանութեան մը մէջ, եթէ կայ ազատախայթ մարդկային սեռի ծառայած ըլլալու խղճի խայթ մարդկային սեռի ծառայած ըլլալու ուրախութիւնը կը գերադանցէ:

Քշուառներ

Փոխադարձ խօսակցութիւնը օճապտոյտ գետի մը պէս իրեն յատուկ չըջանները ունի: Պահ մը ետքը՝ ժան Բրուվէրին՝ ոտանաւորներէն եկած անցումով մը Գօմպլէէր Վիրգիլիոսի Մշակականներուն թարգմանիչները մէկգմէկու հետ, Բոյր Գուցնոյի հետ, Գուրնօն Տըլիլի հետ կը համեմատէր, Մալֆիլաթրէն թարգմանուած քանի մը պարբերութիւններ յառաջ բերելով: մասնաւորապէս Կեսարի մահուան զարմանալի գէպքերը, և Կեսարին անունը տրուելով խօսակցութիւնը Պրիւթոսի վրայ կը չըջէր:

— Կեսար արդարապէս ինկաւ, կ'ըսէր Գօմպլէէր: Կիկերօն խստիւ վարուեցաւ Կեսարի նկատմամբ, և իրաւունք ունեցաւ: Այս խտութիւնը պարսաւակած քննադատութիւն մը չէ: Հոմերոսին՝ Զօիլէն նախատուիլը, Վիրգիլիոսին՝ Մոսէվիոսէն, Մօլիէրին՝ Վիլգէն, Շէյքսպիրին՝ Բօթէն, Վօլթէրին՝ Ֆրեյբօնէն նախատուիլը նախանձու և ատելութեան օրէնք մըն է որ ի գործ դրուեցաւ: հանճարները իրենց վրայ կը հրաւիրեն թըշնամանքը: մեծ մարդերը աւելի կամ նուազ կերպով բայց միշտ վայրահաշութեան կենթարկուին: Բայց Զօիլ և Կիկերօն կը տարբերին: Կիկերօն արդարութեան դատաւոր մըն է միտքովը, ինչպէս որ Պրիւթիւս ալ պատուհասող մըն է սուրով: Իմ մասին ես կը պախարակեմ այս վերջին պատուհասը, սուրբ, բայց հին ժամանակները ընդունելի էր այն: Ինչպէս կ'ըսէ Էօթթօր, Կեսար, Բիւպիգօնի բոնաբարիչը, թագաւորի և գրեթէ բռնաւորի բաներ կ'ընէր: անոր ասոր իբր իրմէն արտաբղիւխ բարձ ու պատիւներ տալով որոնք ժողովուրդէն կ'արտաբղիւխ, և ոտքի վրայ չեղելով երբ ճերակոյտին անդամները ներս կը մտնէին: Կեսար մեծ մարդ մըն էր, աւելի աղէկ, կամ աւելի գէշ դասը ալ աւելի մեծ է: Իր ընդունած քսաներեք վերքը ոչ

այնքան կը յուզեն զիս որքան կը յուզէր Յիսուս Քրիստոսի ճակտին նեաւում թուքը: Կեսար նախարարներէն դաշուկեցաւ: Քրիստոս սպասաւորներէն ապտակ կերաւ: Երբ աւելի մեծ է նախաարարքը, կ'զգաս թէ Աստուած է նախատուողը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ԼՈՒՍԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԹԱԳՆՈՒԹԻՒՆ

Անժօյրա պատնէշէն դուրս ելլելով գացած էր անգամ մը չորս կողմը դադանապէս դիտելու համար: Մօնտէթուրի գոհիէն ելած էր տուններուն քովերէն օճապտոյտ սահելով:

Ապստամբները փութանք ըսել թէ մեծ յոյս ունէին: Գիշերուան յարձակումը այնպիսի կերպով վանած էին որ առաւօտեան յարձակումը գրեթէ առաջուրնէ կ'արհամարհէին: Առաւօտեան յարձակումին կ'սպասէին և կը ժպտէին անոր նկատմամբ: Ինչպէս իրենց դատին նոյնպէս և յաջողութեան վրայ չէին տարակուսեր: Մանաւանդ թէ անշուշտ օգնութիւն մը պիտի հասնէր իրենց անյայտագ: Այս օգնութեան վրայ վստահութիւն ունէին: Յաղթական մարգարէութեան զիբութեամբ որ գաղղիացի կոստողին ոյժերէն մէկն է, լուսնալու սկսող օրը երեք ստոյգ փոփոխութիւններու կը բաժնէին, առտուն ժամը վեցին իրենց կողմը պիտի դառնար զօրադունդ մը որ «տրամադրուած» էր: Կէսօրին բոլոր Բարիդ պիտի ապստամբէր: արեւամայրին յեղափոխութիւնը պիտի սկսէր:

Սէն Մէրիի վտանգի գտնակին ձայնը կը լսուէր որ առջի օրէն ի վեր և ոչ իսկ բոպէ մը լուած էր:

ուրիշ կը հաստատուէր թէ տակաւին կը դիմանար միւս մեծ, այսինքն ժամի պատնէշը: Այս ամէն յոսկերը մեղուի փեթակի մը պատերազմին բզզումին նման տեսակ մը զուարթ և ահարկու փսփսուքով խուժ-բէ խուժը կը հաղորդուէին:

Անժօլրա նորէն երեւցաւ: Սրտագին մթութեան մէջ ըրած արծուային չրջագայութենէ վերադարձած էր: Թեւերը կուրծքին վրայ առած և ձեռքին մէկը բերանը դրած՝ պահ մը մտիկ ըրաւ պստամբներուն այս ուրախութիւնը: Ապա առաւօտեան սպիտակութեան մէջ որ հետզհետէ կը շատնար, Անժօլրա՝ կայտառ և վարդադոյն ըսաւ ապստամբներուն.

— Բարիզի ըսոր բանակը կը կռուի: Այս բանակին մէկ երրորդը, նաև աղգային պահակները մեր պատնէշին դէմ պիտի կռուին: Նշմարեցի հետեւակներու հինգերորդ գունդին չազօները և վեցերորդ գունդին դրօշները: Ժամէ մը ետք պիտի յարձակին մեր վրայ: Իսկ ժողովուրդը երէկ յուզուեցաւ եռանդազին, բայց այս առաւօտ չշարժիր: Ոչինչ ունինք սպասելու, ոչ ալ յուսալու: Ոչ արուարձան մը, ոչ ալ գունդ մը կայ մեղի հետ: Լքուած և մինակ մնացած ենք:

Այս խօսքերը խաւքերուն բզզումին վրայ նետուելով այն տպաւորութիւնը ունեցան զոր կ'ունենայ մեղուններու երամի մը վրայ մրրիկին առաջին կաթիլը: Ամէնքն ալ անմոռնչ մնացին: Նոյն միջոցին անասելի լուսթիւն մը տիրեց, լուսթիւն որու մէջ մահուան թեւարկութիւնը կրնայ խուլի:

Կարճ եղաւ այս վայրկեանը:

Խուժերուն ամենէն մթին խորշերէն ձայն մը գոչեց Անժօլրային.

— Լաւ: Պատնէշը քսան ոտք բարձրացնենք և ամէնքս ալ հոս մնանք: Քաղաքացիներ, դիակներու

բողոքը ընենք: Տուցնենք որ եթէ ժողովուրդը կը թողու հանրապետականները, հանրապետականները չեն թողուր ժողովուրդը:

Այս խօսքը անհատական անձկութիւններու ցաւալի ամպէն ամենուն մտածումը կ'արտադրէր: Անանդալի կայթիւնով մը ընդունուեցաւ այն:

Երբէք չգիտցուեցաւ այս խօսքը ըսող մարդուն անունը. անշուշտ անյայտ բանուոր մը, անծանօթ մը մոռցուած մը, դիւցազն անցորդ մըն էր ան, այսինքն այն մեծ անանունը որ միշտ կը խառնուի մայրկային տաշնապներու և ընկերային ծննդագործութիւններու հետ. որ յարմար վայրկեանը հասած ժամանակ յետին կերպով մը վճռական խօսք կ'ըսէ և որ պահ մը փայլակի մը պայծառութեան մէջ ժողովուրդին և Աստուծոյ պատգամաւորը ըլլալէն ետք խաւարին մէջ կ'անհետի:

Այս անողորելի որոշումը 1832 յունիս 6ին այնքան օգին մէջ տարածուած էր որ գրեթէ միեւնոյն ժամուն Ալէքսէրի պատնէշին ապստամբներն ալ սա աղաղակը կը հանէին որ պատմական եղաւ և դատաբանին մէջ յիշուեցաւ: Կ'ուզեն օգնեն մեղի, կ'ուզեն չօգնեն, մեր հոգն անգամ չէ: Մեռնինք հոս ամէնքս ալ:

Ինչպէս կը տեսնուի, երկու պատնէշներն ալ թէև նիւթապէս առանձին մնացեր էին այլ կը հաղորդակցէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՀԻՆԳ ԱՒԵԼԻ ՄԷԿ ՊԱԿԱՍՍ

«Դիակներու բողոքը» ընել հրամայող մարդը խօսելէն և հասարակաց հոգին բանաձեւը տալէն ետք

ամենուն բերնէն տարօրինակ գոհունակութեան և սարսափի աղաղակ մը ելաւ, աղաղակ մը որ նշանակութեամբը սղալի և արտասանութեամբը յաղթական էր:

— Կեցցէ՛ մահը: Ամէնքս ալ հոս կենանք:

— Ինչո՞ւ ամէնքը, հարցուց Անժօլրա:

— Ամենքը, ամենքը:

Անժօլրա կրկնեց.

— Դիրքը լաւ, պատենէն ալ գեղեցիկ է: Երեսուն մարդ կը բաւէ: Ինչո՞ւ քառասուն մարդ զոհենք: Ապստամբները պատասխանեցին.

— Վասնզի ոչ ոք պիտի ուզէ երթալ:

— Քաղաքացիներ, գոչեց Անժօլրա, և իր ձայնին մէջ գրեթէ բարկալի ձօճում մը կար, հանրապետութիւնը մարդու մասին հարուստ չըլլալով չկրնար անօգուտ ծախս ընել: Սին փառասիրութիւնը գեղխութիւն մըն է: Եթէ ուանց համար պարտք մըն է ասկէ երթալը, այս պարտքը պէտք է որ կ'աւարուի ուրիշ ո՞ր և է պարտաւորութեան պէս:

Անժօլրա, սկզբունքի մարդը իր կրօնակիցներուն վրայ այն տեսակ մը ամենակարողութիւնն էր որ բացարձակէն կ'արտաբղխի: Սակայն այս ամենակարողութեան չնայելով սկսան մրմոռալ: Անժօլրա անթերի պարագլուխ մը ըլլալով, երբ տեսաւ թէ կը մրմոռան, պնդեց իր հրամանին նկատմամբ, և բարձրամտութեամբ կրկնեց.

— Անո՞նք որ կը վախնան մեր թիւին երեսունի իջնելէն թող ըսեն:

Փսիսուքներ կրկնապատկուեցան:

— Սակայն, ըսաւ խումբէն ձայն մը, ասկէ թողու երթալը դիւրին բան չէ. խօսքով միայն դիւրին է: Պատենէնը պաշարուած է ամէն կողմէն:

— Հալի կողմէն չէ, ըսաւ Անժօլրա: Մօնտէթուր

փողոցը ազատ է և Տէ Բրեյէօր փողոցէն գացողը կըրնայ Տէգ-Ինօսան վաճառանոցը հասնիլ:

— Սակայն հոն հասնելէն ետք պիտի բռնուի, ըսաւ խումբէն ուրիշ ձայն մը: Հարկաւ սահմանադիժը կամ շրջակաները հսկող պահակներուն մէջէն պիտի անցնի: Պուգայով և գլխանոցով մարդու մը անցնիլը պիտի տեսնեն պահակները: Ուրկէ՞ կուգաս, թերեւս պատենէնէն կուգաս, այնպէս չէ՞, կը հարցնեն. ձեռքերուդ կը նային: Վառօղին հոս կ'առնեն, և անա հրացանի կը բռնուիս:

Անժօլրա՝ առանց պատասխանելու՝ Գոմպլեֆէրին ուսին դպաւ, և միասին ստորին սրահը մտան:

Պահ մը ետքը դուրս ելան: Անժօլրա ձեռքին վրայ երկնցուցած էր այն չորս համազգեստները զոր պահել տուած էր: Գոմպլեֆէր ետեւէն կուգար ազգային ռալօները և կաշեղէն պարկերը, գօտիները և այլն բերելով:

— Այս համազգեստը հագնողը, ըսաւ Անժօլրա, զօրքերու կարգերուն կը խառնուի և կ'ազատի: Առ այժմ՝ անա չորս համազգեստ չորս հոգիի համար:

Եւ չորս համազգեստները գեախը նետեց:

Ստոյկեան ունկնդիրներուն և ոչ մէկը կը շարժէր: Գոմպլեֆէր սկսաւ խօսիլ.

— Օ՛ն, պէտք է քիչ մը գուլթ ունենալ, ըսաւ: Դիտէ՞ք թէ հոս ինչի՞ վրայ է խնդիրը: Կիներուն վրայ է խնդիրը: Կը հարցնեմ ձեզի թէ կիներ կա՞ն, այո՛ կամ ոչ, մանուկներ կա՞ն, այո՛ կամ ոչ, կը հարցնեմ, կա՞ն թէ չկան այնպիսի մայրեր որ ոտքով որորան կ'օրեն և շատ մը մանկիկներ ունին իրենց բոլորտիքը: Ձեզմէ ով որ դայեակի մը գիրկը տեսած չէ երբեք, թող ձեռքը վերցնէ: Ի՛նչ, հոս մեռնիլ կ'ուզէ՞ք, հա՞: Ես ալ կուզեմ նոյնպէս մեռնիլ, ես որ ձեզի կը խօսիմ, բայց չեմ ուզեր կանանց ուրուականներուն վալ-

նասունը լսել բոլորտիքս: Մեռիք, լաւ, բայց մի՛
մեռցնէք: Հոս կատարուելիք ինքնասպանութեանց նը-
ման ինքնասպանութիւններ վե՛հ են, բայց ինքնասպա-
նութիւնը անցուկ է, և տարածուելի չուզեր, և երբ
ձեր ազգականներուն կը մօտենայ, մարդասպանութիւն
կ'անուանուի: Յիշեցէ՛ք պզտիկ խաբահեա՛յ գլուխները,
յիշեցէ՛ք սպիտակ մազերը, Մտիկ ըրէ՛ք:

Անժօյրմ հիմա ըսաւ ինծի թէ՛ պահ մը առաջ Տիւ-
Սիններ փողոցին ծայրը լուսաւոր պատուհան մը, հին-
գերորդ յարկի խեղճ պատուհանէ մը ճրագ մը, և ա-
պակիին վրան ալ պատաւ կնոջ մը գլխուն անընդհատ
շարժող շուքը տեսեր է, այս պատաւը գիշերը չքնա-
ցած և սպասած կ'երեւար: Գուցէ ձեզմէ մէկուն մայրն
է ան: Ուրեմն ով որ է ատոր զաւակը, թող մեկնի,
և թող շուտ մը երթալով, «Ահա եկայ, մայր իմ», ըսէ
անոր: Թող հանգիստ ըլլայ այդ մեկնողը, գիտնալով
թէ հոս գործը իր ներկայութեամբ ինչպէս որ պիտի
կատարուէր, նոյն կերպով պիտի կատարուի դարձեալ:
Մարդ իր աշխատութեամբ իր բնականիքը կը նայի,
ա՛լ իրաւունք չունի դոհուելու: Այսպէս դոհուելը ըն-
տանիքը լքանել ըսել է: Հապա ի՞նչ ըսեմ անոնց ո-
րոնք աղջիկներ ունին, քոյրեր ունին: Մտածեցի՞ք
անգամ մը թէ ի՞նչ հեռեւութիւն կ'ունենայ անոնց
լուամբ: Մահուան կ'ենթարկուիք, ահա՛ մեռաք, լաւ
բայց վա՛ղը: Վաղը անտիական աղջիկներ տոանց հացի
կը մնան: Մարդս կը մուրայ, կիներ կը ծախէ: Ա՛հ, այն
ամէնասիրուն և ամէնաքաղցր էակները, որոնք ծաղ-
կաւէտ գտակներ ունին, որոնք սրբութեամբ կը հա-
մակեն տունը, որոնք կ'երգեն, կը շողփաղփեն, ո-
րոնք կարծես կենդանի անուշահոտութիւն մըն են և
որոնք երկնային կոյսերու անարատութեամբ երկնային
հրեշտակներու էութիւնը կ'ապացուցանեն, այն Բօղան

էլիզան, Բօլինան, ձեր օրհնութիւնը և հպարտութիւնը
կազմող այն պաշտելի արարածները, ո՛հ, Աստուած
իմ, վաղը անօթի պիտի մնան: Մարդկային միսի վա-
ճառանոց մը կայ, և անշուշտ այդ բարձր էակներուն
բոլորտիքը սարսուղ ձեռք տաւերներու ձեռներովը զա-
նոնք պիտի չկրնաք պէս վաճառանոցը մտնել, արգի-
լել: Յիշեցէ՛ք փողոցները, յիշեցէ՛ք անցորդներով ծած-
կուած քարայտակներ, խանութները, որոնց առջեւէն
մերկապարանոց և մերկաթեւ կիներ տիղմին մէջ կ'եր-
թեւեկեն: Այն կիներն ալ առին մը անարատ էին:
Քոյրեր ունեցողը թող մտածէ անոնց վրայ: Թշուա-
նութիւնը, բողբօթիւնը, քաղաքապահները, Սէն Լա-
զարի բանտը, ահա ասոնց ճիրաններուն պիտի մատ-
նուին այն քնքուշ և գեղանի աղջիկները, համեստու-
թեան, ազնուութեան և գեղեցկութեան այս դիւրարեկ
հրաշալիքները որոնք մայրս ամսուան վարդերէն և չե-
փորուրներէն աւելի թարմ են: Ա՛հ, այնոր մեռաք,
ձեր ընտանիքին քովը չէք ալ: շատ աղէկ, ժողովուրդը
արքայական բռնաւորութենէ ազատել ուզեցիք: Բայց
ձեր աղջիկները ոստիկանութեան կը մատնէք: Բարե-
կամի՛նք, զոռչացէ՛ք, գթացէ՛ք: Մարդիկ սովորու-
թիւն չունին շատ մտածելու կանանց վրայ, թշուառ
կանանց վրայ: Հոգ չեն ըներ անոնց մարդերէ կրթու-
թիւն առած չըլլալը, կ'արգիլեն կանոնք կարդալու,
կ'արգիլեն խօսելու, կ'արգիլեն քաղաքական խնդիր-
ներով զրաղելով պարագելու, մի՞թէ զանոնք պիտի
արգիլէք այս գիշեր մահատուն երթալու և ձեր դիակ-
ները փնտռելու: Ուրեմն որոնք որ ընտանիք ունին,
թող բարի զաւակներ ըլլան և մեր ձեռքը թոթուելով
անգամ մը մեկնին և հոն թողուն մեզի որ միշտկ կա-
տարենք գործը: Շատ աղէկ գիտեմ թէ քաջութիւն
պէտք է մեկնելու համար. դժուար բան է այսպէս

մեկնիր. բայց որքան դժուար ըլլայ այնքան աւելի ար-
ժանիք ունի այն: Հրացան մը ունի՞, պատնէշին մէջն
եմ, ուրեմն հոգս անգամ չէ, հոս կը կենամ, կ'ըսէք:
Հոգս անգամ չէ՞ ըսելը դի-բին է: Բարեկամներ, այ-
նոր վաղ մը ունի, վաղը դուք ապրելէ դադրած պիտի
լլաք, բայց ձեր ընտանիքները կենդանի մնացած պի-
տի ըլլան: Եւ ո՞րքան վշտեր պիտի կրեն: Օրինակի
հանար, ահա քաջաոգիւնք և աղուոր մանուկ մը որ խն-
ձորի պէս այտեր ունի, որ կը խօսի ինչ որ բերանը
կ'ուզայ, կը ճնչէ, կը շաղփաղփէ կը խնդայ, որու
թաքմութիւնը կ'զգաս երբ կը պաղնես, այդ մանուկը
ի՞նչ կ'ըլլայ դիտէ՞ք երբ կը լքուի: Ես տեսած եմ ա-
տանկ մանկիկ մը, ոս չափ բարձր մանկիկ մը որու
հայրը մեռած էր: Աղքատ մարդիկ մեղքնալու իրենց
քովը առեր էին զայն, բայց ատոնք և ոչ իսկ իրենց
համար ուտելու հաց ունէին: Մանկիկը միշտ անօթի
կը մնար: Եղանակն ալ ձմեռ էր: Անձրև չէր գար:
Խեղճը վառարանին քով կ'երթար որու մէջ բնաւ
կրակ չէր բլլար և որու խողովակը՝ ինչպէս գիտէք՝
ղեղին կաւով կցուած էր: Մանուկը իր պղտիկ մատնե-
րովը այս կաւէն կ'առնէր քիչ մը և կ'ուտէր:

Շնչառութիւնը՝ բիրտ, դէմքը՝ կապարագոյն, սը-
րունքը՝ թոյլ, փորը՝ մեծ էր: Բան մը չէր ըսեր. պա-
տախան չէր տար ան երբ իրեն հետ կը խօսուէր: Մե-
ռաւ խեղճը, Նէքէրի հիւանդանոցը տարուեցաւ որ հոն
մեռնի. տեսած եմ այդ մանուկը: Ներքին բժիշկ էի
այդ հիւանդանոցին մէջ: Հիմա եթէ ձեր մէջ կան հայ-
րեր որոնք կիրակի օրերը իրենց հաստարազուկ ձեռ-
քովը իրենց մանկան թաթիկը բռնելով պտրտելու ե-
րանութիւնը ունին, թող այդ հայրերուն ամէն մէկը ե-
րեւակայէ թէ իրն է հիւանդանոցը մեռնող այն մանու-
կը: Այս խեղճ տղեկը, զոր տակաւին կը յիշեմ, և տես-

նել կը կարծեմ, անդամադննութեան սեղանին վրայ
զրուեցաւ մերկ, իր կողերը մորթին տակ կը ցցուէին՝
գերեզմանոցի մը խոտերուն տակի փոսերուն պէս:
Ստամոքսին մէջ տեսակ մը տիղմ գտնուեցաւ: Ակոա-
ներուն մէջ մոխիր կար: Օ՛ն ուրեմն, քննենք մեր
խեղճը: Խրատ առնենք մեր սրտէն: Վիճակագրութիւն-
ները կը հաստատեն թէ լքուն մանկանց հարկերին յի-
տունընդդէմ կը մեռնի: Կը կրկնեմ թէ խնդիրը կանանց
մայրերու, անտիպան աղջիկներու, մանկիկներու վրայ
է: Միթէ ձեր վրայ է խնդիրը: Շատ աղէկ պատենք թէ
ինչ էք. հիմա պիտի հասկնանք թէ ամէնքդ ալ զացեր
էք. շատ աղէկ դիտենք թէ ամէնուդ ալ հոգին մեծ
դատին համար ձեր կեանքը տալու ուրախութեամբ և
փառքով համակուած է. շատ աղէկ դիտենք թէ օդ-
տապէս և շքեղապէս մեռնելու համար ընտրուած ըլ-
լալնիդ կը զգաք և թէ իւրաքանչիւր ոք չուզեր զըր-
կուիլ իր յաղթանակի բաժինէն: Աղէ՛կ, շատ աղէկ,
բայց միտակ չէք այս աշխարհիս մէջ: Կան ուրիշ ան-
ձեր ալ որոնց վրայ մտածել պէտք է: Պէտք չէ ինք-
նամոլ ըլլալ:»

Ամէնքն ալ իրենց զլուխը ծոցին տխուր գէմքով
մը: Ինչ տարօրինակ հակասութիւններ մարդկային
սրտի իր ամենէն վեհ վայրկեաններուն մէջ: Գոմպը-
ֆէր ինքն ալ որք մը չէր: Ուրիշներուն մայրը կը յի-
շէր և իրը կը մոռնար: Պիտի մեռնէր պատնէշին մէջ.
«Ինքնամոլ» մըն էր ան:

Մարիուս որ անօթի և տենդոտ էր, որու ամէն
յոյսերը մի առ մի ի դերեւ ելեր էին, հետզհետէ ըն-
կղմած էր այն յնորական շուարումին մէջ որով մարդս
միշտ կը գրաւուի կամովին ընդունուած աղետալի
ժամը զարնելէն առաջ:

Բնագէտ մը կրնար անոր վրայ գոնեւ տենդային

հալուժի մը անհետուն ամսանշանները. այս տենդային հալուժը գիտութենէ ճանչցուած և ամսանշանը անցած է արդէն, և ինչ որ է հեշտութիւնը գրասանքին նկատմամբ, նոյնն է վշտին սկստմամբ: Յուսահատութիւնն այլ իր զայլութեան ունի: Մարիուս ան այս վիճակին հասած էր: Երթեւեկողները կը տեսնէր փայլատակուժի մը մէջէն: Անդունդի մը յատակը խօսող ձայներ լսել կը կարծէր:

Սակայն Գոմպլֆէրին խօսքերէն մորմոքիլ զգաց: Այս տեսարանը սլաք մը ունէր որ մինչեւ իրեն զպաւ և արթնցուց գինքը: Այլ մէկ գաղափար ունէր որ էր մեռնիլ, և չէր ուզեր մաքէն հեռացնել այս գաղափարը: Բայց իր սգափոթ քնաչըջութեան մէջ մառնեց թէ մեռնելու ժամանակ արգիլուած չէր մարդ մը ազատելու:

Ուստի ձայնը հանելով.

— Անժօլրա և Գոմպլֆէր իրաւունք ունին, ըսաւ. անօգուտ զոհ չընենք: Համամիտ եմ անոնք հետ և պէտք է փութալ: Գոմպլֆէր վճռական բաներ ըսաւ ձեզի: Չեր մէջը կան ոմանք որոնք ընտանիք, մայր, քոյր, կին, զաւակ ունին: Թո՛ղ դուրս ելլեն ատոնք: Ոչ ոք չարժեցաւ տեղէն:

— Կանամբինները և ընտանիք նայողները դուրս ելլեն, կրկնեց Մարիուս:

Մեծ էր իր իշխանութիւնը: Ստոյգ է թէ Անժօլրա պատնէշին պետն էր, բայց Մարիուս ալ աղափարէն էր:

— Կը հրամայեմ, գոչե՛, Անժօլրա:

— Կաղաչեմ, ըսաւ Մարիուս:

Այն ատեն այս գիւցաղնասիրտ մարդերը Գոմպլֆէրի խօսքերէն յուզուելով, Անժօլրայի հրամանէն ղարդելով, Մարիուսի աղաչանքէն մորմոքելով սկսան գիրար մատնել: — Իրաւ է, կ'ըսէր երիտասարդ մը

կարգուած մարդ մը, ընտանիքի տէր ես դուն, ելի՛ր, գնա՛: — Ընդհակառակը պէտք է որ դուն երթաս, կը պատասխանէր մարդ, վասնզի երկու քոյր ունիս որոնց դուն կը նայիս: — Եւ անլուր կռիւ մը կը ծագէր: Ամէն մէկը կը ջանար չարտաքսուել գերեզմանէն:

— Փութանք, ըսաւ Գուրֆէլրազ, քառորդէ մը ետք ալ ատեն չգիտի ըլլալ մեկնելու:

— Քաղաքացիներ շարունակեց Անժօլրա, հանրապետութիւն է հոս, ու ընդհանուր քուէարկութիւնը կ'իշխէ: Դուք ինքնին ցուցուցէք թէ որոնք պարտաւոր են մեկնելու:

Հնազանդեցան: Քանի մը բռպէ ետք հինգ հոգի ամէնուն համաձայնութեամբը հշտակուելով ապա-տամբներուն կարգերէն դուրս կ'ելլէին:

— Հինգ հոգի են, գոչեց Մարիուս:

Չորս համազգեստ կար միայն:

— Ուրեմն կրկնեցին հինգերը. պէտք է որ մէկը մնայ:

Եւ անա մէկը կը նանար մնալ և միւսներուն չի մնալու պատճառներ գտնելու կ'աշխատէր: Վեհանձնա-կան կռիւր վերոտին սկսու:

— Դուն կին մը ունիս որ կը սիրէ քեզի: — Դուն ալ պատաւ մայր մը ունիս: — Դուն ալ ոչ հայր ունիս, ոչ մայր: Ինչ պիտի ըլլան երեք պզտիկ եղբայրներդ: Դուն հինգ զաւակի տէր ես: Դուն իրաւունք ունիս պարելու, դեռ տասներեօթը տարեկան ես, մեռնիլը շատ կանուխ է քեզի համար:

Այս յեղափոխական մեծ սլառնէշները դիւցաղնու-թիւններու ժամագոռութիւններ էին, ուր պարզ էր ինչ որ անհաւատալի կը թուէր: Այս մարդերը չէին զարմա-նար մէկգմէկու վրայ

— Շո՛ւտ ըրէք, կը կրկնէր Գուրֆէլրազ:

կուսակցութիւնն ոմանք Մարիուսին գոչեցին.

— Դուք նշանակեցէք այն որ պիտի կենայ:

— Այո՛, ըսին հինգերը, ընտրեցէք: Պիտի հնազանդինք ձեզի:

Մարիուս ա՛լ չէր հաւատար թէ կրնար յուզուիլ ինք: Սակայն երբ մտածեց թէ մարդ մը պիտի ընտրէ մեռնելու համար, իր բոլոր արեւնը դէպի սիրտը հոսեցաւ: Պիտի տոգունէր, եթէ տակաւին կարենար տոգունիլ:

Յառաջացաւ դէպի հինգը որոնք կը ժպտէին իրեն. իւրաքանչիւր ոք աչքը լի ըլլալով այն մեծ բոցով որ պատմութեան յատակը թերմօքիլի կիրճին վերայ կը տեսնուի, կը գոչէր.

— Ինձի՛, ինձի՛, ինձի՛:

Մարիուս ապուլութեամբ մը համբոց զանոնք որոնք միշտ հինգ էին, յետոյ վար ըրաւ աչքերը չորս համազգեստներուն նայելով:

Նոյն միջոցին այս չորս համազգեստին վրայ հինգերորդ մըն ալ ինկաւ՝ կարծես երկինքէն իյնալով:

Հինգերորդ մարդը ազատած էր:

Մարիուս վեր ըրաւ աչքերը և Պ. Ֆօլլըվանը ճանչցաւ:

Իրօք ժան վալթան պատնէշ մտած էր:

Կամ տեղեկութիւն առած ըլլալով, կամ բնազդով և կամ պատահարոր Մօնտէթուրի գոհնը եկած էր:

Իր ազգային պահակի զգեստին չորհիւ դիւրութեամբ անցած էր:

Ապստամբներուն կողմէ Մօնտէթուր փողոցը գրբուած պահնորդը վտանդի նշան տուած չէր միայն մէկ ազգային պահակի համար: Թողած էր որ անցնի և փողոցը մնայ, ըսելով. հաւանական է թէ ձեռնառու մըն է

ան, եթէ չէ. գէթ կալանաւոր մըն է: Վարկեանը ծանրակշիւ ըլլալով, պահնորդը չէր կրնար իր պարտաւորութենէն և հսկողութեան տեղէն շեղիլ:

Ժան վալթան պատնէշ մտած պահուն ոչ ոք նըշմարած էր զինքը. վասն զի ամէնքն ալ ընտրուած հինգ անձերուն և չորս համազգեստներուն կը նայէին ակնայեռ: Բայց ժան վալթան տեսած և լսած ըլլալով, լռելեայն վրայէն հանած էր իր համազգեստը և միւսներուն դէզին վրայ նստած էր:

Անպատում եղաւ յուզումը:

— Ո՛վ է այս մարդը, հարցուց Պօփուէ:

— Մարդ մըն է ան որ ուրիշները կ'ազատէ, պատասխանեց Գօմպըֆէր:

— Կր ճանչնամ զինքը, շարունակեց Մարիուս ծանր ձայնով մը:

Այս երաշխաւորութիւնը ամէնուն կը բաւէր:

Անժօլրա դէպի ժան վալթան դառնալով:

— Բարի եկաք, քաղաքացի, ըսաւ:

Եւ շարունակեց.

— Գիտէք անշուշտ թէ պիտի մեռնինք:

Ժան վալթան՝ առանց պատասխանելու՝ իր ազատած ապստամբին օգնեց՝ որ համազգեստը հագնի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ԻՆՉ ՇՈՐԻՋՈՆ ԿԸ ՏԵՍՆՈՒԻ ՊԱՏՆԷՇԻՆ ՎԵՐԷՆ

Ամէնուն կացութիւնը այս աղէտալի միջոցին և այս անողորմելի տեղին մէջ իբր արդիւնաբար դօրութիւն և իբր գաղաթ Անժօլրայի յետին թախծութիւնը ունէր:

Անժուրա յեղափոխութեան տրոջութիւնը կը կը-
բէր. սակայն ինքը անկատար էր, որքան որ կրնայ ան-
կատար ըլլալ բացարձակը. չատ կը յարէր Սէն Ժիւս-
թին, և ոչ այնքան Անագարսիս Գլոցին: Սակայն ա-
պէս սէր բարեկամաց ընկերութեան մէջ իր միտքը վեր-
ջապէս Գոմարֆէրի գաղափարներուն մազնիւտականու-
թիւնը կրած էր կերպով մը. քանի մը ժամանակէ ի-
վեք վարդապետութեան անձուկ ձեւը սակաւ առ սա-
կաւ թողլով կը մղուէր յառաջդիմութեան դէպի լայ-
նատարած սահմաններ, և՛ իբր վերջնական և շքեղ
զարդացում՝ ա՛յ ընդունած էր գաղղիական մեծ հան-
րապետութեան մարդկային անբաւ հանրապետութեան
կերպարանափոխութիւնը: Իսկ անմիջական միջոցներու
մասին՝ բուն միջոցները կ'ուզէր եթէ բուն կացու-
թեան մէջ գտնուիլը հարկ ըլլար: Այս մասին անփո-
փոխ էր, և կը շարունակէր աշակերտ մնալու այն դիւ-
ցազնական և ահարկու դպրոցին գոր կ'ամփոփէ Ինկը-
նուն երեք խօսքը:

Անժուրա սակաւ քարէ սանդուղին վրայ կայնած էր՝
արմուկներէն մէկը իր գարապինային փողին վրայ
կրթնցուցած: Կը խորհէր, կը սորսուէր՝ իբր թէ շուն-
չերու անցնիլը կ'զգար. եռոտանիներու յատուկ այս
տպաւորութիւնները կան այն տեղերը ուր է մահը:
Ներքին նայուածքով իբր բրբերէն տեսակ մը զսպուած
հուրեր կ'ելլէին, Յանկարծ դուխը վեր բրաւ. խար-
տիշագեղ մազերը ետեւը ինկան աստղերէ կազմուած
քառաձի տխուր կառքին վրայ հրեշտակին մազերուն
պէս, կարծես թէ առիւծի մը հրեղէն պսակով փայա-
տակող բաշն էին այս մազերը. և ահա գոչեց Ան-
ժուրա.

— Քաղաքացիներ, կ'երեւակայե՞ք ապագան,
Քաղաքներուն փողոցները լոյսով պիտի ողողին, սե-

մերու վրայ դալարագեղ ոստեր պիտի ըլլան, ազգերը
քոյր, մարդերն ալ արդար պիտի ըլլան, արիւն չպիտի
թափի, պատերազմ չպիտի ըլլայ, մայրերը երջանիկ
պիտի ըլլան:

Քաղաքացիներ, ամէն մէկ վեհապետութիւն ինքն
իրմէն մաս մը կը չնորհէ հասարակային իրաւունքը
կազմելու համար: Այս մասը միեւնոյն քանակութիւնը
ունի ամէնուն համար: Իւրաքանչիւրին՝ ամէնուն ըրած
չնորհումին այս նոյնութիւնը կ'անուանուի հաւասա-
րութիւն: Հասարակային իրաւունքը ուրիշ բան չէ բայց
եթէ ամէնուն պաշտպանութիւնը որ կը հստագայթի
ամէն մէկուն իրաւունքներուն վրայ: Ամէնուն կողմէ
իւրաքանչիւրին վրայ տարածուող այս պաշտպանու-
թիւնը կ'անուանուի եղբայրութիւն: Իրարու հետ միա-
ցող այս ամէն վեհապետներու հատակէտը կ'անուան-
ուի Ընկերութիւն: Այս հատակէտը կցորդութիւն մը
ըլլալով կապ մըն է այն: Ահա ասկէ կը հետեւի ինչ
որ ընկերային կապ կ'անուանուի: Ոմանք ընկերային
դաշնադրութիւն կ'ըսեն. աս ալ միեւնոյն բանն է. քան-
զի դաշնադրութիւն բառը կապի գաղափարով կազմը-
ւած է ստուգաբանօրէն: Հասկցանք սակայն թէ ի՞նչ է
հաւասարութիւնը. վասն զի եթէ ազատութիւնը կա-
տարն է, հաւասարութիւնը հիմն է:

Քաղաքացիներ, հաւասարութիւնը ամէն բոյսերու
համահարթութիւնը չէ. մօտակայ նախանձոտութիւննե-
րով մէկզմէկ կտրող խոտի մեծ չիղերու և պղտիկ
կաղնիներու ընկերութիւն մը չէ այն. հաւասարու-
թիւնը՝ քաղաքային տեսութեամբ նկատուելով ամէն
քուէներու միեւնոյն կշիռը ունենալն է. կրօնական
տեսութեամբ նկատուելով ամէն խիղճերու միեւնոյն ի-
րաւունքը ունենալն է: Հաւասարութիւնը գործիք մը
ունի որ է ձրի և պարտաւորիչ կրթութիւնը: Մարդս
Թշուառներ

իրաւունք ունի այդ բէն դիմը պահանջելու. պէտք է ասկէ սկսիլ: Ամէն մարդ պէտք է հարկադրուի նախա-կըրթական դպրոցը մտնելու. ամէնուն պէտք է ըն-ծայուի երկրորդական դպրոցը, այս է ահա օրէնքը: Համանման դպրոցէն հաւասար ընկերութիւն կ'իլլէ: Այո՛, ուսմ'ւմ լոյս, լոյս: Ամէն բան լոյսէն կուգայ և ամէն բան դէպի լոյս կը վերադառնայ: Քաղաքա-ցիներ, տասներկներորդ դարը մեծ է. բայց քսաներորդ դարը երջանիկ պիտի ըլլայ:»

Անժօլրա աւելի դադրեցաւ խօսելէ քան թէ լռեց. չըթուենքները կը շարժէին լոյն իբր թէ տակաւին խօսէր ինքնիրեն. այս պատճառաւ ունկնդիրները ուշադրութիւն ընելով և տակաւին լսել կարենալու համար անոր նայեցան: Ծափահարութիւն չեղաւ, բայց երկա-րատեւ փափսուք մը տեղի ունեցաւ: Խօսքը շունչ ըլ-լալով, իմացականութեան սարսուռները տերեւներու սարսուռներու կը նմանին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

ՄԱՐԻՈՒՍ ԴԱԺԱՆ, ԺԱՎԷՐ ԼԱԿՈՆԱԿԱՆ

Հիմա ըսենք թէ ինչ կ'անցնէր Մարիուսի մտքէն: Ընթերցողը թող յիշէ անոր սրտին վիճակը:

Ինչպէս յիշեցինք արդէն, ամէն բան ցնորք մըն էր անոր համար: Իր դատումը պղտոր էր: Կը կրկնէնք թէ Մարիուս հոգեվարքներու վրայ բացուած խաւարա-յին մեծ թեւերուն ստուերին տակն էր: Գերեզման մտած ըլլալ կ'զգար. կ'երեւար իրեն թէ արդէն պատին ձիւս կողմը կը գտնուի և ալ մեռելի մը աչքերովը կը տեսնէր կենդանիներուն դէմքը:

Պ. Ֆօշլըվան ինչպէս հոն եկած էր. ինչո՞ւ եկած էր: Ինչ ընելու եկած էր: Մարիուս այս հարցումները չըրաւ ինքնիրեն: Մանաւանդ թէ մեր յուսահատու-թիւնը մասնաւոր հանգամանք մը ունենալով որ է ճիշդ մեղի պաշարելուն պէս ուրիշն ալ պաշարել, Մարիուսին ընձկան կ'երեւար ամէն մարդուն մեռնե-լու համար պատնէշ դալը:

Միայն թէ սիրտը մորմոքելուն Գօզէթը յիշեց:

Սակայն Պ. Ֆօշլըվան ոչ խօսեցաւ անոր, ոչ նա-կեցաւ և ոչ իսկ լսել ձեւացուց երբ Մարիուս ձայնը բարձրացնելով ըսած էր. Կը ճանչնամ զինքը:

Իսկ Մարիուս միտթաթութիւն կ'զգար Պ. Ֆօշլը-վանին այս դիւքէն, նաև հաճոյք, եթէ սակայն նե-րելի է այսպիսի տպաւորութիւններու հաճոյք բառը զործածել: Մարիուս միշտ բացարձակ անհնարութիւն մը զգացած էր խօսք ուղղելու այս կնճառի մարդուն որ իրեն համար երկդիմի ու միանգամայն պատկառելի էր: Ասկէ զատ շատ ժամանակէ ի վեր տեսած չէր զայն. ասով՝ վեհերոտ և զգուշաւոր ընութեան տէր Մարիուսին համար ալ աւելի անհնար կ'ըլլար՝ այն մարդուն խօսք ուղղելը:

Հատուած հիւսկ մարդերը պատնէշէն դուրս ելան Մօնտէթուր գոթիին կողմէն. կատարելապէս անգային պահակներու կը նմանէին: Անոնց մէկը լալով գնաց: Մեկնելէ առաջ համբուրեցին պատնէշը մնացողները:

Կեանքի վերածուող հիւսկ մարդերը երբ մեկնեցան, Անժօլրա ժաղէրը յիշեց որ մահուան դատապարտուած էր: Ստորին սրահը մտաւ: Ժաղէր՝ ցիցին կապուած՝ կը խորհէր:

— Բանի մը պէտք ունի՞ս, հարցուց Անժօլրա: Ժաղէր պատասխանեց.

— Ե՞րբ պիտի մեռնէք զիս:

— Սպասէ՛ : Հիմա մեր ամէն փամփուլտներուն հարկաւորութիւն ունինք :

— Ուրեմն խմելու բան մը տուէ՛ք ինծի, ըսաւ ժապէր :

— Ա՛տ է միայն ուղածդ, կրկնեց Անժօլրա :

— Հանգիստ չեմ այս ցիցին քով, պատասխանեց ժապէր : Գթութիւն մը ըրած չեղաք թողլով զիս որ հոս անցունեմ զիշերը : Կապեցէ՛ք զիս ինչպէս որ կ'ուզէք, բայց կրնաք զիս ալ միւսին պէս սեղանի մը վրայ պառկեցնել :

Եւ ժապէր զլխու շարժումով մը Պ. Մապէօֆին զիակը կը ցուցնէր :

Ընթերցողը կը յիշէ անշուշտ թէ սրահին ներսը մեծ և երկայն սեղան մը կար որու վրայ ապստամբները գնտակ ձուլած և փամփուլտ շինած էին :

Անժօլրային հրամանաւ չորս հոգի ցիցէն քակեցին ժապէրը : Քակուած պահուն հինգերորդ մը սուինը աւոր կուրծքին վրայ կոթնցուցած էր : Ժապէրին ձեռքերը ետեւէն կապուած մնացին. ռաքը մտրակի նուրբ և հաստատուն չուան մը անցուցին որով ան կրնար տասնընիւ մատի չափ քայլեր առնել կառափնատն ելլելու գացողներու քայլերուն պէս, և այսպէս քալեցուցին զինքը մինչեւ սրահին ներսի սեղանին քով որով վրայ երկնցուցին՝ կէս մէջքէն պինդ մը կապելով :

Աւելի ապահովութեան համար մարդերը անոր վիզին կապուած չուանով մը՝ արդէն ժապէրի փախուստը անհնարին ընող կապերու ձեւին վրայ աւելցուցին նաեւ այն տեսակ մը կապ որ բանտերու մէջ մաքրեցկա կ'անուանուի և որ ծոծրակէն դալով կուրծքին վրայ երկուքի կը բաժնուի և սրունքին մէջէն անցնելէն ետք ձեռքերուն կը հասնի :

Մինչդեռ ժապէր կը կաշկանդուէր, մարդ մը՝ դու-

ռին սեմին վրայ կեցած՝ տարօրինակ ուշադրութեամբ մը անոր կը նայէր : Ժապէր՝ այս մարդուն շուքը զետեղով՝ զլուսը դարձուց : Վեր ըրաւ աչքերը և ճանչցաւ ժան Վալժանը : Ժապէր և ոչ իսկ սարսոցեալ, վար ըրաւ աչքերը սիգապէս և ըսաւ միայն. Չեմ զարմանար :

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ԾԱՆՐԱՆԱՅ

Լոյսը արագօրէն կը շառնար : Բայց դեռ ոչ պատուհան մը, ոչ ալ դուռ մը կը բացուէր. արշալոյսի ժամանակն էր տակաւին և չէ թէ զարթուծի : Պատնէչին հանդիպակաց Տը Լա Շանվրըրի փողոցին ծայրէն՝ ինչպէս ըսինք արդէն՝ բոլորովին մեկնած էին զօրքերը. ա՛լ անարգել կ'երեւար այս փողոցը և աղէտալի հանդարտութեամբ մը կը բացուէր անցորդներուն : Սէն Տընի փողոցը անմուռնչ էր գէպի մէջ սպինքսներու ճամբուն պէս : Ամենեւին կենդանի էակ մը չկար քառուղիներու բերանները զոք արեւի ցոլում մը կ'սպիտակացնէր : Ոչինչ կրնայ այնքան սոսկալի ըլլալ որքան է ամայի փողոցներուն այս լոյսը :

Բան մը չէր տեսնուէր, բայց կը լսուէր : Պատնէչէն այսինչ հեռաւորութեամբ տեղ մը գաղտնի շարժում մը կ'ըլլար : Յայտնի էր թէ վտանգաւոր ժամը կը մօտենար : Պահնորդները եկան պատնէչ մօտն ինչպէս որ առջի օր երեկոյին եկեր էին, բայց այս անգամ ամէնքն ալ եկան :

Պատնէչը հիմա աւելի ամուր էր քան թէ առջի յարձակումը կրած ժամանակ : Հինգ հոգին մեկնելէն ի վեր աւելի բարձրացած էր այն :

Հայի կողմերը դիտող պահանջողին կարծիքին համեմատ՝ Անժօլրա՝ վախճալով թէ պատնէշը ետեւէն յանկարծ յարձակում մը կը կրէ, ծանր որոշում մը բրաւ: Խափանել աւելաւ նաեւ Մօնտէթուրի պղտիկ և նեղ անցքը որ մինչեւ այն ատեն անխափան մնացած էր: Այս անցքը դոցեւ համար քանի մը տուններու առջեւի սալաքարերն ալ հանուեցան: Այս կերպով պատնէշը երեք փողոցի կողմէն այսինքն առջեւը Տը Լա Շանվրըրի փողոցին, ձախակողմը Սինեի և Բըթիթ Թիւրանտրի փողոցներուն, աջակողմն ալ Մօնտէթուր փողոցին կողմէն փակուած ըլլալով, իրօք գրեթէ անառիկ էր. սառչէ է նաեւ թէ հարկաւորապէս բանտարկուած էին անոր մէջ: Երեք ճակատ ունէր, բայց ալ եւք չունէր: «Բերդ, բայց կափու», ըսաւ Գալըֆէյրազ խնդալով:

Անժօլրա կապելային դրանը քով դիպել տուաւ երեսունի չափ սալաքարեր որոնց համար պարսպ տեղը հանուած են, կ'ըսէր Պօսիւէ:

Ուրկէ որ պիտի գար յարձակումը, հոն հիմա այնքան խորին էր լռութիւնը որ Անժօլրա ամէն մէկուն հրաման ըրաւ իր կսիւի կայանը կենալ:

Սմենուն ալ քիչ մը օդի բաշխուեցաւ: Ոչինչ այնքան հետաքրքրական կրնայ ըլլալ որքան է յարձակումի պատրաստուող պատնէշ մը: Ամէն մէկը իր տեղը կ'ընտրէ թատրոնին մէջ տեղ մը ընտրողի պէս: Բով քովի, արմուկ արմուկի, ուս ուսի մօտենալով կը գետեղուին: Կան այնպիսիներ որոնք նստորաններ կը շինեն սալաքարերով: Եթէ նեղութիւն տուող պատի անկիւնի մը քով գտնուի հանդիսական ապստամբը, կը հեռանայ անկէ, եթէ տեսնէ պաշտպանելու կարող ժանեւոր պարսպ մը, հոն կ'ապաւինի: Զախիկները թանկագին են, իրենք կ'առնեն ուրիշներուն անհան-

դատութիւն տուող տեղերը: Ծառերն ալ կարգադրութիւն կ'ընեն նստած պատերազմելու համար: Կ'ուզեն դիւրութիւն ունենալ մեռցնելու, և հանգստութիւն՝ մեռնելու համար: 1848 յունիսի աղետաւոր պատերազմին ժամանակ ապստամբ մը որ սոսկալի կերպով նշան առնել գիտէր և որ տանիքի մը վրայ դարատափի մը վերէն կը պատերազմէր, Վօլթէր ըսուած թիկնաթոռ մը բերել տուած էր հոն. սուրբի բեկոր մը եկաւ գրտաւ զայն նոյն աթոռին վրայ:

Պարագլուխը երբ կը հրամայէ կռիւի պատրաստուիլ համայնապէս, ամէն խառնաշփոթ շարժում, ամէն փոխադարձ վարանում կը դադրի բոլորովին: Ոչ կուսակցութիւններ, ոչ մեկուսի խօսքեր, ոչ ալ առանձին խումբեր կ'ըլլան. ամէնքն ալ բոլորովին կը դադրին ուրիշ որ և է բանի վրայ խորհելէ, և յարձակումին կ'սպասեն եւեթ: Պատնէշ մը վտանգէն առաջ քառս մըն է: Իսկ վտանգի ժամանակ զինուորական բարեկարգութիւն մը: Վտանգէն բարեկարգութիւն կ'արտադրուի:

Սմենքն ալ լռեցին երբ Անժօլրա իր երկփող գարապինան առնելով տեղաւորուեցաւ տեսակ մը պարսպի ժայռի մը վրայ զոր իրեն համար պահած էր: Սալաքարէ պատին երկայնութեամբը պղտիկ և չոր ձայնեւորու շաչում մը լսուեցաւ խառն ի խառն: Լեցուող հրադաններու ձայներն էին լսուած ձայները:

Սակայն հիմա ապստամբները բոլորովին սէգ և վստահ դիրք մը ունէին. զոհողութեան ծայրայեղութիւնը հաստատութիւն մըն է. ալ յոյս չունէին, բայց յուսահատութիւն ունէին, յուսահատութիւն որ վերջին զէնքն և որ՝ ինչպէս ըսած է Վիրգիլիոս՝ երբեմն յաղթութիւն կստայ: Յետին հնարքները ծայրայեղ որոշումներէ կ'ելլեն: Երբեմն նաւաբեկութենէ ազատելու

միջոցն է մահաշէն նաւը մտնելը, և դապաղին կափա-
րիչը փրկութեան տախտակ մը կ'ըլլայ:

Ապստամբներու ամէնքն ալ նախորդ օրուան երե-
կոյին պէս իրենց ուշադրութիւնը դարձուցած, և թե-
րեւս կրնանք ըսել թէ կոնթինցուցեր էին փողոցին ծայ-
րին վրայ որ հիմա լուսաւոր էր և կ'երեւար:

Երկար չտեսնեց համբերութիւնը: Շարժումը Սէն
Լէօյի կողմէն սկսաւ որոշակի, բայց առաջին յարձա-
նումին շարժումին չէր նմաներ ան: Շղթաներու տա-
տանում մը, մարմինի մը սպառնական երերումը, քա-
րայ դատկող արօյրին շաշիւն մը, դրեթէ հանդիսական
դղրդում մը իմաց տուաւ թէ սոսկալի երկաթեղէններ
կը մօտենային: Սարսուռ մը ունեցաւ այս հին և խա-
ղաղաւէտ փողոցներուն ընդերքը, փողոցնե՛ր որոնք
չտհերու և զաղափարներու բեղմնաւոր չը՛արեւո-
թեան համար բացուած և շինուած էին և որոնք պա-
տերազմի սոսկալի աւիւններուն հոլովումը տեսնելու
համար եղած չեն:

Փողոցին ծայրը նայող բոլոր ապստամբներուն տկ-
նայեռ նայուածքը վայրագ նայուածքի մը փոխուեցաւ:

Փողոցին ծայրը թնդանօթ մը ելեւցաւ:

Թնդանօթաձիգները թնդանօթ կը հրէին որ ար-
ձակուելու ուղղութեամբ կցուած էր սայլին, յառա-
ջամասը վերցսւած էր. հրձիգներուն երկուքը թնդանօ-
թին սայլակը կը բռնէին. չորսը տնիւներուն քովէն էին
ուրիշ հրձիգներ ալ ետեւէն կուգային պաշարի սայլին
հետ: Վառուած պատրոյզին ծխելը կը տեսնուէր:

— Կրա՛կ, գոչեց Անտօրա:

Պատնէչին բոլոր հրացանները արձակուեցան՝ ա-
հարկու կերպով մը գոռալով, և միային ամպով մը
ծածկելով աներեւոյթ ըրին թնդանօթն ալ, մարդերն
ալ: Բանի մը մանրերկրորդէ ետք ամպը փարատեցաւ

և վերստին երեւան ելան թնդանօթն ալ, մարդերն ալ,
թնդանօթաձիգները յամբարար, ճշդութեամբ և առանց
աճապարումի թնդանօթը պատնէչին դիմացը հրած ևւ
բերած էին: Անոնց և ոչ մէկը վիրաւորուած էր: Ապա
թնդանօթապետը՝ արձակումին ուղղութիւնը բարձրաց-
նելու համար հրանօթին ետեւի ծայրին վրայ ծանրա-
նալով՝ ակնոց մը դնող աստղաբաշխի մը ծանրու-
թեամբ սկսաւ թնդանօթը իր նպատակին ուղղել:

— Կեցցե՛ն թնդանօթաձիգները, գոչեց Պօսիւէ:

Եւ պատնէչին բոլոր մարդերը ծափ զարկին:

Վայրկեան մը ետք թնդանօթը փողոցին ճիշդ
մէջտեղը ուղիսին վրայ քառակուսօրէն հեծած և մարտ-
կոց մը եղած էր: Պատնէչին վրայ զարհուրելի բերան
մը բացուած էր:

— Օ՛ն, զուարթ ըլլանք, գոչեց Գուրֆէյրագ: Ահա
տմարդին: Պոնդէն ետք կոռուփը: Բանակը գէպի մեղ
կ'երկնցնէ իր խոշոր թաթը: Պատնէչը սաստկապէս
պիտի ցնցուի: Հրացանը կը շօշափէ, թնդանօթը
կ'անոնէ:

— Արօյրէ, նոր ձեւ և ութնոց թնդանօթ մըն է
ան, ըսաւ Գոմպըֆէր: Այս թնդանօթները պայթելու
ենթակայ են, բաւական է որ հարիւր մաս պղինձին
հետ խառնուած տնագը տասը մասէն աւելի ըլլայ: Շատ
փափուկ կ'ըլլան անոնք եթէ չափազանց տնագ ունե-
նան:

— Տասնըիններորդ դարու մէջ թնդանօթներուն
ներքին կողմը ակօսապէս կը գծուէր, ըսաւ Պօսիւէ:

— Այո՛, պատասխանեց Գոմպըֆէր, այդ կերպով
թնդանօթին արձակողական զօրութիւնը կ'աւելնար,
բայց արձակումին ճշդութիւնը կը նուազէր: Գծաւոր
թնդանօթին գունդը երբ մօտ տեղ մը կը նետուի,
գունդին ընթացքը փափաքելի եղածին չափ ուղղու-

թիւն չունենար. այս ընթացքին ծոռութիւնը շատ կ'աւելնայ, ուստի՝ լաւական ուղածից շաւիղ մը չունենալուն համար չկրնար դարձել միջնական առարկաներուն հանդիպելը պատերազմի հարկ մըն է, որու կարեւորութիւնը կը շատնայ թշնամի մատաւորութեան և թնդանօթի արձակումին արագութեան հետ: Այս պահասութեան աջինքն տասնըվեցերորդ դարու մէջ զբաւոր թնդանօթներու ուսման ծռնթացութեան պատճառն էր, թնդանօթին տկար կերպով լեցուիլը: Ռեմբաձգութեան արհեստին հարկերը կը պահանջէին որ այս տեսակ հրանօթները թեթեւակի լեցուին, հարկեր, որոնց մէկն է, օրինակի համար, թնդանօթակիր սայլերը: Վեջապէս թնդանօթը՝ որ բռնաւոր մըն է՝ չէ կրնար ամէն ուղածը լնել. գորութիւնը ահագին տկարութիւն մըն է: Թնդանօթի գունդ մը մէկ ժամուան մէջ վեց հարիւր մղոն տեղ կրնայ երթալ միայն, մինչդեռ լոյսը մանրեկրորդի մը մէջ եօթանասուն հազար մղոն կ'առնէ: Այս է ահա Յիսուս Քրիստոսի նաբուխանէն գերազանցութիւնը:

— Նորէն լեցուցէք հրացանները, ըսաւ Անժօլրա: Հիմա պատնէշին պատուարը ինչպէս պիտի վարուէր թնդանօթին հետ. գունդերը պիտի ծակեն արդեօք այս պատուարը: Խնդիրը ասոր վրայ էր: Մինչդեռ սպասամբները հրացանները կը լեցնէին, թնդանօթաձիգներն ալ թնդանօթը կը լեցնէին:

Սաստիկ էր պատնէշին անձկութիւնը:
Նետուեցաւ թնդանօթը, գոռաց արձակումը:

— Հո՛ս եմ, գոչեց զուարթալի ձայն մը:

Եւ մինչդեռ թնդանօթին գունդը պատնէշին վրայ ինկաւ, միեւնոյն ժամանակ ներս ցատկեց նաւ կապուօ:

Կապուօ Տիւ Սինը փողոցին կողմէն եկած և Ռը-

թիթ Թրիւանտրիի բաւիղին դիմացը շինուած պզտիկ պատնէշին վրայէն արագութեամբ անցնելով հասած էր:

Ստամբակը գունդէն աւելի տպաւորութիւն ըրաւ պատնէշին մէջ:

Գունդը աւերներուն քառսին մէջ կորսուած էր՝ հանրակառքին մէկ անիւր քիչ մը և Անսոյի հին սայլը բոլորովին խորտակելէն ետք: Պատնէշը տեսնելով գունդին այս ազդեցութիւնը, սկսաւ խնդալ:

— Շարունակեցէ՛ք, գոչեց Պափուէ թնդանօթաձիգներուն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը.

ԱՊՍՏԱՄԲՆԵՐԸ ԿԸ ԴԻՏԵՆ ԹԻ ԿԱՏԱԿ ԶԷ

ԹՆԴԱՆՕԹԱԶԻԳՆԵՐՈՒՆ ԸՐԱՄԸ

Ապաստամբները կապուօյին բոլորտիքը հաւաքուեցան:

Բայց կապուօ ժամանակ չաւնեցաւ ոչինչ պատմելու: Մարիուս սարսաղով մէկդի առաւ ստամբակը:

— Ինչո՞ւ եկար, ի՞նչ գործ ունէիր հոս:

— Վա՛յ, ըսաւ պատանին, հապա դուք ի՞նչ գործ ունիք:

Եւ Մարիուսին նայեցաւ ակնայեռ իր զիւցազնական անամօթութեամբը: Իր մեծ աչքերը կը մեծնային այն վեհ ճառագայթով զոր ունէր սրտին մէջ:

Մարիուս խիստ կերպով մը շարունակեց.

— Ո՞վ ըսաւ քեզի ետ դալ: Գէթ տեղը տարի՞ր նամակո:

Կալիքոսին խիղճը այս նամակին նկատմամբ քիչ մը տագնապ ունէր: Ծուռ մը պատնէշը վերադառնալ ուղկելով նամակը ձեռքէն հանած էր քան թէ տեղը տուած էր: Ստիպուած էր խոստովանել ինքն իրեն թէ թեթեւութիւն մը բրած էր զիրը յանձնելով այն անծանօթին որուն և ոչ իսկ երեսը կրցած էր նշմարել: Վերջապէս մանր մունր ներքին յանդիմանութիւններ կ'ուղղէր ինքն իրեն այս նամակին նկատմամբ և կը վախճար Մարիուսին յանդիմանութիւններէն: Ուստի զրոնաւորութենէ ազատելու համար միջոցներուն ամէնէն պարզը ընտրեց. պզգալի կերպով մը ստեց.

— Քաղաքացի՛, նամակը գոնապանին յանձնեցի: Օրիորդը քնացած էր: Արթննալուն պէս պիտի ընդունի զիրդ:

Մարիուս այս նամակը ղրկելով երկու նպատակ ունէր. մնաս բարով ըսել Գոգէթին և Կալիքոսը ազատել: Պարտաւորեցաւ գոն ըլլալ իր ուզածին կիսովը:

Իր նամակին առաքումը և Պ. Ֆօլլըվանին պատնէշին մէջ գտնուիլը մերձաւորութիւն մըն էր: Մարիուս մտաբերելով այս մերձաւորութիւնը՝ Կալիքոսին ցուցուց Պ. Ֆօլլըվանը:

— Կը ճանչնա՞ս սա մարդը:

— Ոչ, ըսաւ Կալիքոս:

Իրօք Կալիքոս, ինչպէս բոլոր քիչ մը առաջ, զիշերով միայն տեսած էր ժան Վալթանը:

Փարատեցան այն շփոթ և հիւանդագին ենթադրութիւնները որոնք Մարիուսի մաքին մէջ ծրագրուել էին: Կը ճանչնա՞ր Պ. Ֆօլլըվանին քաղաքական կարծիքները: Պ. Ֆօլլըվան թերեւս հանրապետական մըն էր. հետեւաբար խիստ բնական բան մըն էր այս կռիւին մէջ մտնելը:

Սակայն Կալիքոս արդէն պատնէշին միւս ծայրը գացած էր, հրացանս գոչելով:

Գուրֆէյրագին հրամանով հրացանը յանձնուեցաւ Կալիքոսին:

Կալիքոս իմաց տուաւ «ընկերներուն», — վասնզի այսպէս կ'անուանէր ապստամբները, — թէ պատնէշը չորս կողմէն պաշարուած է: Մեծ դժուարութեամբ կըրցած էր ետ գալ: Պատերազմի բանակէն վաշտ մը որու սուրները Բըթիթ Թրիւանտրիի փողոցն էին՝ Տիւ Սինել փողոցին կողմը կը դիտէր. հանդիպակաց կողմէն ալ քաղաքապետական պահակները Տէ Բրէշէօր փողոցը գրաւել էին: Բանակին մեծագոյն մասն ալ պատնէշին դիմացի կողմը գրաւած էր:

Կալիքոս այս տեղեկութիւնները տալէն ետք, շարունակեց.

Հրաման կուտամ ձեզ քարերու դէզ մը նետելու անոնց վրէժը:

Սակայն Անժօլրա իր պարսպի ժայռին վրայ կեցած՝ գաղտնապէս կը դիտէր՝ ականջ տալով:

Յարձակողները հարկաւ ոչ այնքան գոն ըլլալով նետուած գունդէն, չէին կրկնած:

Գունդ մը հետեւակ զօրք եկած և թնդանօթին ետեւը կենալով փողոցին ծայրը գրաւած էր: Զինուորները սալարկին քարերը քակելով ցած և պզտիկ պատ մը կը շինէին. այս պատը ճիշտ պատնէշին դէմը տասնըութը մատ բարձրութեամբ տեսակ մը թումը էր: Բաբիլոն չղջականներէն վաշտ մը զօրք եկած և Սէն Տընի փողոցը գումարուած ըլլալով, այլ զօրքերու սիւնին ղուխը թումբին ձախակողեան անկիւնը կ'երեւար:

Երբ երկաթի բեկորներով լի տուփեր կը հանուին պաշարի սայլերէն, մասնաւոր ձայն մը կը հանէին: Անժօլրա կարծեց ըմբռնել այսպիսի ձայն մը: Տեսաւ նաև թէ թնդանօթապետը արձակման ուղղութիւնը փոխելով թնդանօթին բերանը դէպի ձախակողմը կը ծռէ:

թեթեւակի: Թնդանօթապետը ինք հրարկու գաւազանը
առնելով թնդանօթին լուսնակին մօտեցուց:

— Գլուխնիդ ծռեցէք, պատին մօտեցէք և ամէնքդ
ալ պատնէշին քովը ծռնկի վրայ եկէք, գոչեց Անժօլ-

ը: Թնդանօթը դէպ ի պատնէշին ճեղքը արձակուած
և երկաթի բեկորները պատին վրայ ուտոտաւ ըլլա-
լով. այս ահարկու սոսկումը երկու հոգի մեռցուցած և
երեք հոգի վերաւորած էր:

Եթէ այսպէս շարունակուելու ըլլար, պատնէշը
ա՛լ չէր կրնար դիմանալ, վասնդի թնդանօթին արձա-
կած երկաթի բեկորները ներս կը մտնէին:

Պատնէշին մէջ ահաբեկ չշուկ մը ելաւ:

— Առ այժմ գէթ երկրորդ անգամ նկատուիլը ար-
գիւնն, ըսաւ Անժօլը:

Եւ իր գործապինան վար բնելով թնդանօթապետին
ուղղեց, որ նոյն պահուն թնդանօթին ետեւին վրայ
ծռելով որոշակի կը կարգադրէր և կը հաստատէր թն-
դանօթին ուղղութիւնը:

Այս թնդանօթապետները գրնդինկեցներու գեղ-
անձն, անտիախան, խարտեաչ և քաղցրադէմ տասնա-
պետ մըն էր. յաւակապէս հմուտ կ'երեւար այն նախա-
աահմանուած և ահարկու զէնքին որ սարսափի մէջ
օրէ օր կատարելադործուելովը վերջապէս պատերազմը
պիտի մեռցնէ:

Գոմպըֆէր՝ Անժօլըային ետեւը ոտքի վրայ կայ-
նած՝ այս երիտասարդը կը դիտէր:

— Մեղք, ըսաւ Գոմպըֆէր. ի՞նչ նողկալի բաներ
են եղեր այս սպանութիւնները. ո՛հ, երբ թագաւոր-
ները պիտի վերնան, պատերազմն ալ պիտի վերնայ:
Անժօլըա՛, նշան կ'առնես այդ տասնապետին, բայց
չես նայիր թէ ի՞նչ է: Տե՛ս անգամ մը ի՞նչպիսի օր-

րուն երիտասարդ մըն է. արի է ան. կը ահանեմ որ
կը խորհի. այս թնդանօթաճիգ երիտասարդները խիստ
կրթեալ կ'ըլլան. հայր մը, մայր մը, ընտանիք մը ունի-
ան. թերեւս սիրունի մըն ալ ունի, հագիւ հագ ջսա-
նըհինգ տարեկան է. կրնայ եղբայրդ ըլլալ:

— Եղբայրս է արդէն, ըսաւ Անժօլըա:

— Այո՛, կրկնեց Գոմպըֆէր, նաեւ իմ եղբայրս է:
Ուրեմն չմեռցնենք զինքը:

— Թող դիս: Հարկ է ինչ որ հարկ է:

Եւ Անժօլըայի մարմարեայ թափն վրայէն արտա-
սուք մը հոսեցաւ:

Միեւնոյն միջոցին քաշեց կայծահանը: Գարապի-
նան նկատուելով փայլակ մը ժայթքեցաւ: Թնդանօթա-
ճիգ տասնապետը երկու անգամ դարձաւ ինքն իր վը-
րայ թեւերը առջեւը տարածած և գլուխը վեր ըրած՝
կարծես օդը չնչելու համար, ապա թնդանօթին վրայ
ապալեցաւ քովնտի և հոն մնաց անշարժ: Կը տես-
նուէր իր կռնակը որու կեդրոնէն ուղղակի արեան վը-
տակ մը կը հոսէր: Գարապինային գնտակը տասնապե-
տին կուրծքէն մտնելով և կռնակէն դուրս ելլելով
մեռցուցած էր զայն:

Հարկ եղաւ առնել տանիլ դիակը և տեղը ուրիշ մը
բերել:

Իրօք այս կերպով ապստամբները քանի մը բոպէ
վաստեցան:

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՈՒՐ ԿԸ ԳՈՐԾԱԾՈՒԻ ԳԱՂՏՈՐՍՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՃՇԴԱՊԼՍ
ՀՐԱՅԱՆ ԱՐՁԱԿՆԼՈՒ ԱՅՆ ՀԻՆ ՏԱՂԱՆԴԻՆ
Որ 1796ի դասապարտութեան վրայ ազդեց

Կարծիքները կը հակառակէին պատնէշին մէջ՝
Թնդանօթը վերստին պիտի սկսէր նետուիլ։ Պատնէշը
քառորդ մը չպիտի գիմանար եթէ երկաթի բեկորները
չարունակուին նետուիլ։ Անհրաժեշտաբար պէտք էր
արգիլել անոնց սաստկութիւնը։

Անժօլրա սա հրամանը տուաւ։

— Պէտք է անկողին մը դնել հոն։

— Անկողին չկայ. եղածին վրայ վերաւորներ կան,
ըսաւ Գոմպըֆէր։

Ժան Վալժան կապելայի մը անկիւնը քարի մը
վրայ նստած և հրացանը ոտքերուն մէջ տեղը դրած
էր՝ մինչև այն րոպէն առանց մասնակցած ըլլալու կը-
ռիւին։ Կարծես թէ չէր լսեր կռուողներուն խօսքը ո-
րոնք իր քովը կ'ըսէին. Ահա հրացան մը որ բան մը
չըներ։

Ժան Վալժան Անժօլրային հրամանը լսելուն պէս
եկաւ։

Ընթերցողը կը յիշէ անշուշտ թէ ապստամբները
երբ Տը Լա Շանվրերի փողոցը եկած էին, պառաւ մը
գնդակները նախատեսելով անկողին մը դրած էր իր
պատուհանին առջև։ Այս պատուհանը որ վերնայար-
կի պատուհան էր՝ պատնէշէն քիչ մը դուրս կանգ-
նուած վեց յարկով տունի մը տանիքին վրան էր։ Ան-
կողինը խոտորնակի դրուած, վարի կողմը ճերմակե-

ղէն չորցնելու յառակ երկու թափի վրայ կռթնած,
վերի կողմն ալ կապուած էր երկու չուանով որոնք
հեռուէն կարծես թէ երկու առասան էին, և որոնք
վերնայարկի դուռին ծնօթին գամուած բեւեռներուն
կապուեր էին։ Այս երկու չուանները օդին մէջ որո-
շակի կը տեսնուէին իբր երկու մագ։

— Ո՞վ կրնայ երկձիգ գարապինա մը տալ ինձ
ըսաւ Ժան Վալժան։

Անժօլրա իր գարապինան առաւ զոր նոր լեցու-
ցած էր։

Ժան Վալժան վերնայարկին նշան առաւ և նետեց։

Անկողին երկու չուաններէն մէկը կտրուած էր։

Անկողինը ա՛լ գերձանէ մը միայն կախուած էր։

Ժան Վալժան գարապինային երկրորդ փողին ալ
կրակ տուաւ։ Երկրորդ չուանը վերնայարկին աղակին
ժարակեց։ Անկողինը երկու ձողերուն մէջ տեղէն սպըր-
դելով փողոց ինկաւ։

Պատնէշին մօրդերը ծափ զարնելով ամէնքն ալ
գոչեցին։

— Ահա՛ անկողին մը։

— Այո՛, ըսաւ Գոմպըֆէր, բայց ո՞վ պիտի երթայ
առնելու։

Իրօք անկողինը՝ պատնէշէն դուրս՝ պաշարեալնե-
րուն և պաշարողներուն մէջտեղն ինկած էր։ Արդ,
Թնդանօթաձիգներու տասնապետին մահուան պատճա-
ռաւ զօրքը զայրացած ըլլալով, գինեւորները քանի մը
վայրկեանէ ի վեր փոքի վրայ պառկեր էին այն պատին
ետեւը զոր սալաքարերով շինած էին, և որովհետեւ
Թնդանօթ իր պէտքերուն մինչև պատրաստուիլը բո-
ւաւ պառկելով բռնադատուած էր լսելու. գինեւորները այս
լուսթեան տեղը լեցնելու համար հրացան կը պար-
պէին պատնէշին վրայ։ Ապստամբները իրենց պաշարքը

խնայելով չէին պատասխաներ տյս հրացաններուն . որոնց գնտակները քնաւ չէին ազդեր պատնէշին , այլ անձրեւի պէս կը տեղային փողոցին մէջ . հետեւաբար սոսկալի էր փողոցը :

Ժան Վալթան դուրս ելաւ ճեղքէն , փողոց մտաւ , անցաւ գնտակներու մրրիկին մէջէն , հասաւ անկողնին քով , զոր պռնելով շալիկեց և պատնէշ վերադարձաւ :

Ինքը անձամբ ճեղքը գոցեց այս անկողինով : Աղէկ մը պատին կոթնցուց գայն այնպիսի կերպով մը որ թնդանօթածիղները չտեսան զինքը :

Այս ըլլալէն ետք սպասեցին որ թնդանօթին երկաթէ բեկորները նետուին :

Չուշացաւ արձակումը ,

Թնդանօթը մռնչուաւ մը դուրս թափեց իր գրնդակներով ի ծրարը , բայց ասոնք չոստոստեցին , անկողնին վրայ վիժեցան երկաթի բեկորները : Ապստամբները ստացան այն արդիւնքը զոր կը յուսային : Պատնէշը ազատ կը մնար թնդանօթին արձակումներէն :

— Բաղաքացի , ըսաւ Անժօլը ժան Վալթանին , Հանրապետութիւնը շնորհակալ է ձեզմէ :

Պօսիւէ սքանչանալով և խնդալով գոչեց .

— Անկողնի մը այսքան զօրութիւն ունենալը անբարոյական բան մըն է : Ծալլուող իր մը կը յաղթահարէ ինչ որ շանթ կ'արձակէ : Բայց հոգ չէ , փառք անկողնին որ թնդանօթ մը կը ջնջէ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ .

Ա Ր Շ Ա Լ Ո Յ Ս

Նոյն միջոցին Գօզէթ կ'արթննար :

Իր նեղ , մաքուր և զգուշաւոր սենեակը արեւելքի կողմէն տունին յետնաբակին վրայ նայող երկայն պատուհան մը ունէր :

Գօզէթ ամենեւին տեղեկութիւն չունէր Բաբիդի մէջ անցնող դէպքերու վրայ : Նախորդ օրը հոն չէր , և երեկօին արդէն իր խուցը մտած էր երբ թուսէն ըսաւ իրեն , կ'երեւայ թէ աղմուկ կայ :

Գօզէթ քիչ բայց աղէկ քնանալով հեշտօղի երազներ տեսած էր , որոնց քիչ մը պատճառն էր թերեւս իր անկողնին խիստ սպիտակ ըլլալը : Լոյսին մէջ մարդ մը այսինքն Մարիուսը տեսած էր : Երբ արթնցաւ , արեւ կար աչքերուն մէջ , հետեւաբար ի սկզբան կարծեց թէ տեսած երազը տակաւին կը շարունակուի :

Այս երազէն ելլող իր առաջին մտածումը զուարթացին մտածում մը եղաւ : Բոլորովին փարատեցան Գօզէթին կասկածները : Գօզէթ ևս կը կրէր այն յետաշրջութիւնը որով հոգին երբեք չհաւանիր դժբախտութեան , յետաշրջութիւն զոր նաև ժան Վալթան քանի մը ժամ առաջ կրած էր հոգիին մէջ : Անտիական աղջկը սկսաւ յուսալ իր բոլոր ոյժերովը , առանց դիտաւոր թէ ինչո՞ւ հը յուսայ : Յետոյ սիրտը դառնապէս սկսաւ տրտմիլ : — Երեք օրէ ի վեր տեսած չեմ Մարիուսը , ըսաւ մտապէս : Ըսաւ նաև ինքն իրեն թէ

Մարիուս անշուշտ ընդունած էր իր նամակը, թէ գիտէր իր ուր ըլլալը, թէ շատ խելացի է և թէ մինչև իր քովը գալու միջոց մը պիտի գտնէ:— Եւ տարակոյս չկայ թէ այսօր, դուցէ հիմա առտուն պիտի գայ:— Բոլորովին ցորեկ էր արդէն, բայց լոյսի ճառագայթը խիստ հորիզոնական ըլլալով, Գոգէթ կարծեց թէ կանաչ է տակաւին, թէ սակայն պէտք էր անկողնէն ելլել, — Մարիուսը ընդունելու համար:—

Կ'զգար թէ չէր կրնար ապրիլ տառնց Մարիուսի, և թէ հետեւաբար այս միայն կը բաւէր պարտաւորելու Մարիուսը օր գայ: Բնաւ առարկութիւն մը ընդունելի չէր: Այս ամէնը օտուզութիւն մըն էր: Երեք օր տառապած ըլլալը արդէն մեծ անգիւթութիւն մըն էր: Մարիուսի երեք օրուան տարակայսութիւնը սոսկալի անբաւարարութիւն մըն էր սուրբ Աստուծոյ կողմէն: Հիմա ալ անցած գացած փորձանք մըն է ի վերուստ հզած այս անագորոյն խեղութիւնը. հետեւաբար պիտի գայ Մարիուս և բարի լուր մը պիտի բերէ:

Գոգէթ անկողնէն ելլելով հողիին ու մարմինին երկու ապօքսը առաւ, այսինքն աղօթք և պաճաճանք: Ապա բացաւ պատուհանը ու չորս դին նայեցաւ յօստալով փողոցէն տեղ մը, տունի անկիւն մը, քարայտաւանդերու խորշ մը նշմարել և հոն կարենալ դիտել Մարիուսին գալը: Բայց բան մը չէր տեսնուէր դուրսէն: Յետնաբակը բաւական բարձր պատերով շրջապատուած էր և հեռուն դիտելու յատուկ շաւիղ մը չուներ բացի քանի մը պարտէզներէ:

Գոգէթ գարշելի համարեց այս պարտէզները. իր կեանքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով դիտեց թէ տեղեկ էն ծաղիկները: Քառուղիի բերնէն անցնող ուղիով մը ծոյրը աւելի աղէկ պիտի գար իր գործին: Ուստի որոշեց երկինք նայել կարծես մաածելով թէ Մարիուս կրնար երկինքէն ալ գալ:

Յանկարծ սկսաւ արտասուել Գոգէթ: Արցունք որ չէ թէ հողիի փոփոխականութենէ մը այլ մերթ ընդ մերթ վհատութիւններով խառն յոյսերէ կ'արտաբերուէր, վասն զի Գոգէթին արդի վիճակը այս էր: Չեմ գիտեր ինչ սոսկալի բան մը զգաց անորոշապէս: Օդին մէջէն իրեր կ'անցնին ստուգիւ: Ըսաւ ինքնիրեն թէ որ եւ է բանի նկատմամբ ապահով չէր, թէ տեսնուէր զաղըիլը կորուսիլ է, և Մարիուսի երկինքէն վերադառնալու հաւանականութեան գաղափարը ալ չէ թէ զմայելի այլ սոսկալի երեւցաւ իրեն:

Յետոյ նորէն հանգարտեցաւ, յուսաց և ժպտեցաւ, ժպտաւ որ անգիտակից այլ Աստուծոյ վրայ վստահ էր: Ահա այսպէս են սրտին այս սովերը:

Տունին մէջ գեռ քնացած էր ամէն մարդ: Գաւառային քաղաքի յատուկ լռութիւն մը կը տիրէր: Պատուհան մը բացուած չէր տակաւին: Դռնապանին օթեակն ալ գոց էր: Թուսէն ելած չէր, և Գոգէթ բնականաբար կարծեց թէ կը քնանար հայրը: Հարկաւ շատ տառապանք կրած էր և տակաւին կը տառապէր, վասն զի կ'ըսէր ինքնիրեն թէ չարասրտութիւն բրած էր հայրը, բայց Գոգէթ Մարիուսին վրայ դրած էր յոյսը: Այսպիսի լոյսի մը խաւարումը ստուգիւ անհնարին էր: Մերթ ընդ մերթ ինչ ինչ հեռաւորութեամբ տեսակ մը խորին ցնցումներ լսելով կ'ըսէր ինքն իրեն: Մեծ դուռներուն այսքան կանուխ բացուիլ գոցուիլը տարօրինակ կ'երեւայ ինձ: Սակայն լսած ցնցումները պատնէյին վրայ արձակուած խնդանօթի ցնցումներն էին:

Գոգէթին պատուհանին տակ քանի մը ոռք անդին ծիծեռնակներու բոյն մը կար պատին բալորովին սեւցած հին քիւին մէջ, այս բոյնը պատշգամբի մը պէս քիչ մը դուրս ցցուած էր քիւէն, հետեւաբար վերէն

կարելի էր տեսնել այս պզտիկ դրախտին ներսը: Մայրը՝ որ բոյնին մէջն էր՝ թեւերը իբր հովաճար իր թըխածին ձագերուն վրայ կը բանար. հայրը կը թռչտէր, կ'երթար ու կուգար՝ կտուցովը սնունդ և համայնքներ բերելով: Արեւը ծագելով ոսկեգոյն փայլուն մը կուտար այս երջանկաւէտ բանին, Բագմազէ՛՛ մեծ օրէնքը հոն էր վեհ և զուարթագին, և այս հեշտալի խորհուրդը առաւօտեան չքեղութեան մէջ կը փթթէր: Գօզէթ, որու մագերը արեւով և հողին դնորքներով համակուած էին և որու ներսը սիրով և զուրսը արշալոյսով կը լուսաւորուէր, գրեթէ մեքենաբար ծոցեալ, և դրեթէ առանց համարձակելու խոստովանիլ ինքնին թէ միևնոյն միջոցին նաև Մարիուսի վրայ կը մտածէ, սկսաւ նայիլ այն թռչուններուն, ընտանիքին, էգին և արուին, մօրը և իր ձագերուն այն բուռն խռովութեամբ զոր բոյն մը կուտայ կոյսի մը:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԱ.

ՍՐՁԱԿՈՒՈՂ ՇՐԱՑԱՆ ՄԸ ՈՐ ՃԻՇԴ ՆՇԱՆ Կ'ԱՌՆԷ ԵՒ ՈՐ ՈՋ ԶՈՔ ԿԸ ՄԵՌՑՆԷ

Յարձակողներուն կրակը կը շարունակէր տեղալ: Հրացանի գնտակները և թնդանօթին ոռումբերը իրարու կը յաջորդէն առանց սակայն մեծ աւերումներ ընելու: Կորնթոսի ճակատին վերի կողմը միայն հարուած կը կրէր. առաջին յարկը և վերնայարկին սենեակները գնդակներէն և պիսպայեաններէն մագի պէս ծածկուելով յամբարար կ'արբուէին: Հոն կեցող ապստամբները ստիպուած էին տնտեսւոյթ ըլլալ:

Պատնէշներու դէմ կռուողները ռազմագիտական

վարպետութիւն մը ունին որ է երկար ժամանակ անօգուտ կերպով ստէպ հրազէն արձակել՝ ապստամբներուն պաշարները սպառելու համար, կթէ ասոնք պատասխան տալու սխալն ընեն: Երբ ասոնց հրացանները կ'սկսին ոչ այնքան ստէպ նետուիլ, կը նշմարեն թէ ալ ոչ վառօդ և ոչ գնտակ ունին, և ահա այն ատեն կը յարձակին պատնէշին վրայ:

Անօթրա այս ծուղակը ինկած չէր. պատնէշը պատասխան չէր տար իրեն արձակուած հրացաններուն:

Զօրախումբը ամէն անգամ որ հրազէն կը պարպէր, կալքօշ իր բուռն արհամարհանքը ցուցնելու համար այտը կ'ուռեցնէր լեզուովը:

— Լա՛ւ, լաթ խզտեցէ՛ք, վէրքի համար պատրոյդի հարկաւորութիւն ունինք, կ'ըսէր ստամբակը:

Գուրֆէյրագ կը հարցուփորձէր ոռմբը իր նուազ ներդարձութեան համար և կ'ըսէր թնդանօթին.

— Շատախօս կը դառնաս, ծերո՛ւկ:

Կոիւի ժամանակ պատերազմողները երկուստեք կասկածներ կ'ընեն իրարու վրայ՝ պարահանդէսի մէջ գտնուող անձերու պէս: Հաւանական է թէ պատնէշին այս լուսթիւնը կ'սկսէր կասկած և վախ տալ պաշարողներուն թէ դուցէ անակնկալ դէպքի մը ենթարկուած են. թերեւս զգացին ասոնք նաև թէ պէտք էր լայնապէս տեսնել այս սալաքարերու դէզին ներսի կողմը և գիտնալ թէ ի՛նչ կ'անցնէր այս անդրդուելի պատին ետեւը որ հրազէններու յարձակումը կը կրէր առանց փոխադարձ ապատասխան տալու: Ապստամբները լանկարձ սաղաւարտ մը տեսան որ մօտակայ տանիքի մը վրայ կը փայլէր արեւին: Զրահակիր մը բարձր ձիահանի մը կոթնելով կեցած էր կարծես իբր պահապան մը: Իր նայուածքը պատնէշին մէջը կը սուզէր ուղղակի:

— Ահա անախորժ դիտող մը . ըսաւ Անժօլրա :
ժան Վալթան գարապինան ետ տուած էր Անժօլ-
րային , բայց իր հրաշանը ունէր :

Առանց խօսք մը ըսելու նշան առաւ ջրհանկիրին ,
և ահա մանրերկրորդէ մը ետքը սաղաւարտը գնտակ
մը ընդունելով փողոց ինկաւ աղմուկով : Զինուորք
վախնալով շուտ մը աներկույթ եղաւ :

Երկրորդ դիտաւոր մը յաջորդեց անոր : Ապայ մըն
էր յաջորդողը : Ժան Վալթան՝ հրաշանը նորէն լեցու-
ցած ըլլալով նորեկին ուղղեց և անոր սաղաւարտն ալ
միւսին քովը դրկեց : Ապան չյամառեցաւ և շուտ մը
անհետ եղաւ : Այս անգամ հասկցաւ խրատը : Ոչ ոք
երեւցաւ տանիքին վրայ և պատնէշը դիտուելէ դադ-
րեցաւ :

— Ինչո՞ւ չմեղուցիր մարդը , հարցուց Պօսիւէ
ժան Վալթանին :

ժան Վալթան պատասխան չտուաւ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Փ Բ .

ԱՆԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆԻ Ը ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿԻՑ

Պօսիւէ Գօմպլեֆէրի ազանջին փափագ .

— Զպատասխանեց հարցումիս .

— Հրացան նետելով աղէկութիւն ընող մարդ մըն
է ան , ըսաւ Գօմպլեֆէր :

Որոնք որ դեռ քիչ մը կը յիշեն այն թուակսնը
որ արդէն հեռու է մեզմէ , գիտեն թէ արուարձանե-
րու աղգային պահակները քաջութեամբ կը կռուէին
ապստամբութեանց դէմ : Մասնաւորապէս 1832ի յունի-
սին օրերը անգլապելի յարձակումով և աներկիւղու-

Քեամբ կռուեցան : Բանթէնի՝ վէրթիւրի կամ Գիւնէ-
թի այս կամ այն բարեմիտ կապելապետը՝ որու առու-
տուրը կը դադրէր ապստամբութեան պատճառաւ՝ կըտ-
րիճ մը կ'ըլլար իր պարի սրահին ամայի մնալը տեսնե-
լով և կռուին մէջ մեռնելու կ'երթար ազատելու հա-
մար բարեկարգութիւնը զոր կը ներկայացնէր իր զի-
նեանիկը : Այն քաղքենիութեան ու միանգամայն դիւ-
ցազնութեան ժամանակ շահերն ալ իրենց շահատակ-
ները աւելին իրենց ասպետները ունեցող գաղափարնե-
րուն գէժ : Շարժառիթին փոքրութիւնը շարժումին քա-
ջութիւնը չէր փոքրցնէր : Թալէրներու կոտի մը նուա-
զումը Մարտէյեէզը երգել կուտար սեղանաւորներու :
Մարդ քնարեղութեամբ իր արիւնը կը թափէր հաշուե-
սեղանին համար , և լակէգէմոնական աւիւնով մը կը
պաշտպանէր խանութը որ հայրենիքի անբաւ մասնիկն է :

Ստուգապէս նկատելով փութանք ըսելու թէ այս
կռիւներու մէջ կատակ չկար ամենեւին : Ընկերային
ապրելուն էին կռիւ ժողովները , սպասելով որ զայ այն
օրը ուր պիտի հաւասարակշռուին :

Այն ժամանակի նշաններուն մէկն ալ էր վարչա-
կանութեան (ուղիղ կուսակցութեան բարբարոս անու-
նը) հետ խառնուած անխիտանութիւնը : Մարդիկ կար-
դաւորութեան կողմը կը բռնէին անկարգութեամբ :
Թմրուկը՝ ազգային պահակներու այսինչ գնդապետին
հրամանաւր յանկարծուած կը զարնէր՝ քմահաճութեանը
համեմատ ազգային պահակները կռիւի կոչելու համար ,
այն ինչ հարկւրապետը պատերազմելու կ'երթար ներ-
շնչումով . այսինչ ազգային պահակը «գաղափար» մը
աւեննալուն և իր սեպհական հաշիւին համար կը կըռ-
ուէր : Վաշնգի ժականակները , կռիւի օրերը կռուող-
ները աւելի իրենց ընդդէմէն քան թէ պարագլուխ-
ներէն խրատ կ'առնէին : Կարգաւորութեան բանակին

մէջ կուտակիցնեցու նման առանձին կռուողներ կային, ոմանք սուրով, ինչպէս էր Ֆանիգո, ոմանք ալ գրիչով, ինչպէս էր Անրի Ֆոնֆրէտ:

Վստանդի մէջ էր կամ ըլլալ կը կարծուէր քաղաքակրթութիւնը, որու այն ժամանակուան երեսփոխանը դժբախտաբար շահերու միաւորութիւն մըն էր աւելի քան թէ սկզբունքներու խումբ մը: Քաղաքակրթութիւնը վտանգի մէջ եմ կը գտէր, իւրաքանչիւր ուր կեդրոն մը ձեւանալով՝ տէրութիւն, օգնութիւն և պաշտպանութիւն կ'ընէր անոր իր խելքին համեմատ, և ո՛վ ըլլալը անյայտ այս կամ այն մալդը իր վրայ կ'աւնէր ընկերութիւնը ազատելու պաշտօնը:

Նոանդը այն աստիճան կը շատնար որ մինչեւ անդամ մարդ կը ջարդէր:

Ազգային պահակներու այս կամ այն խմբիկը իր մասնաւոր իշխանութեամբը ուղղմական բաժան մը կ'ըլլար, և հինգ վարկեանի մէջ ապստամբ մը դատելով մեռցնել կուտար: Այս տեսակ յանկարծակազմատեան մըն էր ժան Բրուվէրը մեռցնող խումբն ալ: Լինչի անագորոյն օրէնքն է այս որու համար բնաւ կուտակցութիւն մը չկրնար ուրիշները յանդիմանել վասնզի Ամերիկայի մէջ հանրապետութիւնը և Եւրոպայի մէջ միապետութիւնը կը գործադրեն այս օրէնքը:

Լինչի այս օրէնքը սխալներու տեղի կուտայ: Ապստամբութեան օր մը Բոլ էմէ կարնիէ անունով անտիալեան բանաստեղծ մը Արքայական հրապարակին վրայ հայտնուեցաւ փոքրին վրայ ունենալով հալածողին սուինին ծայրը, և թիւ 6 տունին ներքեւ ապաւինելով միայն կրցաւ ազատիլ:

Վարանու մի միջոցը ժամանակ տուած էր ապստամբներուն վերստին լեցնելու իրենց հրացանները, և մինչեւ փողոցին անկիւնը հասնիլը որ Ֆանիգոյի խումբ

բին ապառտանարանն էր, աւելի մահաւոր հրաառարկմը եւս տեղաց պատնէշէն իր վրայ: Պահ մը կրկու կրակի մէջ մնաց, և որովհետեւ թնդանօթը՝ հրաման ընդունած չըլլալով՝ արձակումը ընդհատած չէր, խումբը թնդանօթէն նետուած ուժերը ընդունեց: Այս ուժերէն մեռնողներուն մէկը եղաւ Ֆանիգո անկրկիւղ և անխոհեմ հարիւրապետը: Թնդանօթը, այսինքն կարգաւորութիւնը մեռցուց զայն:

Անժօրային զայրոյթ պատճառեց այս յարձակումը որ աւելի յանդուգն քան թէ ծանրակշիռ էր:

— Աւանակները, ըսաւ Անժօրա: Պարսպ տեղը իրենց մարդերը մեռցնել կուտան և մեր ալ պաշարները կ'սպառեն:

Անժօրա ապստամբութեան ճշմարիտ զօրապետ մը ըլլալով, իբր այն կը խօսէր: Ապստամբութիւնը և զրգալումը հաւասար գէնքով չեն կռուիր: Ապստամբութիւնը որ չուտ մը սպառելի է՝ սակաւաթիւ հրացան և սակաւաթիւ կռուող ունենալով, համարանքով կը վտանէ զանոնք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ՆՇՈՅԼՆԵՐ ՈՐՈՆՔ Կ'ԱՆՑՆԻՆ

Պատնէշ մը պաշտպանող զգալուններու և կիրքերու քառսին մէջ ամէն բան կայ: Այս քառսը կը պարունակէ արիութիւն, երիտասարդութիւն, պատուոյ նախանձախնդրութիւն, եռանդ, տեսլական, համոզում, խաղամոլի կատաղութիւն, և մանաւանդ յուսադիր ընդհատումներ:

Տը լա Շանվրերի փողոցին պատնէշը լանկարծ և

անակնկալ ատեն մը ունեցաւ այս ընդհարումներէն մէկը, յուսադիր սարսուռ մը ունեցաւ անորոշապէս:

— Մտիկ ըրէք, գոչեց Անժօլրա որ միշտ ականջ կուտար լսելու համար, կարծեմ թէ Բարիզ կ'արթննայ:

Սառյգ է թէ Յունիսի Նի օրը, առտուն, ապստամբութիւնը մէկ կամ երկու ժամի չափ վերածուած մը ունեցաւ: Սէն Մէրիի զանգակին յարատեւութիւնը այժմու առաւ քանի մը տկար կամքերու: Բուարիէ և Կրավիյիէ փողոցներուն մէջ պատնէշներ ծրագրուեցան: Սէն Մարթէնի դուռին առջեւ դարապինակիւր երկաթաբարձ մը մինակը յարձակեցաւ վաշտ մը ձիաւորներու դէմ: Պուլվարին վրայ, բաց տեղ մը կենալով ծունկին մէկը դեռնէր դրաւ, ուր առաւ հրազէնը, նեղեց վաշտին պարագլուխը մեղուց, և ետեւը դարձաւ, ըսելով. «Ահա ուրիշ մը եւս որ ա՛յ գէշութիւն չախի՛ք ընէ մեզի»: Թրէ անցուեցաւ այս երիտասարդը:

Սէն-Տընի փողոցը կին մը վար առնուած պատուհանի վանդակի մը ետեւէն հրազէն կը նետէր քաղաքային պահակներուն վրայ, Գօսենքի փողոցը տասնըչորս տարեկան տղայ մը ձերբակալուեցաւ, որու զըբ պանները փամփօշտներով լի էին: Բազմաթիւ պահ-նորդարաններ յարձակում կրեցին:

Պերթին փողոցին բերանը սաստկապէս և անակնկալ կերպով մը բազմաթիւ հրացաններ պարպուեցան զրահաւորներու զունդի մը վրայ որու հրամանատարն էր Գալէնեազ ար Պարաներ զօրապետը: Բլանշ Միլայրէյ փողոցն ալ տանիքներու վերէն սեղանի հին խեցիներ և անական անոթներ նետուեցան զօրքերուն վրայ դէշ նշան. երբ այս իրողութիւնը հաղորդուեցաւ մարէշալ Սուլթին, Նաբոլէոնին ծեր տեղակալը սկսաւ մտմտալ՝ յիշելով Սուղէյի սա լսուքը զոր ըսած էր Սա-

րակօսայի մէջ. «Կորսուած ենք երբ պատու կ'իներ մեր գլխուն վրայ կը պարպեն իրենց կծիճները»:

Այս հանրական նշանները որոնք կ'երեւային երբ կը կարծուէր թէ ապստամբութիւնը մասնաւորուած է, այս բարկալի ետանդը որ կ'սկսէր ետալ, այն կայծերը որոնք հոս հոն կը թռչէին Բարիզի արուարձանները ըստած թիւրավառ և խորունկ դէզերուն վերելք, վախտուին ազգական պարագլուխներու:

Աճապարեցին մարելու այս հրդեհի սկզբնաւորութիւնները:

Նախ այս կայծերը մարելու համար ուշացան յարձակելու Մօպիւէի, Տր Լա Շանվրերի և Սէն Մէրիի պատնէշներուն վրայ, որպէս զի ետքը միայն անոնց հետ ըլլայ կռիւը և որպէս զի մէկ յարձակումով վերջ տան ապստամբութեան: Զօրագունդեր զրկուեցան եռեւեփ ելլող փողոցները, որոնց մեծերը ալեցին, պըզտիկները՝ յաջ և յահեակ խուզարկեցին՝ երբեմն զգուշակի և յամբարար, երբեմն յարձակողական քայլով յառաջանալով: Զօրքերը կը խորտակէին այն դուռները ուրիշ հրացան կը նետուէր, միեւնոյն ժամանակ հեծելազօրքերու շարժումները պուլվարներուն խումբերը կը ցրուէր: Այս զսպումին հետեւեցաւ այն ժխտը եւ աղմկալի աղաղակը որ բանակին և ժողովուրդին ընդհարումներուն յատուկ է:

Այս էր ահա Անժօլրային ականջին լսածը այն միջոցին ուր թնդանօթը և հրացանները դադրեցին էին արձակուելէ: Ասկէ զատ փողոցին ծայրէն պատգարակներու վրայ դրուած վերաւորներու անցնիլը տեսած ըլլալով՝ Գօմպըֆէրին կ'ըսէր.

— Այս վերաւորները մեզմէ չեն:

Քիչ տեւեց յոյսը. շուտ խաւարեցաւ նշոյլը: Գրեթէ կէս ժամուան մէջ անհետ եղաւ ինչ որ կար օգին

մէջ. անշանթ փայլակի նման բան մը եղաւ այն, և ապստամբները զգացին թէ իրենց վրայ կ'իյնայ այն տեսակ մը կապարեայ շուրջադր զոր ժողովուրդին անապարհութիւնը կը նետէ անօգնական յամառներուն վրայ:

Վիժած էր այն հանրական շարժումը որ կ'երեւար թէ անորոշապէս կը ծրագրուի. և պատերազմական նախարարին ուշադրութիւնը և զօրապետներու ռազմազինութիւնը կրնային հիմա կեդրոնանալ կանգուն կեցող երեք կամ չորս պատնէշներուն վրայ:

Արեւը հորիզոնին վրայ կը բարձրանար:

Ապստամբ մը հարցուց Անժօլբային.

— Անօթի ենք. մի՞թէ իրաւ առանց բան մը ուտելու պիտի մեռնինք:

Անժօլբա, որ շարունակ իր պարխապի ժայռին կռթնած փողոցին ծայրը կը դիտէր անընդհատ, զուր խօսքը հաստատական նշան մը ըրաւ:

Ք Լ Ո Ւ Խ Փ Դ.

ՈՒՐ ՊԻՏԻ ԿԱՐԴԱՆՔ ԱՆԺՕԼՐԱՅԻ ՏԱՐՓՈՒՅԻՒՆ ԱՆՈՒՆԸ

Գուրֆէյրագ՝ Անժօլբային քով քարի մը վրայ նստած՝ շարունակ կը նախատէր թնդանօթը, և երբ որ իր հրէշային ժխորովը կ'անցնէր ուռմբերուն այն տրիբայի երամը որ կ'անուանուի եռկաթի կտորներ, Գուրֆէյրագ հեզնալի խօսք մը կը նետէր անոր.

— Թոքերդ կը յողնեցնես, իմ խեղճ ամարգի ծերուկս, զուրիս կը ցաւցնես պարապ տեղը պոռչտալով: Ատիկա որոտում չէ, հազ է առ:

Եւ իր քով գտնուողները կը խնդային:

Գուրֆէյրագ և Պօսիւէ՝ որոնց արի զուարթութիւնը՝ վառնդին հետ կ'աճէր՝ տիկին Ադարօնին պէս՝ կերակուրը կատակով կը փոխանակէին և գինիի տեղ, որ չկար՝ զուարթութիւն կուտային ամէնուն:

— Կ'սքանչանամ Անժօլբային վրայ, կ'ըսէր Պօսիւէ: Իր անգրգուցիկ յանդգնութիւնը զարմանք կուտայ ինծի: Մինակ կ'ապրի, և այս սոսանձնութիւնը թերեւս քիչ մը տրամեցնէ զինքը: Անժօլբա կը գանգատի իր մեծութենէն որ այրիւթեան կը դատապարտէ զինքը: Մենք քիչ կամ չատ, ամէնքս ալ տարփուհիներ ունինք որոնք յիմարութիւն այսինքն քաջութիւն կուտան մեզի: Երբ մարդս վագրի մը պէս սիրահար է, առիւծի մը պէս մարտիչիւն անգամ մեծ բան մը չէ: Ասիկա տեսակ մը վրէժ առնել է մեր բամբիջ տարփուհիներէն այն պաքնեղու փոխարէն որոցմով կը խայթեն մեզի: Բօլան մահ կ'ընդունի Անժօլբային զայրացնելու համար: Մեր ամէն զիւցաղնութիւնները մեր կիներէն կուգան: Առանց կնոջ մարդ մը առանց շունի ատրճանակ մըն է. կիներ է մարդուս կրակ սաւաղը: Արդ Անժօլբա կին չունի: Սիրահար չէ, բայց աներկիւղ ըլլալու միջոցը կը գտնէ: Անլուր բան մըն է սառի պէս ցուրտ և կրակին պէս յանդուգն ըլլալու կարողութիւնը:

Անժօլբա կարծես թէ մտիկ չէր ըներ, բայց եթէ մարդ մը ըլլար քովը, անոր կէս ձայնով Հայրենի՛ք մըմնջելը պիտի լսէր:

Պօսիւէ սաղաւին կը խնդար երբ Գուրֆէյրագ պօռաց

— Նորե՛կ մը:

Եւ ազդարարութիւն ընող նաւիրակի ձայն մը հանելով, շարունակեց.

— Ութնոց թնդանօթ է անունս :

Իրօք նոր անձ մը երեւցած էր տեսարանին վրայ : Երկրորդ թնդանօթ մը եկած էր :

Գնդընկէցները թնդանօթիս համար հարկաւոր եղած սլօի շարժումները ընկելով Երկրորդ հրանօթին ալ մարտիոցի ձեւ տուին առաջինին քով :

Առով կը ծրագրուէր կռիւին վախճանը :

Քանի մը վայրկեան ետքը երկու թնդանօթները ազդուութեամբ խնամուելով պատնէշին վրայ կ'արձակուէին դէպ ուղիղ :

Քիչ մը հետուէն արձակուող թնդանօթներու գոտումներն ալ կը լսուէին : Մինչդեռ երկու թնդանօթները կատաղաբար կը ուժակոծէին Տը Լա Շանվրըրի փողոցին անկիւնը, ուրիշ երկու թնդանօթ ալ, մէկը Սէն Տընի փողոցէն, միւսն ալ Օպրի Լը Պուշէ փողոցէն Սէն Մէրիի պատնէշին վրայ ուժով կը տեղային : Չորս թնդանօթները սոսկսելի արձագանքներ կուտային իրարու :

Պատերազմին տխուր շուներուն հաշտումները մէկըմէկու կը պատասխանէին :

Հիմա Տը Լա Շանվրըրի փողոցին վրայ արձակուող թնդանօթներէն մէկը երկաթի բեկորներ, միւսն ալ գունտ կը նետէր : Գնդաձիգ հրանօթը քիչ մը դէպի վեր ուղղուած էր, և արձակումին ուղղութիւնը այնպէս կարգադրուած էր որ գունդը պատնէշին վերին անկիւնին յետին եզրը կը հարուածէր, կը խորտակէր և սալաքարերը ապստամբներուն վրայ կը փչրէր իբր պայթող երկաթի բեկորներ :

Թնդանօթին այս կերպով արձակուելուն նպատակն էր կռուողները հետու կեցնել ամրոցին կառարէն և պատնէշին ներսը խմբուելու ստիպել : Ըսել է թէ յարձակումին նշանն էր այս :

Երբ գունդը պատնէշին կատարէն և երկաթի բեկորները կապելային պատուհանէն պիտի արտաքսէին ապստամբները, յարձակող խումբերը պիտի կրնային փողոցէն յառաջանալ առանց նշան առնուելու հրացաններէն, գուցէ նաեւ առանց նշմարուելու, և առջի օրուան երեկոյին պէս յանկարծ ժմրոցէն վեր ելլել, և ո՛վ գիտէ թերեւս յանկարծ տիրել պատնէշին :

— Պէտք է անհրաժեշտաբար նուազեցնել այս թնդանօթներուն մեզ տուած անհանգստութիւնը, ըսաւ Անժօլրա և՛ կրա՛կ գնդընկէցներուն վրայ, պօռաց :

Ամէնքն ալ պատրաստ էին : Պատնէշը որ երկար ժամանակէ ի վեր կը լռէր, մալեգնաբար արձակեց հրացանները, տեսակ մը կատաղութեամբ և ուրախութեամբ եօթը կամ ութը անգամ կրկնուեցաւ հրազէններու արձակումը : փողոցը լեցուեցաւ մուխով մը ուրիշ անդին ոչինչ կ'երեւար, և քանի մը բռնէն ետք, այս բոցադիժ՝ մէգին մէջէն ապստամբները կրցան աղօտապէս տեսնել գնդընկէցներուն երկու երրորդը որ թնդանօթներուն անիւներուն վրայ պառկած էր, Կանգուն մնացողները խտրմբար հանդարտութեամբ մը կը շարունակէին ծառայել թնդանօթներուն, բայց կրակը մեղմացած էր :

— Աղէկ եղաւ, յաջողեցանք, ըսաւ Պօսիւէ Անժօլրային :

Անժօլրա գլուխը օրօրելով պատասխանեց .

— Եթէ քառորդ մը ևս այսպէս յաջողինք, պատնէշին մէջ տասը փամփուշտ անգամ չպիտի ունենանք : Կ'երեւայ թէ կալրօշ լսեց այս խօսքը :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե .

ԿԱՎՐՈՇ ԴՈՒՐՍ Կ'ԵԼԼԷ

Գուրգեյրագ յանկարծ պատնէշին ստորոտը, դուրսը, փողոցին մէջ և գնառակներուն տակ մէկը տեսաւ:

Կավրոշ գինիի չիշի կողով մը առնելով կապելայէն դուրս ելած էր պատնէշին ճեղքէն, և հանդարտօրէն կ'ըրաղէր իր կողովին մէջ պարպելու ամբողջին զառիւժարին վրայ մնոած աղգային սահակներուն փամփուշտով լի պարկերը:

— Ի՞նչ կ'ընես հոգ, ըսաւ Գուրգեյրագ:

Կավրոշ քիթը վեր ընելով.

— Կողովս կը լեցնեմ, քաղաքացի', ըսաւ:

— Ուրեմն չես տեսներ ուսմբերը:

— Է', ի՞նչ ընեմ, անձրեւ կուգայ: Ե՛տքը:

Գուրգեյրագ գոչեց.

— Ներս մտի՛ր:

— Հիմա, ըսաւ Կավրոշ:

Եւ անգամ մը ցատկելով փողոցին մէջ սուղուեցաւ:

Քսանի չափ դիակներ փողոցին երկայնութեամբը պառկեր էին քարայտակին վրայ. Կավրոշին համար քսանի չափ պարկ կար՝ փամփուշտով լի: Պատնէշին համար պաշար մըն էր այս:

Մուխը մառախուղի մը պէս էր փողոցին մէջ: Ով որ լեռներու կիրճի մը և երկու ուղղաձիգ զառիւժերներու մէջ ինկած ամպ մը տեսած է, կրնայ երեւակայել այս մուխը զոր բաշտրաչէն տուններու երկու տըրբածեւ գիծեր սեղմած և կարծես թէ թանձրացուցած

էին: Այս մուխը յաճախաւ վեր կ'ելլէր և անընդհատ կը նորոգուէր: Ուրկէ կը հետեւէր աստիճանական մը-թութիւն մը որ ցորեկուան լոյսը անգամ կը տօգունէր: Կռուողները հազիւ հաղ մէկգմէկ կը նշմարէին փողոցին մէկ ծայրէն միւս ծայրը, թէեւ շատ կարճ էր փողոցը:

Հաւանական է թէ անոնք որ պիտի վարէին պատնէշին յարձակումը, սղօք և հաշուեր էին այս մթու-թիւնը որ սակայն օգտակար եղաւ Կավրոշին:

Կավրոշ այս միայնի քողին ծուլքերուն տակէն և իր փոքրութեան շնորհիւ կրցաւ յառաջանալ և բաւական հեռանալ փողոցին մէջ առանց տեսնուելու: Առանց մեծ վտանգի կողոպտեց փամփուշտի եօթը կամ ութը պարկերը որոնց հանդիպեցաւ նախ և առաջ:

Փոքր վրայ կը սողար, չորքոտանիի ձեւով կ'ընթանար, ակռաներովը կողովը կը բռնէր, կը գալարուէր, կը սպրդէր, կը ծփար, օձի պէս կ'երթար դիակէ մը դէպ ուրիշ դիակ, և ընկոյզ մը բացող կապիկի մը պէս փամփուշտի պարկերը կը պարպէր:

Պատնէշին որու բաւական մօտ էր տակաւին ոչ ոք կը համարձակէր պօռալու որ ետ դառնայ, վախնալով որ ուշադրութիւն չըլլայ իր վրայ:

Վառօդաման մը գտաւ դիակի մը վրայէն որ տասնապետ մըն էր:

— Ծարաւի համար, ըսաւ Կավրոշ, գրպանը դնելով վառօդամանը:

Հետզհետէ յառաջանալով հասաւ մինչեւ այն կէտը ուր նետուած հրացաններու մէգը թափանցիկ կ'ըլլար:

Հետեւաբար իրենց սալաքարերու թումբին հետեւը շարուող և դիտելով սպասող զօրաց արձակամարտները և փողոցին անկիւնը դումարուած չըջալայրերու պահակներուն արձակամարտները յանկարծ իրարու բան մը ցուցուցին որ կը շարժէր մուխին մէջ:

Կալբրօշ երբ դուռի քարի մը քով պառկած զինուորի մը փառփուռները կողովը կը լեցնէր, գնդակ մը զարկաւ դիակին:

— Անպիտանները, ըսաւ Կալբրօշ: Ահա մեռելներս կը մեռցնեն:

Երկրորդ գնտակ մը Կալբրօշին քովի սալաքարին հանդիպելով կայծեր հանեց: Երրորդ մըն ալ նետուելով անոր կողովը տապալեց:

Կալբրօշ նայեցաւ և տեսաւ որ շրջավայրերէն կուգային գնտակները:

Ելաւ կայնեցաւ ուղղապէս, և մինչդեռ մագերէ հովէն կը շարժէին, ձեռքերը ազդրերուն վրայ դնելով և ակնայեռ նայելով աղգային պահակներու որոնք հրացան կ'արձակէին:

Յետոյ կողովը գետնէն առաւ, մէջէն ինկած փամփուռները՝ առանց և ոչ մէկը կորսնցնելու՝ մէջը լեցուց, և դէպի հրացանները յառաջանալով գնաց կողոպտելու փամփուռի ուրիշ պարկ մըն ալ: Հոն չորրորդ գնտակ մը ևս արձակուեցաւ՝ առանց դաշնելու Կալբրօշին:

Հինգերորդ գնտակ մը ևս նետուելով ուրիշ բան չկրցաւ ընել Կալբրօշին, բայց եթէ առիթ տալ անոր երգ մը երգելու:

Ասիկա ժամանակ մը շարունակուեցաւ այսպէս:

Ահարկու և զմայլելի էր տեսարանը: Կալբրօշ հրացանի բռնուելով կը հեգնէր հրացանները: Կ'երեւար թէ շատ կը զուարճանար: Կտուցովը որսորդները հարուածող ձնձղուկին կը նմանէր: Իբր պատասխան տուն մը կ'երգէր ամէն անգամ որ հրացան կը նետուէր իրեն: Անընգհատ նշան կ'առնուէր հրացաններէն, բայց միշտ ազատ կը մնար գնդակներէն: Աղգային պահակները և զինուորները կը խնդային անոր նշան տռնելով: Կալ-

բօշ կը պառկէր, յետոյ կ'ելլէր, դուռի խորշի մը մէջ անհետ կ'ըլլար, ապա կը ցատկէր, կ'աներեւութանար՝ վերստին կ'երեւար, կը փախչէր, ետ կուգար, ուսմբի պատասխան կուտար քիթովը հեգնակաւ ձեւեր ընելով, բայց սակայն կը կողոպտէր փամփուռները. կը պարպէր պարկերը և կողովը կը լեցնէր: Ապստամբները անձկութեամբ չնչսպառ՝ անոր ետեւէն կը նայէին: Պատնէշը կը սարսափէր, բայց ստամբակի կ'երգէր: Կալբրօշ պատանի մը չէր: Կալբրօշ՝ մարդ մը չէր, այլ տարօրինակ ստամբակ վհուկ մըն էր: Կրնար կարծուիլ թէ կռիւին անվիրելի թշուկն էր: Գնտակները ետեւէն կը վազէին, բայց գնտակներէն աւելի արագաշարժ էր ան: Մահուան հետ չեմ դիտեր ինչ ահարկու պահուտուքի խաղ մը կը խաղար: Ամէն անգամ որ ձիւաղին տափաքիթ դէմքը կը մօտենար, ստամբակը կամիթ մը կուտար անոր:

Սակայն միւսներէն աւելի աղէկ ուղղուած կամ աւելի մօտնիչ գնտակ մը վերջապէս դպաւ շրջմուի հուր պատանիին: Կալբրօշ երեքալէն ետք կ'ընցաւ: Պատնէշին բոլոր ապստամբները աղաղակ մը հանեցին. բայց այս պատանին թշուկ ու միանգամայն Անթէի պէս հսկայ մըն էր. ստամբակի մը քարայտակին հըպիլը կարծես թէ հսկային երկրիս հպելուն կը նմանի. Կալբրօշ վերստին կայնելու համար ինկած էր. ուստի ելաւ նստաւ և՛ մինչդեռ արիւնը երկայն թել մը կը գծաւորէր իր երեսին վրայ՝ վեր ըրաւ երկու թեւերը նայեցաւ այն կողմը ուրկէ եկած էր գնտակը և սկսաւ երգել:

Միեւնոյն հրացանակիրէն երկրորդ գնտակ մըն ալ ընդունելով յանկարծ դադրեցաւ երգելէ: Այս անգամ երեսի վրայ ինկաւ գետինը և ալ չշարժեցաւ: Թռած էր ալ այս պատիկ վեհ հոգին:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԶ.

ԻՆՉՊԻՍ ԵՂԲԱՅՐԸ շԱՅՐ Կ'ԸԼԼԱՅ

Արեւելոյն վայրկենին Լիւքսէնպուրկի՝ պարտէզին մէջ—որովհետեւ վիպական գործողութեան մը աչքը պարտաւոր է ամէն կողմ նայիլ—երկու տղայ կար որոնք ձեռք ձեռքի բռներ էին: Մէկը եօթը միւսն ալ հինգ տարեկան կ'երեւար: Անձրեւէն թրջուած ըլլալով ծառուղիներուն արեւուտ կողմերը կը քալէին: Մեծը պզտիկին կ'առաջնորդէր. դալկադէմ էին և ցընցողներ հագած, վայրենի թռչուններու յատուկ կերպարանք մը ունէին: Պզտիկը մեծին կ'ըսէր. Շատ առօրինակ:

Մեծը՝ արդէն քիչ մը պաշտպան ըլլալով՝ ձախ ձեռքը եղբայրը կը տանէր և աջ ձեռքն ալ պզտիկ գաւազան մը ունէր:

Մինակ էին պարտէզին մէջ: Պարտէզը ամայի էր, վանդակներն ալ ոստիկանութեան հրամանաւ գոցուեր էին իբր գգուչութիւն անպատմութեան դէմ: Կռուին պէտքերուն համար Լիւքսէնպուրկի պարտէզէն դուրս ելած էին այն դօրքերը որոնք հոն բանակ կազմեր էին:

Այս պզտիկները ինչպէս կը գտնուին հոն. արդեօք կիսաբաց պահնորդարանէ՞ մը փախած էին մօտակայ տեղերը, կամ արդեօք ձեռնածուններու խրճիթ մը ուր թերեւս պահուած էին անոնք. կամ թէ առջի օրը իրիկունը փակման միջոցին պարտէզին վերակացուններուն հսկողութենէն փախչելով գիշերը անցուցեր էին արդեօք:

Թափառական ըլլալ և աղատ երեւալը կորսուիլ է: Իրօք կորսուեր էին այս երկու խեղճ պզտիկները:

Այս երկու տղեկներն էին այն մանուկները որոնց հօգը քաւած էր կալքօշ և զօրս ընթերցողը կը յիշէ: Այսինքն Թենարտիէի զաւակները որոնք Մանեօն տնուն կնովմէն վարձուած և Պ. Ժիլնօրմանին զաւակները կարծուած էին, և որոնք հիմա այս ամէն անարմատ ոստերէն ինկած տերեւներ ըլլալով՝ գետնին վրայ կը տարուբերէին հովէն:

Իրենց զգեստները որոնք Մանեօն օրովը ժաքուր ըլլալով յայտարարութեան տեղ կը ծառայէին Պ. Ժիլնօրմանի առջեւ: Հիմա քուրջ դարձեր էին:

Այս էակներն ալ կը վերաբերէին վիճակագրութեան մը, վիճակագրութիւն «Լքուն մանուկներու» զոր ոստիկանութիւնը կը ճշգրտէ, կը ժողուէ, կը կորսնցնէ և վերադառնալ կը գտնէ Բարիզի փողոցներուն մէջ:

Այսպիսի օրուան մը խռովութեան շնորհիւ միայն կրնային Լիւքսէնպուրկի պարտէզին մէջ գտնուիլ այն երկու պզտիկ թշուառները: Եթէ վերակացունները նըշմարած ըլլային, արտաքսած պիտի ըլլային այս ցնցոտիներ հագած մանուկները: Պզտիկ աղքատները հասարակաց պարտէզները չեն մտներ, սակայն պէտք է մտածել թէ անոնք իբր մանուկ ծաղիկները վայելել պահանջելու իրաւունք ունին:

Սակայն գոցուած վանդակներուն շնորհիւ այն երկու պզտիկները պարտէզին մէջ էին՝ կանոնադանցութիւն ընելով: Պարտէզ սպրդելով հոն մնացեր էին: Վանդակներուն փակումը արձակուրդ չտար վերակացուններուն. ասոնց հսկողութիւնը կը շարունակուի առերեւութապէս, վասնզի կը թուլնաւ և կը հանգստանայ. և վերակացունները նոյնպէս հասարակաց անձկութենէ յուզուելով և իրենց ուշադրութիւնը աւելի դուրսին քան թէ ներսին տալով՝ պարտէզին չէին նայեր և չէին տեսեր երկու կանոնադանցները:

Առջի օրը, առտուն քիչ մըն ալ անձրեւ եկած էր: Բայց Յունիսի մէջ անձրեւի տարափները չեն համ-
րուիր: Մորիկէն ժամ մը ետք հազիւ հազ կը նշմար-
ուի թէ արտասուած է այն խարտիչագեղ օրը: Ամա-
ռը գետինը չուտ մը կը չորնայ մանուկի մը այտին
պէս:

Դրեթէ միեւնոյն պահուն ուր այս երկու պզտիկ-
ները հասեր էին մեծ աւազանին քով, ուրիշ զոյգ մըն
ալ կը մօտենար: Այս զոյգն էր յիսնամեայ ծերուկ մը
որ վեցամեայ տղեկի մը ձեռքէն բռնելով կուգար:
Անշուշտ հայր ու տղայ էին: Տղեկը մեծ բլիթ մը բըռ-
նած էր:

Այն ժամանակ Մատամ և տ'Անֆէր փողոցին դե-
տեղերեայ կալուածատէրներէն ոմանք Լիւքսէնպուրկի
բանալի մը ունէին զոր վարձաբնակները կը վայելէին
վանդակները գոցուելէն ետք. այս թոյլտուութիւնը
անկէ ի վեր վերցուած է: Հայրն ու տղան անշուշտ
այս տուններէն մէկէն ելեր էին:

Երկու պզտիկները «այս պարոնին» գալը դիտեցին
և քիչ մը աւելի պահուրտեցան:

Հայր ու տղայ կանգ առեր էին աւազանին քով
ուր կը խաղային երկու կարապներ: Այս քաղքենին
կ'երեւար թէ սովորութիւն ունէր մասնաւորապէս
սքանչանալ կարապներուն վրայ: Անոնց կը նմանէր
մէկ կէտով, այսինքն կարապներուն պէս կը քալէր:

Այն միջոցին կարապները կը լողային. — լողալը ա-
նոնց տաղանդն է, — և շքեղ էին:

Եթէ երկու խեղճ պզտիկները ուշ դրած և հասկը-
նալու հասակը ունեցած ըլլային, պիտի կրնային ծան-
րաբարոյ մարդու մը խօսքերը լսած ըլլալ: Հայրը ար-
դուն կ'ըսէր.

— Իմաստունը քիչով գոհանալով կ'ապրի: Նայէ

ինծի, որդեակ իմ: Չեմ սիրեր զեղխութիւնը: Ոչ ոք
տեսած է ոսկեթել ժապաւէններով և աղամանդներով
զարդարուած զգեստ հագնիլս: Գէշ կազմուած հօգինե-
րու կը թողու՞մ այս սին փառասիրութիւնը:

Նոյն պահուն Հալի կողմէն եկող խորին աղաղակ-
ները լսուեցան զանգակի և աղմուկի աւելի սաստիկ
ձայներու հետ:

— Ի՞նչ է այս հարցույ տղան:

Հայրը պատասխանեց.

— Կոռնոսեան տօնախմբութիւնները:

Յանկարծ երկու կիսամերկ պզտիկները տեսա- ո-
րոնք կապարներու տնակին ետեւ: Էին անշարժ:

— Ահա ս'իզբը, ըսաւ:

Եւ պահ մը մտիկ ընելէն ետք շարունակեց.

— Անիշխանութիւնը այս պարտէզը կը մտնէ,

Սակայն տղան խածաւ բլիթը, յետոյ գետինը թրք-
նելով խածած պատառ, յանկարծ սկսաւ լալ:

— Ինչո՞ւ կուլաս, հարցուց հայրը:

— Ա՛լ կշտացայ, ըսաւ տղան:

Հայրը ժպտեցաւ:

— Կարկանդակ մը ուտելու համար անօթի ըլլա-
լու հարկ չկայ:

— Ա՛լ սիրտս չուզեր: Օթեկ կարկանդակ մըն է
ասիկա:

— Չե՞ս ուզեր ալ:

— Ոչ:

Հայրը կարապները ցուցնելով ըսաւ.

— Սա տափոտներուն նետէ:

Վարանեցաւ տղան: Կարկանդակը ուտել չուզելը
ուրիշի մը տալու պատճառ չէ:

Հայրը շարունակեց.

— Անգութ մի՛ ըլլար: Պէտք է մեղքնալ կենդա-
նիները:

եւ գաւազին ձեռքէն կարկանդակը առնելով վա-
ռարտեր նետեց:

Կարկանդակը աւազանին հզերքին բաւական մօտ
ինկաւ:

Կարապետները հեռու, այսինքն աւազանին կեդրոնն
էին, որոնք մը պարապելով չէին տեսած ոչ քաղքեւին,
ոչ ալ կարկանդակը:

Քաղքեւին զգալով թէ կարկանդակը կորսուելու
վտանգին կ'ենթարկուէր, և յուզուելով այս և նոգուտ
նաւարեկութենէն, սկսաւ հեռագրական շարժումները
նկարող վերջապէս կարապետներուն ուշադրութիւնը հր-
բաւիրեց:

Կարապետները ջուրին վրայ տարուբերող բան մը
նշմարեցին, և նստելու պէս՝ ինչպէս են այս թռչուն-
ներն ու՝ իրենց ուղղութիւնը չըջելով յամբարս դէպի
կարկանդակը ուղղուեցան սպիտակ կենդանիներու վա-
յելով բարեպաշտական վեհափառութեամբ:

— Կարապետները կը հասկնան նշանները, ըսաւ
քաղքեւին, ուրախանալով իր ճարտարութեան վրայ:

Նոյն պահուն քաղքեւին հեռուոր աղմուկը լան-
կարծ ևս աւելի մեծցաւ: Այս անգամ աղետալի էր
այն: Կան այնպիսի հովային շունչեր որոնք ուրիշ
շունչերէ աւելի որոշ կերպով կը խօսին: Նոյն միջոցին
փչող հովը թմբուկներու ձայներ, ժխորներ, զօրաց
խումբերու հրադէններու աշձակումներ և վտանգի
զանգակին ու թնդանութիւն աղէտալի պատասխանները
բերաւ որոշապէս: Զիրի միեւնոյն բոպէին սև ամպ մը
զլորելով յանկարծ արեւը վարազուրեց:

Կարապետները դեռ հասած չէին կարկանդակին:

— Տուն դառնանք, թիւիլըրի վրայ կը յարձա-
կին, ըսաւ հայրը:

Նորէն բռնեց տղուն ձեռքը: Յետոյ շարունակեց:

— Թիւիլըրի պալատը Լիւքսէնպուրկէն այնքան
հեռու է որքան է թագաւորութիւնը տառնակալութե-
նէ: Հրացաններու գնտակները պիտի տեղան:

Եւ ամպին նայելով:

— Եւ գուցէ անձրեւն իսկ տեղայ, երկինքն ալ կը
խառնուի գործին: Պուրպոնեան գերդաստանին կրտսեր
ճիւղը դատապարտուած է: Շուտ տուն գառնանք:

— Կ'ուզէի տեսնել թէ կարապետները ինչպէս պիտի
ուտեն կարկանդակը, ըսաւ տղան:

Հայրը պատասխանեց:

— Անխոհեմութիւն մըն է ատիկա:

Եւ քառու տարաւ պզտիկ քաղքեւին:

Պզտիկը՝ ցաւելով կարապետներուն նկատմամբ՝ գլու-
խը դէպի աւազանը դարձուց մինչև ծառերու անկիւն
մը ուր ա'լ աւազանը կը դադրէր տեսնուելէ:

Բայց կարապետներուն հետ միեւնոյն ժամանակ նաև
երկու թափառական աղեկները մօտեցած էին կարկան-
դակին որ ջուրին վրայ կը ծփար: Փոքրագոյնը կար-
կանդակին կը նայէր, մեծն ալ քաղքեւին երթալը կը
դիտէր:

Հայրն ու տղան մտան ծառերու այն լափերին-
թոսը որ Մատամ փողոցի թանձրախիտ ծառերուն մեծ
սանդուղը կը տանի:

Երբ աներեւոյթ եղան, աղեկներուն մեծը շուտ մը
փորի վրայ երկնցաւ աւազանին բուրբուլի եղերքին վրայ
զոր ձախ ձեռքովը բռնելով ջուրին վրայ ծնեցաւ՝ դրե-
թէ իյնալու պատրաստ, և աջ ձեռքովը դէպի կարկան-
դակը երկնցուց իր նուրբ գաւազանը: Կարապետները՝
թշնամին տեսնելով՝ աճապարեցին, և աճապարելով՝
ջուրը իրենց լանջքերովը յուզեցին յոգուտ պզտիկ որ-
սորդին: հետեւաբար համակերտոնական թոյլ ալիքներ
կաղմուկեցան, որոնց մէկը կարկանդակը դէպի պատին

մղեց, և որովհետեւ կարապետները կը մօտենային, դա-
ւազանը կարկանդակին դպաւ: Պատանին ուժով մը
ղարնելով իրեն մօտեցուց ըլիթը, վախցուց կարապետ-
ները, բռնեց ըլիթը և ոտքի վրայ ելաւ: Թրջուած էր բը-
լիթը, բայց երկուքն ալ անօթի և ծարաւ էին: Մեծը
երկու մասի բաժնեց կարկանդակը, մէկը մեծ և սիւսը
պղտիկ: Ինք առաւ պղտիկ մասը, և մեծը իր պղտիկ
եղբօրը տալով ըսաւ.

— Նե՛րս նետէ սվիկա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է .

ՄԵՌՈՒԾ ՀԱՅՐ ՄԸ ԻՐ ՈՐԴԻՈՑՆ ՄԵՌՆԵՆ

ՊԱՍԻ:

Մարիուս պատնէշէն դուրս ցատկած էր, ետեւէն
ալ Գօմպըֆէր, բայց շատ ուշ: Կալրօշ մեռած էր:
Գօմպըֆէր փամփուշտները բերաւ, Մարիուս ալ պա-
տանին:

Ափսո՛ս, կ'ըսէր մտապէս: Ինչ որ հայրը իր հօրը
համար ըրած էր, նոյնը կ'ընէր ինքն ալ տղուն. միայն
թէ Թենարտիէ կենդանի բերած էր հայրը, իսկ ինք
մեռած կը բերէր զաւակը:

Երբ Մարիուս պատանին թեւերուն վրայ առնե-
լով, պատնէշ մտաւ, իր երեսն ալ պատանին պէս ա-
րիւնձաթաթաւ էր:

Իրօք երբ Մարիուս ծռած էր Կալրօշը վերցնելու
համար, գնաակ մը դպած էր իր գանկին. Մարիուս
նշմարած չէր վիրաւորուիլը:

Գուրֆէյրագ վիզնոցը հանելով Մարիուսին ճակա-
տը կապեց:

Կալրօշն ալ Մապէօֆի սեղանին վրայ դրուեցաւ և

սեւ շալը երկուքին վրայ տարածեցին: Մերին ալ, պա-
տանին ալ բաւեց շալը:

Գօմպըֆէր բերած կողովին փամփուշտները ա-
պստամբներուն բաժնեց:

Իւրաքանչիւր ոք տասնընից արձակումի փամ-
փուշտ ունեցաւ:

Ժան Վալթան միշտ իր քարին վրայ նստած կը
կենար անշարժ: Երբ Գօմպըֆէր անոր ալ տալ ուղեց
տասնընից փամփուշտ, Ժան Վալթան մերժողական
նշան մը ըրաւ գլխովը:

— Հազուադիւրս արտակեղծոն մարդ մըն է աս,
ըսաւ կամաց մը Գօմպըֆէր Անժօլրային: Պատնէշին մէջ
չկուեցիւ միջոց կը գտնէ:

— Բայց և այնպէս կը պաշտպանէ պատնէշը, պա-
տասխանեց Անժօլրա:

— Դիւցազնութիւնն ալ իրեն յատուկ տարօրի-
նակ մարդեր ունի, կրկնեց Գօմպըֆէր:

Եւ Գուրֆէյրագ լսած ըլլալով այս խօսակցութիւ-
նը, ըսաւ.

— Ուրիշ տեսակ Մապէօֆ մըն ալ ան է:

Բան մը կայ զոր պէտք է նշանակել, պատնէշին
վրայ արձակուած Թենդանթին հուրը հազիւ հազ կը
խռովէր անոր ներքը: Անոնք որ երբեք անցած չեն
այս տեսակ պատերազմներու յորձանքէն, ընձաւ չեն
կրնար երեւակայել այն վայրկենական տարօրինակ հոն-
դարտութիւնները որոնք կը խառնուին այս բօւռն
շարժումներուն հետ: Ապստամբները կ'երթան ու կու-
գան, կը խօսակցին, կատակներ կ'ընեն, կը դեգերին
մաթսոհութեամբ: Մէկը կը ճանչնանք որ կռուողի մը
բերնէն սա խօսքը լսած է ձիւղ այն միջոցին ուր ուռմ-
բի բեկորները կը տեղային: «Մեզի համար հոս կռուիլը
ամուրիներու յատուկ զուարճալի նախաճաշիկ մը ընել

է:» Կր կրկնենք թէ Տը Լա Շանվրերի փողոցին պատ-
նէշին ներսը շատ հանդարտ կ'երեւար:

Կոիւին ամէն յանկարծական փոփոխումները եւ
կերպարանքներն ա'լ վերջացեր էին և կամ պիտի վեր-
ջանային: Պատնէշին դիրքը տաշնապալի ըլլալէ դադ-
րելով վտանգաւոր եղած էր, և հաւանական է թէ վը-
տանգաւոր ըլլալէ դադրելով յուսահատական պիտի
ըլլար: Քանի որ վրձակը տխրապէս կը սեւանար, դիւ-
ցազնական նշոյլը ևս քան զեւս կը շաղագունէր պատ-
նէշը: Անժօլրա ծանրութեամբ կը նայէր պատնէշին՝ իր
մերկ սուրը Էրիտօթաս տխուր ոգիին նուիրող երիտա-
ւարդ սպարդացիի մը դիրքովը:

Գոմպլէշէր՝ փորին վրայ դինջակ մը առած՝ կը
դարձանէր վերաւորները. Պօսիւէ և Ֆէօյի փամփուշտ
կը շինէին այն վառօղակմանով զոր Կավթոյ մեռած տա-
նապետին վրայէն առեր էր. իսկ Պօսիւէ կ'ըսէր Ֆէօյի.
— «Պահ մը ևս, և ահա ճամբայ պիտի ելլենք ուրիշ
մոլորակ մը երթալու համար»:

Գուրֆէյրադ քանի մը սալաքսրերու վրայ զոր
իջեն յատկացուած էր Անժօլրային քով, ամբողջ զինա-
րան մը կը պատրաստէր և կը կտրգադրէր, այսինքն
իր սրաւոր գաւազանը, հրացանը, երկու ատրճանակ-
ները, և ուրիշ կտրճ հրացանակ մը՝ պղտիկ Տիւնքէրք
մը կարգի դնող անտիական օրիորդի մը խնամքով: Ժան
Վալփան՝ անմոռն՝ իր դիմացի կողմին պատը կը նա-
յէր: Բաճուր մը առասանով գլխուն վրայ կը տեղաւո-
րէր Հիւշու խաթունին յարդեայ լայնեղր գլխարկը, ր-
սելով. «Որպէս զի արեւը գլուխս չղարնէ»: Լա Գու-
կուրա տ'էքսի երկատարդները զուարթօրէն նշանա-
բաններ կ'ըսէին իրարու, իբր թէ ուղէին փութալ վեր-
ջին անգամ մըն ալ ռամկական լեզուով խօսելու: Ժօլի
իր լեզուն կը զննէր Հիւշու խաթունին հայելին մէջ

զոր վար առած էր կախուած տեղէն: Քանի մը ա-
պըստամբ գզրոցի մը մէջէն քանի մը գրեթէ մզլոտած
հացի կեղեւներ դառած ըլլալով անյագարար կ'ուտէին:
Մարիուս տաշնապի մէջ էր մտածելով ինչ որ պիտի
լսէր իր հօրմէն:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ՈՐՍ Կ'ԸԼԼԱՅ ԱՆԳՂԸ

Պատնէշներու յատուկ հոգեբանական իրողութեան
մը վրայ դարձեալ կ'ուզենք խօսիլ: Այս փողոցային
զարմանալի պատերազմը նկարագրող իրերուն և ոչ
մէկը պէտք չէ որ մոռցուի:

Ինչ կ'ուզէ թող ըլլայ այն տարօրինակ ներքին
հանդարտութիւնը որու նկատմամբ խօսեցանք քիչ մը
առաջ, պատնէշը դարձեալ ցնորական տեսիլ մըն է իր
մէջը գտնուող անձերուն համար:

Ընտանի կռիւին մէջ Յովհաննէս Յայտնութեան
յատուկ խորհուրդներ կան. անձանօթին ամէն մտա-
խուղները այս վայրենական փայտակուսներուն հետ
կը խառնուին. յեղաշրջումները սպինդս են, և ով որ
պատնէշի մը մէջ կ'ուտած է, երազ մը տեսած ըլլալ կը
կարծէ:

Մարիուսի վրայօք արդէն նշանակեցինք ինչ որ
մարդս կ'զգայ այս տեղերը, և հետեւանքը պիտի տես-
նենք ետքը. կեանքէն աւելի, նաեւ նուազ բան մըն է
այն. Ով որ պատնէշէ մը ելած է, ա'լ չդիտեր թէ ինչ
տեսած է հոն: Սոսկալի ընթացք մը ունեցած էր, բայց
հիմա մոռցած էր իր այն ընթացքը: Շրջապատուած էր
պատերազմող զաղափարներէ որոնք մարդկային դէմք
ունէին. գլուխը ապագային լոյսովը ողողուած էր:

Պառկած դիակներ և կանգուն ուրուականներ կային: Ժամերը ահագին և կարծես թէ յաւիտենական ժամեր էին: Մահուան մէջ տարած էր այն ապստամբը: Ստուերներ էին քովէն, ի՞նչ էին այս ստուերները: Ձեռքեր դիտած էր որոնց վրայ արիւն կար. զարհուրելի աղմուկ մը, նաև սոսկալի լուսթիւն մը տեսած էր. բաց բերաններ կային որոնք կը գոչէին. և ուրիշ բաց բերաններ ալ կային որոնք կը լռէին. մութին մէջ, թերեւս խաւարին մէջն էր այն պատերազմողը: Անձանօթ անդունդներու աղէտալի քրտինքը շօշափել կործած էր. եղունգներուն մէջ կարմիր բան մը նայած էր, բայց ասոնց և ոչ մէկը կը յիշէր ա՛լ:

Դռնանք տը լա Շանվրըրի փողոցը:

Երկու հրազինային արձակումի միջոցին յանկարծ հեռաւոր ձայն մը լսեցին որ զարնող ժամացոյցի մը ձայնն էր:

— Կէս օր է, ըսաւ Գոմպոֆէր:

Դեռ ժամը տասներկու դարկած չէր երբ Անժօլրա բոլորովին ոտքի վրայ ելելով պատնէշին վերէն որոտալի աղմուկով մը գոչեց.

— Բար կրեցէ՛ք տունին վերի յարկերը, պատուհանին և երգերուն եզրերը ամրացուցէք անոնցմով. մարդերուն կէսը հրացանները առնէ, կէսն ալ քարերը կրէ: Վայրկեան մը անդամ չկորսնցնենք:

Ջրհանկիր խրամահատներու խումբ մը՝ կացինը ուսին՝ փողոցին ծայրը սկսած էր երեւալ պատերազմի կարգաւ:

Անշուշտ զօրախումբի գլուխն էր այն. և ի՞նչ խումբի: Հարկաւ յարձակումի խումբին: Վասնզի պատնէշը քանդելու պաշտօն ունեցող խրամահատները պատնէշէն վեր ելլելու պաշտօն ունեցող զօրքերուն առջեւէն երթալու պարտաւոր են միշտ:

Անժօլրային հրամանը նաւերն և պատնէշներուն յատուկ անսխալ պնդարուժով մը կատարուեցաւ. նաւերն ու պատնէշները պատերազմի երկու տեղեր են տեղիէ փախչիլը անհնարին է: Դեռ վայրկեան մը անդամ չէր և ահա առաջին յարկը և վերնայարկը կցուեցաւ. Անժօլրայի հրամանաւ Կորնթոսի դուռին քով գիշուած սալաքարերուն երկու երրորդը, և՛ երկրորդ վայրկեան մը չանցած՝ այս սալաքարերը վարպետութեամբ վրայէ վրայ դրուելով առաջին յարկի պատուհանին և վերնայարկերուն պատուհաններուն մինչև կէս բարձրութիւնը քաշուած պատեր, կը կազմէին: Փէօլի որ այս պատերը շինողներուն գլխաւորն էր, ասոնց վրայ զգուշութեամբ անջրպետներ ձգած էր որոնցմէ կրնային անցնիլ հրացանի փողեր: Թնդանօթին արձակած ուռմբի բեկորները զադրած ըլլալով պատուհանները աւելի գիւրութեամբ կրցան ընդունիլ այս ամբուսթիւնը: Երկու թնդանօթները հիմա գունդ կ'արձակէին պատնէշի կեդրոնին վրայ՝ հոն՝ ծակ մը բանալու և՛ եթէ կարելի էր՝ յարձակողներուն համար ճամբայ մը բանալու համար:

Յետին պաշտպանութեան սահմանուած սալաքարերը երբ տեղաւորուեցան, Անժօլրա առաջին յարկը բերել տուաւ այն շիշերը զոր Մապէօֆի սեղանին տակ դնել տուած էր:

— Ո՞վ պիտի խմէ այս գինիները, հարցուց անոր Պօսիւէ:

— Անոնք, պատասխանեց Անժօլրա:

Յետոյ վաբի պատուհանը գոցեցին ամբապէս և պատրաստ բռնեցին այն երկաթէ պահանգները որոնք զիշերը կապելային դուռը ամրափակելու կը ծառայէին:

Անթերի էր բերդը: Ասոր պատուարն էր պատնէշը և աշտարակն էր կապելան: Մնացած սալաքարերով ալ պատնէշին նեղանցքը գոցեցին:

Պատենէլ մը պաշտպանողները իրենց պաշարը խնայելու միշտ ստիպուած են, և պաշարողները գիտնալով անոնց այս հարկադրական խնայողութիւնը տեսակ մը գրգռիչ անգործութեամբ կը կարգաւորեն իրենց կարգադրութիւնները, ժամանակէն առաջ հուրին կ'ենթարկուին աւելի առերեւութապէս քան թէ իրապէս, և առանց անհանգստութիւններ կրելու: Յարձակումի պատրաստութիւնները միշտ կանոնաւոր յամրութեամբ մը կ'ըլլան, ուրկէ ետք շանթը կ'արձակուի:

Անժօլրա այս յամրութեան շնորհիւ կրցաւ ամէն բան նախատեսել և կատարելագործել: Կ'զգար թէ քանի որ այսպիսի մարդեր պիտի մեռնէին, անոնց մահը պէտք էր հրաշակերտ մը ըլլալ:

Անժօլրա ըսաւ Մարիուսին.

— Մենք պատենէլին երկու պարագլուխներն ենք: Հիմա վերջին հրամանները պիտի տամ ներսը: Դուն զուրսը կեցիր և դիտէ:

Մարիուս պատենէլին կատարը ելաւ և հոն կեցաւ դիտելու համար: Անժօլրա բեւեռել տուաւ խոհանոցին դուռը որ՝ ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը՝ վերաւորներուն հիւանդանոցն էր:

— Պէտք չէ որ վիշաւորները նորէն վերք ընդունին մեզի հետ, ըսաւ:

Ստորին սրահին մէջ իր վերջին հրահանգները տուաւ կարճ այլ ամենահտնդարտ ձայնով մը. Յէօյեի մտիկ կ'ընէր և կը պատասխանէր յանուն ամենեցուն:

— Առաջին յարկը կացինները պատրաստ բռնեցէք սանդուխին տիրելու համար: Հո՞ս են կացինները:

— Այո՛:

— Որքա՞ն են:

— Երկու կացին և մէկ տապար:

— Լա՛ւ: Քսանըվեց պատերազմող ենք կանգուն: Քանի՞ հրացան կայ:

— Երեսունընչորս:

— Ութը աւելի: Այս ութն ալ լեցուցէք և պատրաստ ունեցէք ձեռքի տակ: Թուրերը և ատրճանակները մէջքերնիդ: Քսան մարդ պատենէլը, վեցն ալ վերնայարկի երդերուն և առաջին յարկի պատուհանին ետեւը դարանը մտնեն՝ յարձակողներուն վրայ սալաքարերու ծակերէն հրացան արձակելու համար: Այն խառողներուն և ոչ մէկը անօգուտ չմնայ հոս: Երբ զարնէ յարձակումին թմբուկը և հիմա ուր որ է կը զարնէ, վարի քսանները թող պատենէլ վազեն շուտ մը: Առաջին հասնողները ամէնէն աղէկ պիտի տեղաւորուին:

Անժօլրա այս պատրաստութիւնները տեսնելէն ետք զէպի ժալէր դառնալով ըսաւ.

— Մոռցած չեմ քեզի:

Եւ սեղանին վրայ ատրճանակ մը դնելով շարունակեց.

— Ով է որ ամէնէն ետք պիտի ելլէ այս սրահէն, թող ջախջախէ այս լրտեսին գլուխը:

— Հո՞ս, հարցուց ձայն մը:

— Ոչ այս դիակը մերիններուն հետ չխառնենք: Պզտիկ պատենէլէն կարելի էր Մօնտէթուր գոհի՞ր ցատկել: Չորս օտք է միայն պզտիկ պատենէլին բարձրութիւնը: Լրտեսը լաւ կաշկանդուած է: Թող Մօնտէթուր գոհի՞ր տարուի և հոն ջախջախուի:

Նոյն միջոցին Անժօլրայէն աւելի անտարբեր մարդ մը կար հոն, այսինքն ժալէր:

Ժան Վալթան երեւան ելաւ նոյն պահուն:

Ապստամբներու խումբին հետ խառնուած էր: Ելաւ խումբէն և ըսաւ Անժօլրային:

— Դո՛ւք էք հրամանակալը:

— Այո՛:

— Պահ մը ստաջ շնորհակալ եղաք ինձմէ:
— Յանուն հանրապետութեան: Պատնէջը երկու
աղատիչ ունի: Մարիաւս Բօնմէքսի և զուք:
— Կը կարծէ՞ք թէ վարձատրութեան մը արժանի
ըլլամ:

— Անշուշտ:
— Ուրեմն վարձատրութիւն մը կ'ուզեմ:
— Ի՞նչ է ուզածդ:
— Կ'ուզեմ ես անձամբ ջախջախել այդ մարդուն
զուլսը:

Ժալէր վեր ըրաւ զուլսը, տեսաւ ժան վալժանը
և աննշմարելի շարժում մը ունենալէն ետք ըսաւ.

— Իրաւունք ունի:

Իսկ Անժօրա սկսելով լեցնել իր գարապինան՝ չորս
կողմը նայեցաւ անգամ մը:

— Հակառակող չկայ:

Եւ դէպի ժան վալժան դառնալով.

— Ձեզի ըլլայ լրտեսը, ըսաւ:

Ի՞նչք ժան վալժան գրաւեց ժալէրը՝ ոեղանին
ծայրին վրայ նստելով: Առաւ սեղանին վրայ՝ դրած
ատրճանակը, և պզտիկ ձայն մը ելլելով իմաց տուաւ
ժալէրին թէ ժան վալժան ատրճանակին շունը քսոյ
չեց կրակ աւալու համար:

Դրեթէ միևնոյն պահուն փողարի մը հնչումները
լսուեցան:

— Պատրաստ եղէ՞ք, զոչեց Մարիաւս պատնէջին
վերէն:

Ժալէր սկսաւ խնդալ այն անձայն խնդումով որ
իրեն յատուկ էր, և ապստամբներուն նայելով ակնա-
յեռ՝ ըսաւ անոնց.

— Դուք ալ գրեթէ ինձմէ քաջողջ չէք:

— Ամէնքն ալ դուրս, զոչեց Անժօրա:

Ապստամբներուն ամէնքն ալ շփոթալի արագու-
թեամբ մը վազեցին, և երբ դուրս կ'ելլէին, իրենց
կռնակէն, — թող ներսի մեզ այս ըստածքը, — ժալէ-
րին սա խօսքը ընդունեցին:

— Հիմա պիտի տեսնենք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ.

ԺԱՆ ՎԱԼՃԱՆ ՎՐԵԺԸ ԿԸ ԼՈՒԾԷ

Երբ ժան վալժան մինակ մնաց ժալէրին հետ,
քակեց շուանը որով կալածաւորին մէջքը կաշկան-
դուած էր և որու հանդոյցը սեղանին տակն էր: Ապա
նշան ըրաւ ժալէրին որ ելլէ: Ժալէր հնազանդեցու-
այն անսահմանելի ժպիտով ուր կ'ամփոփուէ չղթա-
յակալ իշխանութեան գերիշխանութիւնը:

Ժան վալժան ժալէրի կուրծքին վրայ կապուած
շուանը բռնեց բեռնակիր անասունի մը լանջափակը
բռնելու պէս և զայն ետեւէն քաշելով դուրս ելաւ
յամբարար, վառնդի ժալէր օտքերը կապուած ըլլա-
լուն չէր կրնար մեծ քայլեր առնել:

Ժան վալժան ձեռքը բռնած էր պտրճանակը:

Այսպէս անցան պատնէջին ներքին արապէղէն:

Ապստամբները մօտալուստ յարձակումին գրաւուած
Ըլլալով բոլորովին, ետեւէն չէին գառնար:

Մարիաւս միայն պատնէջին ձախակողմեան ծայրը
քաշնպի կեցած ըլլալով՝ տեսաւ ժան վալժանին և
ժալէրին անցնելը: Մահապարտին և դահիճին այս
խօսքը շուտաւարուեցաւ այն գերեզմանական նշոյլով
չոր ունէր իր հոգիին մէջ:

Ժան վալժան քիչ մը դժուարութեամբ քայլ ա-

ռանց և ոչ իսկ վայրկեան մը ձգելու ժամէրը՝ Մօն-տէթուր գոթին աղտիկ պատնէշին վրայէն անցուց զայն։

Երբ անցան այս փոքր պատնէշին վրայէն, առան-ձին եղան փողոցին մէջ։ Ոչ ոք կը տեսնէր զանոնք։ Տուներուն անկիւնը ապստամբներէն կը պահէր ժանձալժամը և ժամէրը։ Պատնէշէն առնուած դիակները քանի մը քայլ անդին սոսկալի դէզ մը կը կազմէին։

Դիակներու դէզին մէջ կապարագոյն դէմք մը, քակուած մաներ, ծակ ձեռք մը և կիսամերկ կնոջ մը կիսամերկ կուրծք մը կը տեսնուէր։ Էրօնինն էր ան։

Ժամէր գլուխը դարձնելով նայեցաւ այս կնոջա-կան դիակին և անթերի հանդարտութեամբ ու կէս ձայնով մը ըսաւ.

— Կարծեմ թէ կը ճանչնամ այս աղջիկը։

Ապա դէպի ժանձալժամի դարձաւ։

Ժանձալժամի թիւին տակը առաւ ատրճառակը և ուղղակի ժամէրին նայեցաւ այնպիսի նայուածքով մը որ խօսքի պէտք չունէր ըսելու համար. — Ե՛ս եմ, ժա-մէր։

Ժամէր պատասխանեց.

— Ա՛յ վրէժդ։

Ժանձալժամի զրպանէն դանակ մը հանեց և բա-ցաւ։

— Դանակ, գոչեց ժամէր, իրաւունք ունիս։ Ա-տիկա աւելի յարմար դէնք մըն է քեզի համար։

Ժանձալժամի ժամէրին վիզին կապը կտրեց, ա-պա ձեռքերուն չուանները եւ ոտքերուն չուարը կըտ-րեց, և կայնելով, ըսաւ.

— Ազատ էք։

Ժամէր շուտով զարմացող մարդ մը չէր։ Սակայն՝ որքան ալ տէր ըլլար ինչն իրեն, չկրցաւ ազատիլ

ներքին ցնցումէ մը։ Բերանաբաց և անշարժ մնաց ժանձալժամի յարունակեց.

— Չեմ կարծեր թէ պիտի ելլեմ ասկէ։ Սակայն եթէ բաղդը ուզէ որ ելլեմ, Օմ Արմէ փողոցը, թիւ 7 տունը կը բնակիմ Ծօշլըվան անունով։

Ժամէր վազրի մը պէս յոնքերը պոստելով բեր-նին մէկ խորշը բացաւ կէս մը, և մրմռաց կամաց մը.

— Զգուշացի՛ր։

— Գացէ՛ք, ըսաւ ժանձալժամ։

Ժամէր կրկնեց.

— Օմ Արմէ փողոցը Ծօշլըվան ըսիր այնպէս չէ՞։

— Թիւ 7։

— Թիւ 7, կրկնեց ժամէր կէս ձայնով։

Կոճկեց թիկնոցը, երկու ուսերուն մէջտեղը դիւ-ւորականի մը պէս ձգտեց, կէս շրջան մը ըրաւ, թեւե-րը կուրծքին վրայ առաւ՝ մէկ ձեռքովը կզակը բռնե-լով և սկսաւ քալել դէպի Հալ ուղղուելով։ Ժանձալժամի ետեւէն կը նայէր։ Ժամէր քանի մը քայլ առնելէն ետք ետեւը դարձաւ և գոչեց ժանձալ-ժամին։

— Չանձրութիւն կուտաք ինձի։ Աւելի աղէկ է որ մեռցունէք զիս։

Ժամէր ինքն ալ չէր նշմարեր թէ ա՛յ չէր դուռեր ժանձալժամը։

— Գացէ՛ք, ըսաւ ժանձալժամ։

Ժամէր յամբաքայլ հեռացաւ։ Վայրկեան մը ետք Տէ Բրէշէօր փողոցին անկիւնէն դառնալով աներեւոյթ եղաւ։

Երբ ժամէր դադրեցաւ տեսնուելէ, ժանձալժամ դէպի օդը պարպեց ատրճառակը։

Ապա պատնէշ դառնալով, ըսաւ։

— Լինցաւ։

Անա ըսենք թէ ի՞նչ կ'անցնէր:

Մարիուս աւելի զուրախ քան թէ ներսին գրադելով մինչեւ այն ատեն ուշադրութեամբ նայած էր վարի սրահը մէկն խորշը կաշկանդուած լրտեսը:

Երբ մեռնելու համար ցորեկը պատնէշէն ժաղերին անցնելը և երթալը տեսաւ, ճանչցաւ զայն: Յանկարծ քան մը ինկաւ միտքը: Բռնիմուռ փողոցին ստիկանութեան տեսուչը, նաեւ անկէ ընդունուած երկու օտարճանակները յիշեց, ատրճանակնե՛ր զորս ինք՝ Մարիուս՝ դորձածէր էր ճիշդ այս պատնէշին մէջ, և ոչ միայն անոր կերպարանքը, այլ նաեւ անունը յիշեց:

Սակայն այս յիշատակը՝ անոր ամէն դադարի մէջ ըսն ալէս՝ միզապատ և չիթի էր: Ինքն իրեն չէ թէ հաստատեց, այլ հարցուց. — Միթէ ասիկա չէ՞ այն ոտականութեան տեսուչը որ ըսաւ ինձ թէ ժաղէր է իր անունը:

Թերեւս ակաւին ժամանակ կար միջամտելու այս մարդուն համար: Բայց նախ պէտք էր գիտնալ թէ արդեօք իրօք ժաղէ՞րն էր ան:

Մարիուս հասկնալու համար Սնճօլլոյի հարցոյ փորձեց որ պատնէշին միտ ծայրը կը տեղադրուէր նոյն միջոցին:

— Անժօլլա՛:

— Ի՞նչ է:

— Ի՞նչ է այս մարդուն անունը:

— Որո՞ւ:

— Ոտականութեան գործակալին: Գիտե՞ս անունը:

— Անչուչաւ: Ըսաւ մեզի իր անունը:

— Ի՞նչ է անունը:

— Ժաղէր:

Մարիուս կայնեցաւ: Նոյն պահուն, հրաճանակներ արձակուելո լսուեցաւ: Ժան Վալժան երեւնալով եց. Լինցաւ:

Մարիուսի սիրտը տխուր սրտիւք մը զգաց:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի

ՄԵՌԵԱԼՆԵՐԸ ԻՐԱՒՈՒՆԲ ՈՒՆԻՆ ԵՒ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԸ

ՅԱՆՑԱՆԲ ԶՈՒՆԻՆ

Պատնէշին հոգեւորքը պիտի սկսէր:

Այս յետին վայրկեանին եղերերգային վսեմութեանը կը նպաստէր ամէն բան, այսինքն օդին մէջ հագարուէկ խորհրդաւոր շառաչիւններ, զինաւոր քաղձութիւններու շունչ որոնք անբեւոյթ փողոցներու մէջ կը յուզուէին, ձիաւորներու ընդհատական արշաւը, քաղաղ մարտիկներու ծանր զորդուած: Բարիկի բախդին մէջ զօրախմբիկներու հրացաններուն և թրնդանոթներուն համայնական արձակումները, պատերազմին մուխերը որոնք տանիքներու վերեւը կը վերնային բոլորովին ոսկեփալլ, չղիտեմ ինչպիսի հեռաւոր և անորոշապէս ստակալի աղաղակներ, ամենուրեք սպաննական փայլակներ, Սէն Մէրիի վաճառի զանգակը որ հիմա հեծկատու ալէս կը հնչէր, եղանակին քաղցրութիւնը, արեւափալ և ամպախառն երկինքի շքեղութիւնը, օրուան զեղեցկութիւնը և տուններուն լուսթիւնը:

Վասնզի առջի օրէն ի վեր Տը Լա Շանվրքրիի փողոցին երկու կողմի տունները պատ դարձեր էին, անագորոյն պատեր: Դուռները գոց, պատուհանները գոց, փեղկերն ալ գոց էին:

Այն ժամանակները որոնք արդի ժամանակներէն շատ տարբեր էին, երբ եկած կ'ըլլար այն ժամը ուր ժողովուրդը կ'ուզէր վերջ տալ արգէն շատ տեսող կացութեան մը, չնորոգած սահմանադրութեան մը կամ օրինաւոր երկրն մը, երբ հանրական բարեկութիւնը

նը մթնոլորտին մէջ կը սփռուէր, երբ քաղաքը կը զիջանէր իր քարայտաւանդներէն ապստամբութեանը, երբ ապստամբութիւնը քաղքենիները կը ժպտեցնէր իր նշանախօսը անոր ականջին փսփսալով, այն ստեն տնաքնակ մարդը կրնայ ըսուիլ թէ ապստամբութեամբ համակուելով պատերազմողին օգնականն էր, և տունը կը բարեկամանար յանկարծաչէն ամրոցին հետ որ իր վրայ կը կռթնէր: Եթէ հասուն չըլլար իրերու կացութիւնը, եթէ ապստամբութիւնը ճշմարտիւ ընդունած չըլլար, եթէ ժողովուրդը չհաւանէր ապստամբական շարժումին, պատերազմողները անօգնական մնալով կը կորսուէին, քաղաքը անապատի կը փոխուէր ապստամբութեան բոլորաթիւքը, հոգիները կը սառնէին, պատապարանները կը գոցուէին, և փողոցը կիրճ կ'ըլլար: Գողթով որ բանակը անցնի և պատնէշը առնէ:

Յամբարաք քաղաք ժողովուրդ մը յանկարծ աւելի շուտ քալեցնելը անկարելի է: Վա՛յ անոր որ կ'ուզէ բռնութեամբ քալեցնել զայն: Ժողովուրդ մը սուրիւն ստիպումովը չընէր ինչ որ չուզէր ընել ինք: Այն ատեն կը լքէ ապստամբութիւնը: Ապստամբները ժանտախտահար կը դառնան: Տուն մը դռնի վեր մըն է, դուռ մը մերժում մըն է, տունի ճակատ մը պատ մըն է: Այս պատը կը տեսնէ, կը լսէ և չուզեր: Եթէ ուզէ, կրնայ կիսովին բացուիլ և աղատել քեզի: Բայց ոչ: Այն պատը դռնաւոր մըն է: Կը նայի քեզի և կը դատապարտէ: Ի՞նչ տխուր բան է այս գոց տունները: Մեռած կ'երեւան, բայց կենդանի են: Անոնց մէջ կեանքը կարծես ընդհատուած է, այլ հաստատուն կը կենայ: Բանընչորս ժամէ ի վեր ոչ ոք գուրս ելած է, բայց ոչ ոք կը պակսի հոն: Այս ժայռին ներսը, մարդիկ կ'երթեւեկեն, կը պառկին, կ'ելլեն, ընտանեբա՛ր կ'ապրին, կ'ուտեն, կը խմեն, նաև կը վախնան, սոս-

լի՛ բան: Վախը կը ներէ այս անարկու անհերասիրութիւնը: Վախը այս անհերասիրութեան հետ խրաչում կը խառնէ, որ մեղմացուցիչ պարագայ մըն է: Երբեմն ալ, և տեսնուած բան է մեր այս ըսելիքը, վախը կիրք մը կ'ըլլայ, երկիւղը կրնայ մոլեգնութեան փոխուիլ խոհեմութեան պէս որ կատղութեան կը փոխուի, ասկէ յառաջ եկած է սա ամենանուրբ խօսքը. «Չափաւորներուն կատաղիները»:

Յետին սարսափի փայլատակումներ կան ուրկէ՛ աղէտալի մուխի մը պէս բարկութիւնը կ'արտադրուի: Ի՞նչ կ'ուզեն այս մարդերը: Ամենեւին զո՛հ չեն ըլլար, խաղաղասէր մարդերը վտանգի կ'ենթարկեն իրր թէ բաւական եղած չըլլան մինչեւ հիմա պատահած այս պիսի յեղափոխութիւններ: Ի՞նչ կար. ի՞նչ ընելու եկան հոս: Թող ինչպէս որ բռնուեցան, անանկ ալ ազատին:

Թող սրբիւն և մէյ մըն ալ չ'նեն: Յանցանքը իրենցն է: Իրենց արժանաւոր պատիժը կը կրեն: Մեզի վերաբերող բան մը չէ առիկա: Ահա՛ տեսէք ինչպէս մեզի պէս զնտակներէն ծակծկուեցաւ մեր խեղճ փողոցը:

Զո՞վ պէտք է ամբաստանել:

Ոչ գոք, և ամէն մարդ:

Անկատար ժամանակներ ուր կ'ապրինք:

Իւթօփին միշտ վտանգները և տագնապները վերան առնելով ապստամբութեան կերպարանք կ'առնէ, փիլիսոփայական բողոք մը ըլլալէ դադրելով զինուած բողոք մը կ'ըլլայ, և Աթենասը Արէսի կը փոխուի: Չհամբերող և ապստամբող Իւթօփին գիտէ թէ ի՞նչ է իր վերջը. գրեթէ միշտ չատ կանուխ կը հասնի ան: Այն ատեն կը համակերպի, և սուրյիկօրէն աղէտքը կ'ընդունի յաղթանակին տեղ: Իւթօփին զինքը ուրացող-

ներսն կը ծառայէ՝ առանց գանդատելու, նամանակ
ւանդ առանց լսնցաւոր սեպելու զանաք, և իր վե-
հանձնութիւնն է հաւանիլ լքումին: Անգոսպելի է խո-
չընդոտին առջեւ, և հեղաբարոյ՝ ապերախութեան
նկատմամբ:

Մանասանդ միթէ՝ ապերախութիւնն է այս:

Այո՛, եթէ մարդկային սեռի ախտութեամբը նկատ-
ուի:

Յառաջդիմութիւնը մարդուս պայմանն է: Մարդ-
կային սեռի հանրական կեանքը Յառաջդիմութիւնն է ան-
ուանուի. մարդկային սեռի հաւաքական քայլը Յա-
ռաջդիմութիւնն է անուանուի: Յառաջդիմութիւնը կը
քայլէ. մարդկային և երկրային մեծ ճամբորդութիւն
կ'ընէ դէպ երկնայինը և աստուածայինը: գիմելոյ
ճամբար տեղ տեղ կը դադրի ուշացողները վերախմբ-
լու համար. կայաքաններ ունի ուր կը խորհի յանկարծ
իր հորիզոնը երեւան հանող շքեղ Բանտանի մը առջեւ
իր գլխերները ունի ուր կը քնանայ:

— Աստուած գուցէ մեռած է. կ'ըսէր օր մը մե-
րաք տը Ներգայ այս ասդերը գրողին, յառաջդիմու-
թիւնը Աստուծոյ հետ շփոթելով, և կարծելով թէ շար-
ժումին ընդհատումը էական մասն է:՝

Ով որ կը յուսաւորուի անիրաւ է: Յառաջդիմու-
թիւնը անհրաժեշտագէտ է արթննայ, և՛ մէկ խոտքով
կրնայ բուսիլ նաեւ թէ քնացած միջոցին կը քայլէ:
վասնզի քուռին մէջ մեծցած է: Երբ կանգուն կը տես-
նուի, աւելի բարձրահասակ է երեւայ ան: Միշտ խա-
ղաղ ըլլալը խնայէ գետէն նոխայէս ալ յառաջդիմու-
թիւնէ կախում չունի. այդ գետին առջեւ մի՛ կանգնիր
թուժ, այդ գետին մէջ մի՛ նետեր ծայր. խոչընդոտ
կը փրփրեցնէ ջուրը և կ'եռացնէ մարդկութիւնը: Ազնի
կը հետեւին պղտորութիւններ. քայց այս պղտորութիւնը

թիւներէ ետք կը հասկցուի թէ ճամբայ անուած է
Միւսեւ բարեկարգութեան հաստատուելը ոչ ուրիշ բան
չէ քայց եթէ տիեզերական խաղաղութիւնը, մինչեւ
ներգաշնակութեան և միութեան իշխելը յեղափոխու-
թիւնները պիտի ըլլան չուող յառաջդիմութեան զին-
ւանները:

Ինչ է ուրեմն յառաջդիմութիւնը: Արդէն ըսինք.
ժողովուրդներուն մշտական կեանքը:

Արդ, երբեմն կը պատահի որ անհատներուն վայր-
կենական կեանքը կը դիմադրէ մարդկային սեռին յա-
ւերժական կեանքին:

Խոստովանին առանց դառնութեան թէ անհատը իր
մասնաւոր շահը ունի և կրնայ առանց ոճիրի դաշնա-
դրել այս շահուն համար և պաշտպանել զայն: Ներկան
ալ իր եասիրութիւնը ունի որ ներելի է. վայրկենա-
կան կեանքը իր իրաւունքը ունի, և պարտաւոր չէ
անընդհատ զոհելու ապագային համար: Այն սերունդը
որո՞ւ կարգը եկած է հիմակ անցնիլ երկրիս վրայէն,
ստիպուած չէ իր անցքը համառօտելու այն սերունդ-
ներու համար որոնք վերջապէս իր հաւասարներն են և
որոնց կարգն ալ պիտի գայ անցնելու այս աշխարհէս:

— Կ'ապրիմ, կը տրսնջար այն անցորդը որ կ'ան-
ուանուի Ամէն Մարդ: Երիտասարդ եմ և սիրահար,
ծեր եմ և կ'ուզեմ հանգչիլ, ընտանիքի տէր եմ, կ'աշ-
խատիմ, յառաջ կ'երթամ, աղէկ առուտուրներ կ'ընեմ,
վարձու տուններ ունիմ, Պետութեան վրայ ստակ ու-
նիմ, երջանիկ եմ, կրն ունիմ, զաւակներ ունիմ, սի-
րելի են ինձ այս ամէն բաները, կը փափաքիմ ապրիլ,
հանգիստ թող զիս:

Ահա այս պատճառաւ կան ժամեր ուր սաստիկ
ցուրտ մը կը ծաւալի մարդկային սեռի վեհ յառաջա-
պահներուն վրայ:

Հաւանինք սակայն թէ իւթօփին երբ կը պատե-
րադմի, իր փողփողուն չըջանէն կ'ելլէ: Իւթօփին որ
վաղուան ճշմարտութիւնն է, երէկուան ստութենէ փոխ
կ'անէ իր գործողութիւնը որ է պատերազմը: Ապա-
գան է այն, բայց իբր անցեալ կը շարժի: Անարատ
գաղափարն է այն, և բռնագործութիւն մը կ'ըլլայ: Իր
դիւցազնութիւնը կը խառնէ բռնաբարութեան մը հետ
որու պատասխանատու պէտք է որ ինքն ըլլայ: Առիթի
և միջոցի բռնաբարութիւն որ ներհակ է սկզբունքնե-
րու և որու պատիժը կը կրէ աղետալի կերպով: Ապըս-
տամբութեան փոխուող իւթօփին ռազմական հին օրի-
նադիրը ձեռքը կը կռուի. լրտեսները հրացանի կը բռ-
նէ, մատնիչները կը մեռցնէ, կենդանի էակներ ջնջե-
լով անծանօթ խաւարին անդունդը կը նետէ: Կը գոր-
ծածէ մահը, ծա'նր բան: Կարծես թէ իւթօփին ալ
հաւատար ճառագայթումին որ իր անդիմադրելի և ա-
նապականելի ոյժն է: Թուրով կը զարնէ ան: Արդ
չկայ թուր մը որ միաստայ ըլլայ: Ամէն թուր երկու-
սայր ունի. ով որ կը վիրաւորէ մէկովը, կը վիրաւոր-
ուի միւսովը:

Այս զգուշողական դիտողութիւնը ընկէ ետք, կ'ը-
սենք թէ ապագային փառաւոր մարտիկները, իւթօ-
փին հաւատացեալները յաջողին կամ չյաջողին, ան-
կարելի է մեզ չսքանչանալ անոնց վրայ:

Պէտք է անշուշտ որ յաղթուածները կողմնակից մը
ունենան:

Մարդս անիրաւութիւն կ'ընէ ապագան փորձող
այս մեծ մարդերուն համար երբ չեն յաջողիր:

Յեղափոխականները կ'ամբաստանուին, վասն զի
երկիւղ կը տարածեն: Ամէն պատնէշ ռճրագործութիւն
մը կը կարծուի: Անոնց տեսակները կը մեղադրուին,
նպատակը կասկածելի, թագուն խորհուրդը ահարկու
կ'երեւայ, և խիղճը կ'ամբաստանուի:

Մարդս կ'ամբաստանէ զանոնք ըսելով թէ իշխող
ընկերային իրողութեան դէմ թշուառութեան, վիշտե-
րու, անօրէնութիւններու, գանգաւներու, յուսահա-
տութիւններու շեղմ մը կը կազմեն և կը դիզեն, և թէ
ստորնայարկերէ խաւարային կոյտեր կը հանեն անոնց
ետեւը ամբափակուելու և կռուելու համար: Դժոխքին
քարայրատակները կը քակէ՛ք, կը գոչէ անոնց: — Ահա
ատոր համար է որ լաւ դիտաւորութիւններով չինուած
է մեր պատնէշը, պատասխանեն թերեւս յեղափոխա-
կանները:

Անշուշտ լաւագոյնը խաղաղական լուծումն է:
Վերջապէս կը հաւանինք թէ մարդս երբ քարայրատակը
կը տեսնէ, արջը կը բերէ միտքը, և քարայրատակը
այնպիսի եռանդ մըն է որմէ ընկերութիւնը կը վախ-
նայ: Բայց ինքզինքը փրկելը ընկերութեան ձեռքն է.
մենք իր յատուկ եռանդին կը դիմենք: Որ և է բռնի
դարմանի հարկ չկայ: Պէտք է բարեկամաբար զննել
ախտը, հասկնալ, և ապա բուժել: Ահա մենք այս գոր-
ծողութեան կը հրաւիրենք մարդկային ընկերութիւնը:

Ինչ և իցէ, նոյն իսկ ընկած, նա մանաւանդ ըն-
կած՝ վեհ են այն մարդերը որոնք տիեզերքիս ամէն
կողմէն՝ Ֆրանսայի նայելով ակնայեռ մեծ գործին հա-
մար կը կռուին տեսականին անողոքելի տրամաբա-
նութեամբը. իրենց կեանքը անշահախնդրութեամբ կը
պարգեւեն յառաջդիմութեան համար. նախախնամու-
թեան կամքը կը կատարեն, կրօնական գործ մը կ'ը-
նեն: Երբ որոշեալ ժամը կը հասնի, պատասխանը տա-
լու համար տեսարանի վրայ երեւցող դերասանի մը
չափ անշահախնդրութեամբ գերեզման կը մտնեն երկ-
նային տեսարանին հնազանդելով: Եւ կ'ընդունին այս
անյոյս կռիւը, կ'ընդունին ստոյիկեան անհետացումը
հրապարակելու համար այն տիեզերական շքեղ և յետին

հեռեւեմութիւնները՝ զոր կը պարունակէ 1789 Յուլիս 14ին անդիմադրելի կերպով սկսող մարդկային փառաւոր չարժուժը. այս զինուորները քահանայ են: Գաղղիական յեղափոխութիւնը Աստուծոյ չարժուժն է:

Բայց արդէն ռբիշ զլուխի մը մէջ նշանակուած զանազանութիւններուն վրայ կը վայլէ աւելցնել նաև սա զանազանութիւնը. կան բնդունուած ապստամբութիւններ որոնք կ'անուանուին յեղափոխութիւն. կամ մերժուած ապստամբութիւններ որոնք կ'անուանուին խռովութիւն: Երեւան ելլող ապստամբութիւն մը գաղափար մըն է որ իր քննութիւնը կուտայ ժողովուրդին սուղն: Եթէ ժողովուրդին ձգած քուէին զոյնը սև է, դաղափարը չոր պսուղ է. ապստամբութիւնը անհիմն կոխ մըն է:

Ժողովուրդները սովորութիւն չունին ամէն անգամ իրենց ուղղուած հրաւերին և խթօփին փափաքին համեմատ պատերազմին ասպարէզը նետուելու: Ազգերը դիւցազներու և մարտիրոսներու բնաւորութիւնը չեն ունենար միշտ և ամէն ժամանակ:

Ազգերը զրական են: Ապստամբութիւնը առաջուրնէ ատելի է անոնց. նախ, վասն զի շատ անգամ իր հետեւութիւնն է մեծ աղէտք մը. երկրորդ՝ վասն զի միշտ իր օկզնեակէտն է վերացաշանութիւն մը:

Որովհետեւ որոնք որ կը զոհուին, միշտ տեսականին և միմիայն տեսականին համար կը զոհուին. ինչ վսեմ զոհողութիւն, Ապստամբութիւն մը եռանդ մըն է: Եռանդը կրնայ բարկանալ. այս բարկութենէ կը հետեւին զինեալ կոխները: Բայց այն ամէն ապստամբութիւնները որոնք կառավարութիւն մը կամ վարչութիւն մը տապալել կ'ուզեն, նպատակ ունին աւելի մեծ բան մը տապալելու: Այսպէս ալ օրինակի համար և յատկապէս կ'ըսենք թէ 1832ի ապստամբու-

ԱՆԺՕՂՐԱ ԱՌԱՆՁԻՆՆ ԿԸ ԴԻՄԱԴՐԷ

թեան պարագլուխները, և մասնաւորապէս Տը Լա Շանվըրը փողոցին երիտասարդ եռանդոտները ճշգրտապէս Լուի Ֆիլիքին դէմ չէին կուտեր: Անոնց մեծագոյն մասը մտերմապէս խօսակցելով՝ կը գովէին միապետութեան ու միանգամայն յեղափոխութեան կից այս թագաւորին յատկութիւնները, ոչ ոք կ'ատէր զայն:

Լուի Ֆիլիքին դէմ յարձակելով երկնային իրաւունքի կրտսեր ճիւղին դէմ կը յարձակէին ինչպէս տնդրանիկ ճիւղին դէմ յարձակեր էին Շարլը Ժ. Ի դէմ յարձակելով, և՛ ինչպէս բացատրեցինք արդէն՝ անոնք Յըրանսայի մէջ թագաւորութիւնը տապալելով՝ կ'ուզէին բոլոր տիեզերքի մէջ տապալել մարդերու վրայ իշխող մարդերու տիրապետութիւնը և իրարու վրայ իշխող առանձնաշնորհութեան տիրապետութիւնը: Երբ Բաբիդ առանց թագաւորի կը մնայ, իր հետեւութիւնն է աշխարհիս բռնամոլներուն բարձումը: Այն ապստամբներուն նպատակը անշուշտ հեռաւոր, թերեւս անորոշ և ջանադրութեան առջեւ ընկրկող, բայց վսեմ նպատակ մըն էր:

Այս է ահա ճշմարտութիւնը: Եւ մարդիկ կը զոհուին յանուն այս տեսիլներու որոնք՝ զոհողներու համար՝ դրեթէ միշտ պատրանք են, բայց այնպիսի պատրանք որու հետ վերջապէս խառնուած է մարդկային ամէն ստուգութիւնը: Ապստամբները բանաստեղծական և ոսկեփայլ հռոմէականք մը կուտան ապստամբութեան: Կը նետուին այս եղբերեզային իրերու մէջ, զգլխելով իրենց ընելու դործովը: Ո՛վ գիտէ, թերեւս պիտի յաջողին: Սակաւաթիւ են, ամբողջ բանակ մը ունին իրենց դէմ, բայց իրենց պաշտպանածն է իրաւունքը, բնական օրէնքը, իւրաքանչիւր անհատին բարձակ ինքնիշխանութիւնը որմէ անհնարին է հրաժարիլ, արդարութիւնը, ճշմարտութիւնը, և ի պահան-

ջել հարկին կը մեռնին երեք հարիւր Սպարդացիներուն պէս: Կը յիշեն չէ թէ Տօն Բիշօթը ալ Լէօնիտասը: Առջեւէն կ'երթան և անդամ մը յառաջանալէն ետք ալ չեն նահանջեր, և գլխովայր կը դահավիժին՝ յուսալով անլուր յաղթութիւն մը, կատարեալ յեղափոխութիւնը, յառաջդիմութեան ազատումը, մարդկային սեռի աճումը, տիեզերական փրկութիւնը. իսկ եթէ ի դերեւ ելլէ այս յոյսը, շատ շատ Թէրմօփիլի կիրճն է իրենց վերջը:

Յառաջդիմութեան համար այսպէս զինուող և կրուողները շատ անգամ չեն յաջողիր, և արդէն ըսենք թէ ինչո՞ւ: Բազմութիւնը ասպետներուն մղումին խեղճութեամբ չհնազանդիր: Ծանր մարմինները, բազմութիւնները՝ որոնք նոյն իսկ իրենց ծանրութեան պատճառաւ աւելի դիւրաբեկ են՝ կը վախճան արկածներէն և իրօք տեսլականին մէջ արկած կալ:

Մանաւանդ պէտք չէ մոռնալ շահերու էութիւնը որոնք ոչ այնքան կը սիրեն ինչ որ տեսլական և զգացական է: Ներքին ստամոքսը կը հաշմէ սիրտը:

Յրանսայի մեծութիւնը և շքեղութիւնն է միւս ժողովուրդներէն նուազ մեծցնել փորը. ան աւելի դիւրութեամբ կը կապէ դօտին մէջքը: Ամէնէն առաջ կ'արթննայ, ամէնէն ետք կը քնանայ: Յառաջ կ'երթայ: Փնտոող է այն:

Վասնզի ճարտարագետ է:

Տեսլականը ուրիշ բան չէ բայց եթէ տրամաբանութեան ամենաբարձր գաղաթը, ինչպէս գեղեցիկն ալ ուրիշ բան չէ բայց եթէ ճշմարտին կատարը:

Ճարտարագէտ ժողովուրդները, նաև սկզբունքի համեմատ գործող ժողովուրդներն են: Գեղեցկութիւնը սիրելը լոյսը տեսնել է: Ահա այս պատճառաւ Ներպային այսինքն քաղաքակրթութեան ջահը նախ Յու-

նաստեմի մէջ վառեցաւ, անկէ Իտալիոյ տնցաւ, Իտալիայէն ալ Յրանսաւ: Լուսաւորող երկնային ժողովուրդներ: Ինչ սքանչելի բան, ժողովուրդի մը բանաստեղծութիւնը իր յառաջդիմութեան տարւոյն է: Քաղաքակրթութեան քանակութիւնը երեւակայութեան քանակութեամբ կը չափուի: Միայն թէ քաղաքակրթիչ ժողովուրդ մը պարտաւոր է անապատ ժողովուրդ մը մնալ: Կորնթոս, այո՛. Սիպարիս, ոչ: Ով որ կնատի կը վատթարանայ: Պէտք չէ ոչ սիրող, ոչ ալ քաջապար ըլլալ. այլ ճորտորադէտ: Քաղաքակրթութեան մասին պէտք չէ բարկանալ, այլ վսեմանալ: Այս պայմանով տեսլականին կաղապարը կը տրուի մարդկային սեռին:

Մեր օրերու տեսլականին տիպարը ճարտարութեան և միջոցը գիտութեան մէջն է: Գիտութեամբ միայն պիտի իրականանայ բանահիւաններուն սա վեհ տեսիլը որ է բնկերային գեղեցիկը: Նոյնը Ա—Բ ով պիտի վերաշինուի: Քաղաքակրթութեան արդի վիճակին մէջ ճիշդը շքեղին մէկ հարկաւոր տարրն է, և գիտական գործիքը ոչ միայն կը ծառայէ ճարտարագիտական զգացումին, այլ նաև կ'ամբողջացնէ զայն. երազը պարտաւոր է հաշուել: Ճարտարութիւնը՝ որ աշխարհակալն է՝ պարտաւոր է իրեն յինարան ընտրել գիտութիւնը որ քաղովն է: Անդրուզարին հաստատութիւնը չարեւոր է: Արդի ժամանակիս ոգին Յունաստանի հանճարն է՝ միջնորդ ունենալով իրեն Հնդկաստանի հանճարը, Աղէքսանդր փիղին վրայ:

Վարդապետութեան մէջ քաբացած և շահու համար անբարոյականութեամբ շաղուած ցեղերը անյարմար են քաղաքակրթութիւնը տոաջնորդելու: Թէ՛ կուռքին և թէ՛ թալիոնին առջեւ ծնրադրութիւնը կը մաշեցնէ ջիղը՝ որ կը քալէ և կամքը՝ որ կ'երթայ:

Գրմական կամ վաճառականական գրադուսներու մէջ թաղուիլը ժողովուրդի մը ճառագայթումը կը նուազեցնէ, կը ցածցնէ անոր հորիզոնը՝ հարթութիւնը ցածցնելով, կը զրկէ զայն տիեզերական նպատակը ըմբանող այն մարդկային ու միանգամայն աստուածային իմացականութենէ որու շնորհիւ միայն քարոզիչ կ'ըլլան ազգերը: Բարեկոն տեսլական չունի. կարթագինէ տեսլական չունի: Աթէնք և Հռոմ՝ նաև դարերու խաւարամած թանձրութեան մէջ քաղաքակրթութեան փառապսակներ ունին և կը պահեն:

Ֆրանսայի ժողովուրդն ալ Յունաստանի և Իտալիոյ ժողովուրդներուն միենոյն յատկութիւնը ունին: Գեղեցկութեամբ աթենական և մեծութեամբ հռոմէական է Ֆրանսա: Նաև բարի է: Միևս ժողովուրդներէն աւելի ստէպ յօժարութիւն կ'ունենայ անձնուիրութիւն և զոհողութիւն ընելու: Միայն թէ այս յօժարութիւնը երբեմն կ'ունենայ, երբեմն չունենար: Եւ ան ալ մեծ վտանգը այն մարդերուն համար որոնք կը վազեն երբ անիկա չուզեր քայլել, և կը քայլեն երբ անիկա կ'ուզէ կանգ առնել: Ֆրանսա ալ երբեմնակի նիւթամուրթեան գիրկը կ'իյնայ, և կան վայրկեաններ ուր այս վսեմ ուղեղը խափանող դաղափարները ալ չունին բան մը որ յիշեցնէ դաղղիական մեծութիւնը, և սուրի կամ Հարաւային Գարօլինի տարածութիւնը նին: Ինչ ընելու է ասոր: Տիտանոսին թգուկի ձեւեր կ'ընէ: Անբաւ Ֆրանսա երբեմն փոքր ըլլալու ըմանաճութիւններ ունին: Այս է անա բոլորը:

Ասոր ըսելիք չունինք: Ժողովուրդները՝ աստղերուն պէս՝ խաւարումի իրաւունքն ունին: Եւ ամէն ինչ բարի է, բաւական է որ լոյսը վերագառնայ խաւարումը գիշերի չփսխուի: Արշալոյս և յարութիւն հոմանիչ են: Լոյսին վերերեւումը նոյնութիւն ունի եսին յարատեւ գոյութեան հետ:

Հանդարտութեամբ հաստատենք այս իրողութիւնները: Պատենշին վրայ մեռնիլը կամ աքսորի մէջ գերեզման մտնելը անձնուէրներու համար ընդունելի հաւանութիւն մըն է: Անձնուիրութեան ճշմարիտ անունն է անշահախորութիւն: Թող լքեալները համակերպին լքումին, թող տարագիրները համակերպին քսորին, և բաւական սեպենք աղերսել մեծ ժողովուրդներուն որ շատ հեռու չնահանջեն երբ կը նահանջեն: Ուշաբերելու պատրուակաւ պէտք չէ շատ յառաջ երթալ իշնումին մէջ:

Նիւթը, ներկայ վայրկեանը, շահերը, որովայնը իրենց էութիւնը ունին. բայց պէտք չէ որ որովայնը ըլլայ միակ իմաստութիւնը: Կը հաւանինք թէ վայրկեանական կեանքը իր իրաւունքը ունի, բայց մշտատուն կեանքն ալ իրը ունի: Աւագ, ելլելը իմանալու արգելք չէ: Պատմութեան մէջ կարծուածէն աւելի կը տեսնուի սա իրողութիւնը. ազգ մը մեծանուն է. տեսլականին ճաշակը կ'առնէ. ապա տիղմը կը խածնէ և կը սերէ, և եթէ հարցուի իրեն թէ ինչո՞ւ կը թողու Սեկրատը Ֆալսթաֆի համար, կը պատասխանէ:

— Վասնզի պետական մարդերը կը սիրեմ:

Խօսք մը եւս կ'ընին ասպարէզը վերագառնալէ առաջ:

Հիմա մեր պատմած պատերազմին նման պատերազմ մը ուրիշ բան չէ բայց եթէ ջղաձգային շարժում մը գէպի տեսլականը: Խափանուած յառաջդիմութիւնը հիւանդային է, և կան այսպիսի եղերերգային յանկարծական թալկացումներ: Յառաջդիմութեան այս հիւանդութեան, այսինքն ընտանի պատերազմին պարտաւորեցանք հանդիպիլ մեր ճամբուն վրայ: Սոյն ընտանի պատերազմը՝ իբր արար ու միանգամայն միջնարար՝ այս թատերգութեան աղէտալի կերպարաններէն

մէկն է, թատերգութիւն որուն առանցքը ընկերային գեհնապատ մըն է և որու բուն վերնագիրն է. «Յառաջդիմութիւն»ը:

Այս գիրքը որ ընթերցողն է հիմա, սկիզբէն մինչև վերջը, իր ամբողջութեանը և մանրամասն պարագաներուն մէջ, իր ընդհատումներովը, բացառութիւններովը կամ տկարութիւններովը հանդերձ ընթացք մըն է որով կը քալէ չարը դէպի բարին, անիրաւը դէպի արդարը, սուտը դէպի ճշմարիտը, խաւարը դէպի լոյս, ախորժակը դէպի խիղճ, փտութիւնը դէպի կենդանութիւն, անասնութիւնը դէպի պարտականութիւն, ժոխքը դէպի երկինք, և ոչնչութիւնը դէպի Աստուած: Սկզբնակէտն է նիւթը, վերջնակէտն է հողին: Սկիզբը հիգրա, վերջը՝ հրեշտակ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ա.

Դ Ի Ի Յ Ա Ջ Ն Ե Ր Ը

Յանկարծ թմբուկը զբռնելով յարձակումի նշանը տուաւ:

Ուրական մը եղաւ յարձակումը: Առջի որ յարձակողները պօսի մը պէս լռելեայն մօտեցեր էին պատնէշին: Հիմա՝ ցորեկով՝ այս լայն փողոցին մէջ անհրաժեշտ էր յանկարծապէս պատնէշին տիրելը. մանաւանդ բուն զօրութիւնը երեւան ելած, թնդանօթը մռնչել սկսած էր. բանակը խոժեց պատնէշին վրայ: Հիմա մոլեգնութիւնն էր ստատանութիւնը: Հետեւակ զօրքերու անպարտելի և հզօր սիւն մը, զոր հաւասար անջրպետներով կը բաժնէին ազգային պահակներն ու

քաղաքապետական պահակները, և որ առանց տեսնուելու լսուող սաստիկ բազմութիւններու վրայ կը կոթնէր, փողոց մտաւ արշաւաքայլ, թմբուկ զարնելով, փողար հնչեցնելով, տւիկներով, խրամահատներէ առաջնորդուելով, և ոմրային ընկորներու տարափին ներքեւ առանց խռովելու ուղղակի պատնէշ հասաւ պատի մը վրայ ծանրացող արոյրէ գերանի մը ծանրութեամբը:

Պատը աղէկ դիմացաւ:

Ապստամբները կրակ տուին հրացաններուն սաստկապէս: Պատնէշը՝ որու վրայ ելեր էին յարձակողները՝ փայլակնային բարձր մը ունեցաւ: Յարձակողները այնքան մոլեգնաբար յարձակեցան որ իրենց ներկայութեամբը պահ մը ողողեցին պատնէշը, որ շունները իր վրայէն ցնցող առիւծի մը պէս զինուորները ցնցեց, և աներեւոյթ եղաւ յարձակողներուն ներքեւ, սակայն փրփուրներու ներքեւ աներեւոյթ մնացող ժալոյ մը պէս պահ մը ետք դարձեալ սեպածեւ, սեւաթոյր և հարկու երեւալու համար ծածկուած էր:

Զօրասիւնը նահանջելու բռնադատուելով փողոցը մնաց բաց և գումարուած. բայց սոսկալի էր այն, և հրազեններու ահարկու արձակումներովը պատասխանեց ամբողջին: Ով որ հրախաղութիւն մը տեսած է, կը յիշէ շանթերու խաչածեւ յարումով մը կազմուող հրալի փամփուշտներու այն խումբը որ կ'անուանուի փունջ: Թող երեւակայէ ընթերցողը թէ այս փունջը հորիզոնական է և ոչ թէ ուղաձիգ. թէ իր ամէն մէկ արձակումներու ծայրը դնդակ մը կամ պիսգայեան գունդ մը կը կրէ և թէ իր որոտալի ողկոյզներէն մահ կը թափթփէ: Ահա պատնէշը այս մահացիր ողկոյզներուն ասկէն էր:

Երկու կողմէն ալ հաւասար քաջութիւն: Այս մար-

տիկներուն արիւթիւնը գրեթէ բարբարոսական էր և կը խառնուէր տեսակ մը դիւցազնական անզթութեամբ որով ամէն մէկը նախ ինքզինքը կը դռնէր: Ասիկա այն ժամանակն էր ուր աղգային պահակ մը զուովի մը պէս կը կռուէր: Զօրքը կ'ուզէր ապստամբութիւնը ամիջապէս ջնջել. ապստամբութիւնը կ'ուզէր կռուիլ: Կատարեալ երիտասարդութիւնը և քաջառողջութիւնը երբ կ'ընդունին հոգեվարութիւնը, իր քաջութիւնը մոլեգնութեան կը փոխուի: Այս կռիւին մէջ իւրաքանչիւր ոք մեծն էր մահահրաւէր բոպէին պէս: Փողոցը դիակներով ծածկուեցաւ:

Պատնէշին մէկ ծայրը Անժօլրա, միւս ծայրն ալ Մարիուս կը կենար: Անժօլրա՝ որ ամբողջ պատնէշը իր գլխուն մէջ կը կրէր՝ կ'զգուշանար և կը պատրաստուէր. երեք զինուոր հետզհետէ գնդամահ ինկան իր զնդակներուն տակ:

Մարիուս յայտնապէս պատերազմելով թշնամիին կրակին նշանակէտ կ'ըլլար: Ամբոցին կատարին վերելք կ'երեւար կէս մէջքէն աւելի բարձրանալով: Ոչ ոք կրնայ այնքան սաստիկ զեղիս ըլլալ որքան է անդուսպ ձիու մը պէս կատաղած և սառնձը չզգացող ազահ մը. կռիւին մէջ ոչ ոք այնքան տհարկու կ'ըլլայ որքան է երազող մը: Մարիուս անարկու էր և խոկուն: Պատերազմին մէջն էր երապի մը մէջ ըլլալու պէս: Կարծես հրացանաձիգ ուրուական մըն էր ան:

Պաշարեալներուն փամփուշտները կ'սպառէին, բայց ոչ իրենց հեղնութիւնները: Կը խնդային անոնք այս գերեզմանին մրրիկին մէջ:

Դուրֆէյրագին գլուխը բաց էր:

— Ի՞նչ բրիւ գլխարկդ, հարցուց Պօսիւէ:

Դուրֆէյրագ պատասխանեց:

— Անոնք վերջապէս թնդանօթի արձակումներով առին գլխարկս:

Կամ թէ արհամարհական բաներ կ'ըսէին.

— Ի՞նչ կ'ըսես սա մարդերուն, կը գոչէր դառնապէս Ֆէօյեի—(և անուններ, ծանօթ, նաև երեւելի անուններ կուտար, որոնցմէ ոմանք հին բանակէն էին)— որոնք խոստացեր էին միանալ մեզի հետ, երբեւէ ըրած էին օգնել մեզի, որոնք իրենց պատիւին վրայ խօսք տուած էին միանալու և օգնելու մեզի, որոնք մեր զօրապետներն են և որոնք մինակ կը թողուն մեզի:

Եւ Գօմպըֆէր ծանր ժպիտով մը լետապայ պատասխանը կուտար միայն:

— Կան մարդիկ որ պատիւի կանոնները աստղերը դիտելու պէս կը դիտեն, այսինքն խիստ հեռուէն:

Պատնէշին ներսը այնքան պատռուած փամփուշտներ ցանուեր էին որ կարծես թէ ձիւն եկեր էր:

Յարձակողներուն թիւը չափ, ապստամբներուն ալ դէրքը լաւ էր: Ասանք պատի մը դազաթն էին և հրացանները մօտուածէն ուղղակի արձակելով կը շանթահարէին մեռելներուն և վիրաւորներուն մէջ գայթող և զառիվերին վրայ կարծես ոտնակապերով կապուած զինուորները: Այս պատնէշը իր շինութեան ձեւովը և նեցուկներովը որոնց վրայ սքանչելի կերպով մը կը յենուր՝ ստուգիւ այնպիսի դէրք մըն էր ուր ափ մը մարդիկ կրնային դէմ դնել գունդի մը: Սակայն անողորմապէս կը մօտենար յարձակող զօրասիւնը որ գրնդակներու անձրեւներու անձրեւին ներքև անընդհատ ձեռնտու ընդունած և բազմացած էր, և հիմա բանակը սակաւ առ սակաւ, քայլ առ քայլ բայց ստուգու թեամբ կը ճնշէր պատնէշին՝ հնձանը ճնշող պտուտակին պէս:

Յարձակումները իբարու յաջորդեցին: Սթրասփը հետզհետէ մեծցաւ:

Այն ատեն այս սալաքարերու գէղին վրայ, այս Տը Լա Շանվորրի փողոցին մէջ Տրովադայի պարիսպի մը արժանի կոխ մը սկսաւ: Տիտաններու փոխուեցան այս տոգոյն, պատառազգիւտ, յոգնաբեկ մարդերը որոնք քսանընթաց ժամէ ի վեր ոչ բան մը կերած, ոչ ալ քնացած էին. որոնք ա'լ քանի մը փամփուշտ ունէին միայն. որոնց գրեթէ ամէնքն ալ վիրաւորուած էին, որոնց ամէն մէկը դուրսը կամ թեւը ժանգաճաւ կամ սեւեւիկ լաթով մը կտրուած էր. որոնց զգեստները ձակեր ունէին ուրիշ արիւն կը հոսէր, և հազիւ հազ գինուած էին յոռի հրացաններով և սղոցասայր հին թուրերով, և որոնք այս կացութեան մէջ իրենց դատարկ գրպանները կը խառնէին փամփուշտ գտնելու համար: Թշնամին օտան անգամ պատնէչին մօտեցաւ, յարձակեցաւ, վեր ելաւ, բայց երբեք չկրցաւ տիրել:

Այս կոխին վրայ դադափար մը ունենալու համար պէտք է երեւակայել սոսկալի քաջութիւններու գէղի մը կրակ տրուիլը և նայիլ հրդեհին: Պատերազմ մը չէր այն, այլ հնոցի մը ներսը, ուր բերանները բոցեր կը չնչին և ուր գէմքերը տարօրինակ էին: Մարդկային կերպարանքը անհնարին էր անոր մէջ, պատերազմողները կը փայլատակէին և զարհուրելի բան մըն էր այն կոխին սալամանտրերուն այս կարմիր մուխին մէջ երթնելիլը: Չանց կ'ընենք նկարագրել այս անհղաշուք սպաննութեանց յաջորդական և համայնական տեսարանները: Դիւցազներգութիւնը միայն իրաւունք ունի պատերազմով մը տասներկու հազար տաղաչափութիւն յորինելու:

Կարծես թէ այս պատերազմին առաջագիտ պրահմանութեան այն դժուրքն էր որ տասներեւոթը վիհերուն ամենէն անարկուն է և զոր վէտան Սուրերուն Անտառը կ'անուանէ:

Գով քովէ, ոտք ոտքի հրացան արձակելով, թուր դարնելով, կռուի իջեցնելով, հեռուէն, մօտէն, վերէն վարէն, ժամէն կողմէ, տուներու տանիքներէն, կապելային սլառուհաններէն կը պատերազմէին, նաև մանաներու օգնաններէն, որոնց մէջ սպորդեր էին ու մանք: Ապստամբները վաթուռնին գէմ մէկ էին, կորնթոսի կիսովին քանգուած ճակատը սոսկալի էր: Պատուհանը՝ ռումբի բեկորներէն զարնուած և ծակծկուած ըլլալով տպակիներն ու չըջանակները կորսնցուցած եւ ա'լ սալաքարերով խառն ի խուռն խցուած ուժեւ ծակ մըն էր: Պօսիւէ, Ֆէօյեի, Գուրֆէյրազ, Ժօլի հետզհետէ մեռան. Գօմարֆէր կուրծքը երեք անգամ սուլին միտելէն ետք՝ երբ վիրաւոր զենուոր մը կը վերդէր, միայն անգամ մը երկինք նայելու ժամանակ ունեցաւ, և անմիջապէս հոգին աւանդեց:

Մարիուս՝ անընդհատ պատերազմելով՝ այնքան շատ վէրք բնդուեալ էր, մանաւանդ գլխուն վրայ որ գէմքը աներեւութ կ'ըլլար արիւնին տակ, և անսնողը կը կարծէր թէ ան կարմիր թաշկինակով մը ծածկած է երեսը:

Միայն Անփօլրա վիրաւորուած չէր: Երբ ա'լ զէնք չունէր, աջ կողմէ ձախ կողմը կ'երկնցնէր թեւը, և ապրտամբ մը այս զէնքը անոր ձեռքը կուտար: Անփօլրա ա'լ չորս սուրերու բեկոր մը ունէր. այսինքն Մարինօնի պատերազմին մէջ Ֆրանսուա Ա.ին ունեցածէն մէկ աւելի:

Համերոս կ'ըսէ.

«Տիօմէտ կը մօրթէ Թէօթրանիսի տղան Արսիլը որ երանաւէտ Արիսպայի մէջ կը բնակէր. Մէսիսթէի տղան՝ Էօրիալ՝ կը ջարդէ Տրէզօսը և Օֆէլթիօսը, Էզէբը և Բէտաղօսը զոր Ապարպարէ Նայեատը անստգտանելին Պուգօլիօնէն յղացաւ: Իւլիս՝ Բէքքօզի Բիտիթը,

Անթիլօք՝ Ապլէրը, Բօլիբաէթ՝ Ասթիալը, Բօլիտամաս՝ Օթոսը, Սիլլէնի՝ և Թէօսէր՝ Արիթաօնը կը տապալեն: Մէկանթիօս Էօրիբիլի նիդաֆները ուտելով նետահար կը մեռնի: Ակամեմոն՝ դիւցազներու Արքան կը տապալէ Էլաթօսը որ ծնած էր այն դառիվեր քաղքին մէջ զոր կարկաչաստէ Սաթնօիս գետը կը թրջէ»:

Մեր Ժէսթի հին քերթուածներուն մէջ Էսթլանտիան՝ հրային գործիքով մը յարձակի հսկայ Սիւանթիպօր մարքիղին վրայ որ ինքզինքը պաշտպանելու համար ասպետը կը քարկոծէ աշատարակներով զոր արմատախիլ կ'ընէ: Մեր հին որմանկարներուն մէջ նրկարուած Պրըթնանի և Պուրպօնի երկու դուքսերը զէնք, զինանշաններ և սաղաւարտ կը կրեն պատերազմի մէջ, ձիու վրայ հեծած են, սրասայր տապարի ձեռին, երկաթէ դիմակներ, երկաթէ կօշիկներ, երկաթէ թաթպաններ հագած իրարու կը մօտենան մէկը սպիտակ արօս մորթով, միւսն ալ կապոյտ վերաբկուով ծածկուած: Պրըթաներ իր թագին երկու եղջիւրներուն մէջտեղը իր առիւծը ունի: Պուրպօն շուշանը դրօշմի ձեւով և պահպանակով տհազին սաղաւարտ մը ունի:

Բայց վսեմ ըլլալու համար հարկ չէ՝ իվօնին պէս՝ դքսական սաղաւարտը, Էսթլանտիանին պէս՝ կենդանի բոցը կրել ձեռքը, կամ Բօլիտամասի հայր՝ Ֆիլէսին պէս՝ Էֆիբէն լաւ վահան մը բերած ըլլալ որ Էօֆէթներու թագաւորին ընծած էր. համոզումի մը կամ հաւատարմութեան մը համար կեանքը պոհելը կը բաւէ: Ահա քնդի պղտիկ պարզամիտ զինուոր մը որ երէկ Պօսի կամ Լիմուզէնի մէջ գիւղացի մըն էր և որ կաղամբահատը քովը կ'ախած՝ Լիւքսէնպուրկի մէջ կը թափառի մանկանց սպասուհիներու բոլորաթիւ. ահա քնդ նաեւ թսկաղէմ նորադի ուսանող մը որ անդա-

մազննութեան հատորի մը կամ գիրքի մը վրայ ծռած է, խարտեաչ պատանի մը որ մկրտաթով մօրուսը կ'ածիլէ. ա՛ռ ասոնց երկուքն ալ, պարտաւորութեան շունչ մը ներշնչէ անոնց, Պուշըրայի քառուղիին բերանը կամ Բլանչ Միպրէյի անել փոշոցը իրարու դէմ հանէ զանոնք, և թող մէկը իր դրօշին, միւսն ալ իր պարտաւորութեան համար կռուի, թող երեւակայեն երկուքն ալ թէ հայրենիքի համար կը պատերազմին, կռիւը տհազին պիտի ըլլայ, և այն դիւցազներգային դաշտին մէջ ուր կը յուզուի մարդկութիւնը, կռիւի բռնուող այս միամիտ զինուորին և բժշկական դպրոցի աշակերտին շուքը պիտի հաւասարի վաղրալի Լիսիայի թագաւոր Մէկարիօնին արձակած շուքին՝ երբ անիկա աստուածներու հաւասար անբաւ Աթագաը կը ճմլէ, հետը մօրմինովը փաթթուելով:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ.

ՈՏՆ ԱՌ ՈՏՆ

Երբ պատնէշին երկու ծայրը Անժօլոպէն և Մաբիօսէն զատ կենդանի պարագլուխ չմնաց, սկսաւ նահանջել ապստամբներուն կեղրոնը զոր այնքան ժամանակէ ի վեր պաշտպաներ էին Գուրֆէյրադ, Ժօլի, Պօսիւէ, Ֆէօյի և Գօմպըֆէր:

Թնդանօթը թէեւ պատնէշին վրայ չէր կրցած բանալ ծակ մը ուրկէ կարելի ըլլար ներս մտնել, սակայն ամբողջին կեղրոնին վրայ բաւական լայնութեամբ բացած էր աղեղնապէս. հոն՝ պատին կատարը անընդհատ զնդակոծուելով փլուած, և իր բեկորները երբեմն ներս և երբեմն դուրս իյնալով դիզուած և վերջապէս պատ-

նէշին երկու կողմէն երկու տեսակ զառիվար կազմած էր, մէկը ներսը և միւսը դուրսը: Դուրսի զառիվարը չեղածեւ յատակ մը կ'ընծայէր մօտեցող և վեր ելլողներուն:

Յարձակողները վերջին յարձակում մըն ալ ըրին և այս անգամ յաջողեցան: Գունդը՝ սուխններով և մարմնամարզական ֆայլով նետուելով հասաւ անդի մադրապէս, և յարձակումի դօրասիւնին պատերազմական թանձր ճակատը պատնէշին վերեւ երեւցաւ մօտիւն մէջ: Այս անգամ ալ փրկութիւն չկար ապստամբներուն: Ասոնց խումբը՝ որ կեդրոնը կը պաշտպանէր՝ ետ փախաւ խառն ի խառն:

Այս ատեն ոմանց սրտին մէջ կեանքի տխուր սէրը արթնցաւ: Շատերը այս հրացաններու անտառներուն իրենց վրայ ուղղուելը տեսնելով՝ ալ շուղեցին մեռնիլ: Այնպիսի բոպէ մըն է այս ուր կեանքի պահպանութեան բնազդումը սաստկապէս կ'ոռնայ և ուր մօրդուս անտանական կողմը կ'երեւայ:

Ապստամբները խոյս տալով կռնակ տուեր էին ամրոցին ներսի կողմը կազմող վեցալարկ և բարձր տունին: Այս տունը կրնար փրկութիւն ուլալ: Այս տունը ամրափակուած և կարծես թէ վերէն վար առջեւը պատ մը քաշուած էր: Հետեւակներու ուղմբը դեռ ամրոցին ներսը մտած չէր, և ահա դուռ մը՝ փայլակի մը տեւումին բաւող մանրերկրորդի մը մէջ ժամանակ ունեցած էր բացուելու և գոցուելու, և յանկարծապէս կէս մը բացուած և անմիջապէս վերստին գոցուած, այս տունին դուռը կեանք էր ապստամբներուն համար: Այս տունին ետեւը փողոցներ կային, հնարին փախուստ կար, անջրպետ կար: Ապստամբները սկսան իրենց հրացաններուն բռնովը և ոտքերովը զարնել այս դուռին կոչելով, աղերսելով, ձեռնամած

պաղատելով: Բայց ոչ ոք բացաւ դուռը: Երբորդ յարկի պատահանէն մեռելին զուլսը անոնց կը նայէր:

Բայց Անժօլրա և Մարիուս և իրենց միացող եօթը կամ ութը հօգի արագապէս հասեր էին և կը պաշտպանէին այն դուռը զարնող և ազատիլ ուզող ապստամբները: Մի մօտենալ, գոչած էր Անժօլրա զինուորներուն, և սպայ մը չննազանդելուն համար Անժօլրա մեռցուցած էր զայն:

Հիմա Անժօլրա ամրոցին ներքին պզտիկ բակին մէջն էր՝ Կորընթոսի տունին տալով կռնակը, մէկ ձեռքովը սուր մը, միւսովը զարապինան բռնած և բաց բռնելով կապելային դուռը սերկէ չէր թողուր որ մրտնէն յարձակողները: Միայն դուռ մը բաց է, և այս է, գոչեց յօւսաբեկներուն, զոր մարմինովը ծածկելով և մինակը դէմ դնելով վաշտի մը, ետեւը անցնել տուաւ զանոնք: Ամէնքն ալ շտապաւ ներս մտան: Անժօլրա որ հիմա իբր գաւազան կը գործածէր իր զարապինան անով գործադրելով այն շարժումը զոր բրամարտները «գոց վարդ» կ'անուանեն, իր առջեւը և բոլորտիքը հաւաքուող սուխններէն զգուշացաւ անխնայ, և ամէնէն ետքը ինք մտաւ կապելայէն ներս: Եղաւ սոսկալի վայրկեան մը ուր զինուորները կ'ուզէին ներս մըտնել, ապստամբներն ալ դուռը գոցել որպէսզի չմտնեն: Դուռը այնքան ուժգնակի գոցուեցաւ որ իր յիշանակին մէջ զետեղուելէն ետք ներսէն իր ծնօտին վրայ կըտրուած և փակած տեսնուեցաւ զինուորի մը հինգ մատները որ այն ծնօտը բռնած էր:

Մարիուս դուրս մնացած և արձակուող հրացանի մը դնտակը անոր անրակը խորտակած էր: Մարիուս զգաց թէ կը նուաղէր և կ'իյնար: Նոյն պահուն՝ մինչդեռ աչքերը գոցած էր արդէն՝ զինքը բռնող հուժկու ձեռքէ մը լասանեցաւ, և իր նուաղումին մէջ ուր

կորսնցուց ինքզինքը՝ հաղիւ հազ ժամանակ ունեցաւ Գօղէթը անգամ մըն ալ յիշելէն ետք, միտքէն ըսելու.
— Կալանաւոր եմ: Հրացանի պիտի բռնուիմ:

Անժօլրա եւս միեւնոյն մտածուած ունեցաւ՝ չը ահսնելով Մարիուսը կապելայէն ներս ապաւինողներուն մէջ: Բայց Անժօլրա և միւսները հիմա այն վայրէ կեանին մէջն էին ուր իւրաքանչիւր ոք իր մահուան վրայ մտածելու ժամանակ կ'ունենայ միայն: Անժօլրա դուռին երկաթը դրաւ ետեւէն, պարզունակը մղեց, կղպակը և աղխր գոցեց բանալին երկու անգամ դարձնելով, մինչդեռ ետեւէն զինուորները հրացանի բուններով և խրամահատներն ալ կ'աղինով դուռին կը զարնէին կատաղաբար: Յարձակողները այս դուռին վրայ խմբուելու էին: Հիմա ալ կապելային պաշարումը կը սկսէր:

Փութանք ըսելու թէ զինուորները բարկութեամբ կրակ ու բոց կտրած էին:

Գնդաձիգներու տասնապետին մահը զայրացուցաւ էր զանոնք. աւելի աղետալի պարագայ մըն ալ կար սակայն որով ալ աւելի զայրացած էին. այսինքն յարձակումէն քանի մը ժամ առաջ ըսուած էր անոնց մէջ թէ ապստամբները կը հաշմէին կալանաւորները և թէ կապելային մէջ դուռը կտրուաց զինուորի մը դիակը կար: Այս տեսակ աղետալի տարածայնութիւնները սովորաբար կ'ըլլան ընտանի պատերազմներու մէջ. և ահա այս տեսակ սուտ տարածայնութիւն մըն էր այն որ ետքէն Թրանսնօնէն փողոցին աղետալի դէպքին պատճառ եղաւ.

Երբ ամրապէս դոցուեցաւ դուռը, Անժօլրա ըսաւ միւսներուն.

— Սուղ ծախուինք:

Ապա մօտեցաւ այն սեղանին որու վրայ էին Մա-

պէօֆ և Կալուօ: Սեւ ծածկոյթին ներքեւ երկու ուղիղ և խիստ կերպարանք կը տեսնուէր, մէկը մեծ միւսը պղտիկ, և երկուքին դէմքը անորոշապէս կը ծրագրուէր մահաշուք ծածկոյթին ցուրտ ծալքերուն տակ: Պատանքին տակէն ձեռք մը ելած և դէպի գետինը կախուած էր: Ծերունիինն էր այս ձեռքը:

Անժօլրա ծագեցաւ և համբուրեց այս մեծաբեղի ձեռքը, ինչպէս որ նախորդ օրն ալ ճակատը համբուրած էր:

Անժօլրա բոլոր կեանքին մէջ այս երկու համբոյրը տուած էր միայն:

Կարճ կապենք: Պատնէշը կոտուած էր Թէպի դուռի մը պէս. կապելան ալ կռուեցաւ Սարակօսայի տունի մը պէս: Այս տեսակ դիմադրութիւնները բարկալի են: Ոչ թողութիւն, ոչ ալ պատգամաւորութիւն կարելի է: Ամէն մարդ կ'ուզէ մեռնիլ, բաւական է որ մեռնէ: Երբ—Անձնատուր եղէք— կ'ըսէ Սիւլէ, Բալաֆօքս կը պատասխանէ. «Թնդանօթով պատերազմելէ ետք դանակով պիտի պատերազմինք»: Հիշելու կապելային յարձակմամբ առումին առթիւ ամէն միջոց ի գործ դրուեցաւ. սալաքարերը պատուհանէն և տանիքէն յարձակողներուն վրայ տեղացին և սոսկալի ջախջախումներով զինուորներու զայրոյթը գրգռեցին. մատաններէն և վերնայարկին երդերէն հրացաններ արձակուեցան. յարձակումը կատաղի պաշտպանութիւն մը դարձաւ, և՛ վերջապէս՝ երբ ստիպուեցաւ բացուելու դուռը, մօլեգնական յիմարութեամբ մը սկսան ջարդուիլ փոխադարձապէս: Կապելային մէջ խաւժեցին յարձակողները որոնց ոտքը խորտակուած և գետինը նետուած դուռին տախտակներուն մէջը մնացին և որոնք կապելային մէջ ոչ զօք գտան պատերազմողներէն: Կացինով կտրուած յլորածեւ սանդուղը վարի սրահին մէջտեղը կը կենար

երկնցած, քանի մը վիրաւորներ իրենց վերջին շունչը կ'աւանդէին, անոնք որ չէին մեռած, առաջին յարկին էին, և հոն ահարկու հրատապ մը սկսաւ ձեղունին ծակէն որ սանդուղին մուտքը եղած էր: Վեջին փամփուշտներն էին արձակուող հրացանները:

Երբ սպառնացան այս փամփուշտներն ալ, երբ այս ամենի հոգեվարքները ա'լ ոչ վառող և ոչ ալ գնտակ ունեցան, իւրաքանչիւր ոք ձեռքը առաւ այն շիշերէն երկերկու հատ դոր Անժօյրա պահել տուած էր և որու վրայ արդէն խօսեցանք, և վեր ելլողներուն դէմ դրին այս մահալինքով որոնք ամենապէս դիւրութիւն էին: Այս շիշերուն մէջ դրուածը ժանտաջուր (քէզապ սույր) էր: Առանց բան մը աւելցնելու կամ պակսեցնելու կը խօսինք կոտորածին այս տխուր իրողութիւններուն վրայ: Աւաղ, պաշարեալը գէնք կ'ընէ ամէն բան: Յունական հուրը Արշիմէտի անպատուութիւն չբերաւ, խաշուած ոլորը անպատիւ չբաւ Պաթարը: Պատերազմի մէջ ամէն միջոց սարսափելի է անխտիր, և այս միջոցներու մասին ընտրութիւն չկրնար ըլլալ բնաւ: Յարձակողները վարէն վեր արձակելով իրենց հրացանները թէեւ նեղութիւն կը կրէին, բայց խիստ մահաոթի էր անոնց կրակը: Մեռած գլուխներով շուտ մը չըջապատուեցաւ ձեղունին ծակին եզերքը ուրկէ երկայն կարմիր և շագնուէն թելեր կ'արտահոսէին:

Անմեկնելի էր աղմուկը. ամփոփ և կիզողական մուխ մը գրեթէ խաւար վարագոյր մը կը կազմէր այս կոխին վրայ: Բառ չենք գտներ որպէսզի նկարագրենք թէ ինչպիսի բան է մինչեւ այս աստիճան հասնող սարսափը: Ա'լ մարդ չէին սեպուեր որոնք որ կը կրօնէին այս կոխին մէջ որ հիմա դժոխային էր: Ալ հականերուն դէմ ատառններ չէին պատերազմողները: Աւելի Միլտանին և Տանթէին կը նմանէր այս կոխը քան թէ Հոմերոսին: Յարձակողները դեւեր, դիմադրողներն ալ ճիւղներ էին:

Հրէշային դիւցազնութիւնն էր այս:

ՕՐԵՍԹ ԱՆՕԹԻ ԵՒ ԲԻԼԱՏ ԱՐԲՅԻՈՒ

Վերջապէս քսանի չափ զինուորներ, ազգային պահակներ, քաղաքապետական պահակներ մէկգմէկու վրայ ելլելով, սանդուղին կմախքը օգնական ընելով իրենց, ամանք պատերուն վրայէն մագլցելով, ուսանք ձեղունէն կախուելով, վերջին դիմադիրները ձեղունին ծակէն եզրին վրայ իսկ սրէ անցընելով, այս ահարկու ելքին ժամանակ երեսնուն վրայ վէրքեր ընդունելով որոնք իրենց կերպարանքը կ'ապականէին, արինէն կուրնալով, կատաղութեամբ և վայրենութեամբ գրլխովին համակուած՝ առաջին յարկին սրահը թափեցան խոռոչի խուռն: Հոն ալ միայն մէկ մարդ կար՝ կանգուն, որ էր Անժօյրա: Առանց վառողի, գնդակի և սուրի մնալով իր ձեռքն ալ գարապինային երկաթը կար միայն որուն բունը խորտակած էր ներս մանողներուն գլխուն զարնելով: Գնդապետը յարձակողներուն և իր մէջտեղը ձգելով՝ սրահին անկիւնը քաշուած էր և հոն իր սէգ նայուածքովը, բարձր գլուխովը ձեռքը բռնած գէնքի բեկորովը տակաւին բաւական սպառնալի ըլլալով, ոչ ոք մօտեցաւ իրեն: Աղաղակ մը ելաւ նոյն սիջոցին:

— Պարագլուխն է ան: Ան է տասնապետը մեռնողը: Քանի որ հոն գնաց կեցաւ, աղէկ է անդը: Թող կենայ հոն: Կեցած անդը հրացանի բռնենք զինքը:

— Հրացանի բռնեցէք զիս, ըսաւ Անժօյրա:

Եւ իր գարապինային բեկորը նետելով և թեւերը խաչաձեւելով կուրծքը ներկայացուց:

Բաջաբար մեռնելու յանդգնութիւնը միշտ կը յուզէ մարդերը: Երբ Անժօյրա թեւերը խաչաձեւեց՝ յանձնա-

առւ ըլլալով վախճանին, դադրեցաւ կռիւի ազմուկը սրահին մէջ, և այս քառու տեսակ մը գերեզմանական հանդիսաւորութեամբ յանկարծ հանդարտեցաւ: Կարծես թէ անգէն և անշարժ Անժօլրայի սպառնալի վեհութիւնը կ'իշխէր այս ժխորին վրայ, և թէ այս վեհմ, արիւնարոյր, սիրուն և անվիրելի մը պէս անտարբեր երթաւսարդը՝ որ միայն ինք դեռ վերք մը առած չէր՝ իր հանդարտ նայուածքին իշխանութեամբը կը բռնադատէր այս աղետալի ամբոխը յարգանօք մեռցնելու գինքը: Նոյն պահուն իր գեղեցկութիւնը՝ աներկիւղութեամբը աւելնալով կը փողփողէր, և՛ իբր թէ անկարելի ըլլար ինչպէս իր վիրաւորուիլը նայնպէս և յոգնիլը այն քսանըչորս անարկու ժամերէն ետք որոնք անցեր էին, դեռ կարմիր և վարդագոյն էր: Ետքէն վկայ մը պատերազմական ատենանին առջեւ երբ կ'ըսէր թէ Ապստամբ մը կար որու Ապողոն անուանուիլը լսած էինք, թերեւս Անժօլրային կ'ակնարկէր: Ագգային պահակ մը որ նշան կ'առնէր Անժօլրան մեռցնելու համար, վար ըրաւ հրացանը, ըսելով. Կը կարծեմ թէ ծաղիկ մը պիտի մեռցնեմ:

Տասներկու մարդ խումբ մը կազմեցին Անժօլրայի հանդիպակաց անկիւնը և լռելեայն իրենց հրացանները պատրաստեցին:

Ապա ասպետ մը գոչեց. — Նշան տուէ՛ք:

Ապայ մը միջամտելով ըսաւ.

— Կեցէ՛ք:

Եւ գէպի Անժօլրա դառնալով.

— Կ'ուզե՞ս որ կապենք աչքդ:

— Ոչ:

— Դեռ ևս թնգանօթածիգներուն տասնապետը մեռցնողը:

— Այո՛:

Քանի մը բապէէն ի վեր Կրանթէր արթնցած էր: Ինչպէս կը յիշէ անշուշտ ընթերցողը, Կրանթէր նախորդ օրէն ի վեր աթոռի մը վրայ նստած և սեղանի մը վրայ կ'ըսէ կը քնանար կապելային վերի սրահին մէջ:

Կրանթէր՝ կատարելապէս և բառին ամբողջ զօրութեամբը նկատելով՝ արդիւ մեռած մըն էր, ինչպէս կ'ըսուէր ատենօք. օչինդրի, գարեջուրի, ալքօլի սոսկալի խառնուրդը մահափայ ջուշով մը թմրեցուցած էր զայն: Իր սեղանը պզտիկ ըլլալուն համար չէր կրնար ծառայել պատնէշին, հետեւաբար Կրանթէրի ձրգուած էր այն: Տակաւին միեւնոյն դիրքին մէջն էր, այսինքն կուրծքը սեղանին վրայ ծռած, գլուխը բոլորովին թեւերուն վրայ կ'ընկնէր, և բաժակներէ, շօրերէ և շիշերէ չըջապատուած: Կը քնանար այն ամենածանր քունով որ թմրած արջերու և ճարակուած տղրուկներու յատուկ է: Ոչ հրացաններու դողումները, ոչ գունդերը, ոչ պատուհանէն իր քնացած սրահը թափանցող հումրի բեկորները, ոչ ալ յարձակումին անագին ժխորը կրցած էին սթափել զայն: Միայն թէ երբեմնակի թնդանօթին պատասխան կուտար խորդումով մը: Կարծես թէ հոն կ'սպասէր որպէսզի գնդակ մը գայ և գինքը զարթնումի աշխատանքէն ազատէ: Բազմաթիւ դիպքներ կային իր քովը, և առաջին ակնարկով անոր նայող մը ամենեւին չէր կրնար զանազանիլ զինքը մահուան անդունդը քնացող այն դիպքներէն:

Չայնը չարթնցներ գինովը, բայց լռութիւնը կ'արթնցնէ: Շատ անգամ դիտուած է այս զարմանալի իրողութիւնը: Կրանթէրի բոլորտիքը ամէն բան իյնալով անոր մահաշուք թմրութիւնը կ'աւելցնէր. փլումը կ'որորէր գինեմոլը: — Անժօլրայի տոջեւ աղմուկին կերպ մը դադրիլը ցնցում մը եղաւ այս քունին համար: Ար-

շաւաքայլ գացող կառքի մը յանկարծ կանգ առնելուն հետեւութիւնը ունի այսպիսի դադարում մը՝ որ քրտնաբեր կ'արթնցնէ։ Կրանթեր յանկարծ արթնցաւ։ Թեւերը բացաւ, աչքերը շփեց, նայեցաւ, յորանջեց և հասկեցաւ։

Վերջացող գինովութիւնը պատճառող վարագոյթի մը կը նմանի։ Դինովը մէկ անգամ նայելով ամէնը մէկ միահաղոյն կը տեսնէ ինչ որ գինովութիւնը կը ծածկէր։ Ամէն բան յիշողութեան մէջ կը ներկայանայ յանկարծ, և արքիւր՝ որ ամենեւին չգիտէր թէ ինչեր անցան քսանընթաց ժամէ ի վեր՝ հազիւ հազ կը բանայ արտեւանունքը և ահա կ'լմանայ եղելութիւնը։ Յանկարծակց յայտնութեամբ մը գաղափարներ կը ներկայանան անոր մտքին. կը գրուի գինովութենէ արտադրուող ջնջումը, որ իբր տեսակ մը շագի՝ կը կուրցնէր ուղեղը, և այս գրումէն ետք գինովը սրտապէս և յայտնապէս կը պաշարուի իրողութիւններէն։

Կրանթեր սրանին մէջ անկիւն մը մնացած և գրեղանաւորին ետեւը պատասպարուած էր, հետեւ արտք գինուորները՝ Անժուրային նայելով ակնայեռ՝ և ոչ իսկ նշմարած էին Կրանթերը, և տառնապետ կը պատաստուէր դարձեալ հրաման տալու գինուորներուն որ նշան առնեն Անժուրան, երբ ձայն Եր լսեցին որ իրենց քով կը գտնուէր։

— Կեցցէ՛ հանրապետութիւնը։ Ես ալ հանրապետական եմ։

Կրանթեր ելած էր։

Պատերազմին անբաւ նշույլը, պատերազմ որու մէջ ոչ մտած և ոչ ալ կուտած էր Կրանթեր, ալիւկերով գինովին պայծառ նայուածքին մէջ երեւցաւ։

— Կեցցէ՛ հանրապետութիւնը, կրկնեց. հաստատ քայլով մը անցաւ սրահէն, և գնաց Անժուրային քով կայնեցաւ հրացաններուն առջեւը։

— Մէկ արձակումով երկու հոգի մեռցուցէ՛ք, Ըսաւ։

Եւ քաղցրութեամբ դէպի Անժուրայ դառնալով Ըսաւ։

— Թոյլ կուտա՞ն։

Անժուրայ ժպտելով Կրանթերին ձեռքը սեղմեց։

Ժպիտը տակաւին լմնցած չէր, և ահա հրացանները գոռացին։

Անժուրայ պատին կռթնած մնաց ութը զնդակ ընդունելով որոնք կուրծքէն մտած կռակէն ելած էին և որոնք կարծես թէ պատին բեւեռներ էին զայն։ Միայն իր գլուխը ծռեց։

Կրանթեր շանթահար գետինը գլորեցաւ անոր ոտքերուն քով։

Բանի մը բոպէէն ետք գինուորները դուրս կը հանէին տունին վերը ապարիւնող վերջին ապստամբները։ Ասոնք վերնայարկին մէջ անկանոնապէս հրացան կը նետէին փայտաշէն վանդակապատի մը հետեւէն։ Տուներն վերնայարկի խուցերուն մէջ կը կուռէին։ Պատուհաններէն մարմիններ կը նետէին, որոնց մէկ քանին կենդանի էր։ Վերնայարկէն ապստամբներ երկու անգամ գորապինա նետելով մեռցուցած էին երկու լառաջամարտ գինուորներ երբ ասոնք խորտակուած հանրակառքը վերցնելու կը պարապէին։ Կապա հագած մարդ մը վերնայարկէն վար դահավիժած էր՝ փորին վրայ սուլին մը մխուրդէն ետք, և գետինը կը հռնչէր։ Զինուոր մը և ապստամբ մը տանիքին կղմինդրներու շաւթափին վրայէն միասին կը սահէին՝ առանց թուղ սեղելու մէկզմէկ, և վար կ'իջնային անագորոյն փարուժով մը իրարու փարած։ Միւսնոյն կողմը կ'ըլլար նաև զինի մատանին մէջ։ Հոն ալ աղաղակներ, հրացանի արձակումներ, ոտքերու վարագոյն տատանում։

ներ կը լսուէին: Ապա լռութիւնը տիրած էր: Պատնէշը
առնուած էր:

Զինուորները սկսան չբջակայ տուները խուղարկել
և փախստականները հալածել:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

ԿԱԼԱՆԱԽՈՐ

Իրօք կալանաւոր էր Մարիուս: Ժան Վալթանին
կալանաւորն էր:

Ժան Վալթանինն էր այն ձեռքն որ ետեւէն բռ-
նած էր Մարիուսը երբ պիտի իյնար ասիկա, և որմէ
բռնուիլը զգացած էր Մարիուս՝ նուազելու միջոցին:

Ժան Վալթան կոխին մէջ մտած էր միայն իր
կեանքը վտանգելով և առանց կոխ ընելու: Եթէ չլը-
լար ան, ոչ ոք պիտի մտածէր վիրաւորները հոգեվարժի
այս յետին կերպարանափոխութեան ժամանակ: Ենթա-
հիւ Ժան Վալթանի որ կոտորածին ժամանակ իրը նա-
խախնամութիւն մը ամենուրեք կը գտնուէր, վիրաւոր
իյնողները կը վերցուէին, ստորին սրահը կը տարուէին
և կը խնամուէին: Մերթ ընդ մերթ պատնէշը կը նո-
րոգէր: Բայց իր ձեռքերը երբեք չըրին այնպիսի բան
մը որ հրացանի արձակումի մը, յարձակումի մը կամ
թէ գէթ անձնական պաշտպանութեան մը նմանէր:

Ժան Վալթան կը լռէր և ձեռնառու կ'ըլլար: Սա-
կայն հազիւ հազ իր քանի մը տեղը կեղեքուած էր:
Պնդակները չէին ուղած հպիլ անոր: Եթէ ինքնասպա-
նութիւն ալ կար այն նպատակին մէջ զոր Ժան Վալ-
թան երազած էր այս գերեզմանը մտնելովը, այս մա-
սին յաջողած չէր ամենեւին: Բայց տարակուսելի է
մեզ Ժան Վալթանին ինքնասպանութեան նպատակ ու-
նեցած ըլլալը որ անկրօնութեան գործ մըն է:

Ժան Վալթան՝ պատերազմին թանձր ամպին մէջ՝
կարծես թէ չէր տեսներ Մարիուսը, բայց ստուգապէս
ամենեւին չէր հեռացներ իր նայուածքը անոր վրայէն:
Քուտի երբ վիրաւորուեցաւ Մարիուս, Ժան Վալթան
վազրային արագաշարժութեամբ մը ոստեց, որսի մը
վրայ յարձակելու պէս անոր վրայ յարձակեցաւ և ա-
ռաւ տարաւ վիրաւոր երիտասարդը:

Նոյն միջոցին յարձակման մերթիւրք միայն Անժօլբա-
յի և կապելային դուռին վրայ սաստկապէս ամփոփ-
ուած ըլլալով, ոչ ոք տեսաւ Ժան Վալթանին՝ նուա-
զած Մարիուսը թեւերուն վրայ առնելով պատնէշին
քարայտակները քաշուած դաշտէն անցնիլը և կորըն-
թոսի տունին անկիւնին ետեւը աներեւութանալը:

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը, այս անկիւնը տեսակ
մը հրուանդան կը կազմէր փողոցին մէջ, և ասոր քանի
մը քառականգուն տեղը գերծ կը պահէր գնտակնե-
րէն և ուղմբի բեկորներէն, նաեւ նայուածքէ: Երբեմն
հրդեհներու մէջ ալ կ'ըլլայ սենեակ մը որ չայլիւր, և
ամենէն կատաղի ծովերուն մէջն ալ հրուանդանի մը
ասդի կողմը կամ ժայռերու անելանելի խորշի մը
մէջ կը գտնուի պզտիկ անկիւն մը որ հանդարտ է: Այս
քանի մը կանգուն տեղը պատնէշին ներքին տրապէզին
տեսակ մը ծալքն էր, և էրօսին ալ հոն հոգեվարելով
մեռած էր:

Ժան Վալթան ահա հոն կանգ առաւ, թողուց որ
վար սպրդի Մարիուսը, կռնակը պատին տուաւ և սկը-
ռաւ չորս կողմը նայիլ:

Զարհուրելի է վիճակը:

Առ այժմ, թերեւս քանի մը րոպէի համար պա-
տրասպարան մըն էր այն մասնորմը, բայց ինչպէս պիտի
ազատէր այս կոտորածէն: Ժան Վալթան կը յիշէր թէ
միևնոյն անձկութեամբ ութը տարի առաջ համակուած

էր Բօլոնսոյի փողոցը, և թէ ի՞նչ կերպով կրցած էր ազատիլ այն կերպը դժուար էր այն ժամանակ, իսկ այս օր անհնարին: Հիմա իր առջինն էր այն անողորմելի և խուլ տունը որ վեց չարկ ունէր և որու մէջ կարծես թէ պատուհանէն ծռող մօռած մարդը կը բնակէր: Եւ կողմն էր պատնէշը որ բաւական ցած էր և կը զօցէր Բրթիթ-Թրիւանարրի փողոցը: Այս պատնէշին վրայէն ցատկելը դիւրին էր: Բայց պատնէշին կտտարին վերէն սուրին ծալերու շարք մը կը տեսնուէր: Սուրնակիրներն էին հետեւակ զօրաց խումբը որ այս պատնէշին անդին կանալով կը դիտէր: Յայտնի է թէ պատնէշին վրայէն անցնելը խումբէն արձակուող հրացանի մը գնտակը ընդունելու երթալ էր, եւ թէ վաթսուն հրացանէ մազի պէս գնտակներով պիտի ծածկուէր այն գլուխը որ սալաքարերէ չինուած պատին վերեւը երեւալ պիտի համարձակէր: Իսկ ձախ կողմն էր կօշիւն աւազաբէզը: Մահը պատին անկիւնին ետեւն էր:

Ի՞նչ ընէր:

Թռչուն մը միայն կրնար ազատիլ անկից:

Եւ պէտք էր անմիջապէս վճռել, հետք մը գտնել, որոշում մը ընել: Իրմէ քանի մը քայլ անդին պատերազմ կ'ըլլար, բարեբաղդաբար ամէնքն ալ մէկ կէտի աշխնքն կապելային դուռին վրայ կը յարձակէին մօլեգնաբար: Բայց եթէ զինուոր մը, զինուոր մը միայն տունին ետեւէն դառնալու, կամ կուշտէն յարձակելու դադարաբար ունենալու ըլլար, ամէն բան լինցած էր:

Ժան Վալթան իր առջեւի կողմին տունը նայեցաւ, քովի պատնէշը նայեցաւ, ապա յետին ծայրայեղութեան ընտելութեամբը դետինը նայեցաւ մօլեգնապէս, և իբր թէ ուղեւոր հոն ծակ մը բանալ աչքերովը:

Այնքան նայեցաւ որ այսպիսի հոգեվարութեան մը

մէջ չգիտեմ ինչ անորոշապէս նշմարելի բան մը սկսաւ ծրարիլ և ձեւաւորուիլ իր առջեւ: Եւ իբր թէ մարդու նայուածքի վարդաթիւններէն մէկը ըլլար երեւան հանել ուղած բանը: Ժան Վալթան քանի մա քայլ անդին, դուռէն շատ անգիթաբար պահպանուած և հսկուած պղտիկ պատնէշին ստորոտը, փլած մած մը սալաքարերու ներքեւ մասամբ պահուած երկաթէ վանդակ մը տեսաւ որ տարփօրէն և գետնին հարթութեան ուղղութեամբը դրուած էր: Այս վանդակը հաստատուն և խոտորակ սիւնակներով չինուած և երեք քառակուսի կանգունի չափ լայն էր: Իր շրջանակը կաղմոզ սալաքարերը մէկգի բրաւ, վանդակը վերցուց, շաղկեց Մարիուսը որ մեռելի մը պէս տնջարժ էր: արմուկներուն և ծունկերուն օգնութեամբ՝ այս բեռը կոնակը ունենալով ան հորի նման ծակը իջաւ որ բարեբաղդաբար շատ խորունկ չէր, թող տուաւ որ վերստին իր գլխուն վերեւը ինալով զոցուի երկաթէ ծանր կափարիչը՝ որուն վրայ նորէն փլան օրգէն գրգրուած սալաքարերը, և դետնէն երեք մէթրի չափ վար յատակաւոր մակերեսոյթի մը վրայ կօխեց ոտքովը: Ժան Վալթան հսկայական ուժով մը և արծուային արագութեամբ մը կատարած էր այս ամէնը բանդագուշանքի ժամանակ ի գործ դրուած իրողութեան մը պէս: Հազիւ թէ քանի մը ընկած էր այս գործին կատարումը:

Ժան Վալթան տեսաւ մը ստորերկրեայ երկայն նորանցքի մէջ գտաւ ինքզինքը Մարիուսին հետ որ դեռ նուազած էր:

Հոն խորին հանդարտութիւն, բացարձակ լռութիւն և գիշերային մթութիւն մը կը տիրէր:

Վերստին զգաց այն տապաւորութիւնը զոր ժամանակաւ զգացած էր փողոցէն Բրթի Բիգրիւսի վանքը ինալով: Միայն թէ այսօր հետք առածը ոչ թէ Գօզէթը, այլ Մարիուսն էր:

Հիմա իր վերեւը հազիւ հազ իբր անորոշ շշուկ մը կը լսէր յարձակմամբ առնուած կապելային զարհուրելի աղմուկը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՏԻՂՍԸ, ԲԱՅՑ ՀՈԳԻՆ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

ԿՈՅԱՆՈՅԸ ԵՒ ԻՐ ԽԱԲԷՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ժամն Վալթան ահա Բարիզի կոյուղիին մէջ կը դառնուէր :

Ծովուն հետ Բարիզին ունեցած նմանութիւններէն մէկն ալ այս է : Լուղորդը՝ ինչպէս ովկիանոսին՝ նոյնպէս և Բարիզի մէջ կրնայ ընկղմի :

Անլուր էր անցումը : Ժամն Վալթան քաղաքին մէջ տեղէն ծակ մը մտնելով քաղաքէն դուրս ելած, և ակնթարթի մը մէջ խուփ մը վերցնելու և վերստին գոցելու բաւող ժամանակին մէջ պայծառ լոյսէն դէպի կատարեալ մթութիւն, կէս օրէն դէպի կէս գիշեր ժխորէն դէպի լուսթիւն, որոտումներու մրրիկէն դէպի գերեզմանական հանգարտութիւն, և Բօլօնսոյի փողոցին դիպումէն աւելի դարմանալի դիպումով մը ամէնէն մօտալուտ վաանդէն դէպ ամենաբացարձակ ապահովութիւն անցած էր :

Այս անցումը յանկարծ նկուղի մը մէջ իյնալ, Բարիզի խորվիրապին մէջ աներեւութանալ էր. տարօրինակ վայրկեան մը եղաւ Ժամն Վալթանին համար այս վայրկեանը յորում անիկա թողուց այս փողոցը ուր

ամենուրեք մահ կար և մտաւ այս գերեզմանը ուր էր կեանքը :

Ժամն Վալթան անմիջապէս հասկցաւ ասիկա :

Ժամն Վալթան ըսաւ ինքնիրեն. Հաւանական է թէ Հալի կոյուղիին մէջն եմ, եթէ ձախակողմը ընտրելով դառիվայրէն երթամ, կարելի է թէ քառորդէ մը ետք Բօն օ Շանժի և Բօն Նէօֆի մէջտեղը Սէն գետին վրայ կոյուղիի բերան մը կը հասնիմ, այսինքն Բարիզի ամենէն բազմամարդ տեղը ցորեկով երեւան կ'ելլեմ : Կամ դուցէ բազմաճղի ճամբու մը կոյուղիին բաց բերանը կը հասնիմ : Եւ ահա անցորդները պիտի չուարին՝ երկու արիւնաթաթաւ մարդերու գետնին տակէն դուրս ելլելը տեսնելով : Քաղաքապահները պիտի գան, մօտակայ պահանորդաբանը պիտի ղինուի : Ելլելէս առաջ պիտի բռնուիմ : Աւելի աղէկ էր լաբիւրինթոսին մէջ սուզուիլ, այս սեւութեան վտանհիլ, և ելք մը գտնելու դժուարութիւնը նախախնամութեան թողուլ :

Ժամն Վալթան ետ դարձաւ դառիվայրէն և ամ կողմի ճամբան մտաւ :

Նեղ անցքին անկիւնէն դառնալէն հաջ օդամուտին հետաւոր նշոյլը բոլորովին աներեւոյթ եղաւ. խաւարին վարադայրը վերստին քաշուեցաւ իր առջեւ, ու դարձեալ կուրցաւ Ժամն Վալթան :

Բայց և ասիկա յառաջ գնաց, և կրցածին չափ շտապելով : Մարիուսի երկու թեւերը Ժամն Վալթանին վիզին բոլորտիքը և ոտքերն ալ ետեւէն կախուած էին : Մէկ ձեռքովը վերաւորին թեւերը կը բռնէր, միւսովն ալ պատը կը շօշափէր : Մարիուսին այտը անոր աչախն կը դպէր և արիւնաթաթաւ ըլլալուն համար կը փակչէր : Ժամն Վալթան կ'զգար թէ իր վրայ ջերմախառն առուակ մը հոսէր և զգեստներուն տակը կ'անցնէր : Այս առուակը Մարիուսէն կուգար :

Սակայն ժան Վալթան խոնաւ տաքութիւն մը զգալով աւանջին քով որու կը հպէր վիրաւորին բերանը հասկցաւ թէ կը շնչէ անիկա, և թէ հետեւաբար կենդանի է: Հիմա առաջինէն նուազ նեղ էր կոյուղին անցքը ուրկէ կը յառաջանար ժան Վալթան: Բաւական դժուարութեամբ կը քալէր նեղ ճամբուն վրայ: Առջի օրուան անձրեւի ջուրերը տակաւին հոսած չէին և պզտիկ հեղեղ մը կը կազմէին շաղկապ մը յատակին մէջտեղը, ուստի ջուրին մէջէն չքալելու համար ստիպուած էր պատին փակելով երթալ: Այսպէս խաւարին մէջ կը յառաջանար: Կը նմանէր այն դիշերային էակներու որոնք աներեւոյթին մէջ կը խարխափեն և ստորերկրային մթութեան երաններուն մէջ կը կորսուին:

Բայց հետաւոր լուսամուտներէն դէպ այս անթափանցելի մշուշը քիչ մը աղօտ նշոյլ մը գալով, կամ թէ իր աչքերը մթութեան վարժուելով՝ ժան Վալթան կամայ կամայ և անորոշապէս սկսաւ տեսնել, և դարձեալ աղօտապէս դիտեց մերթ պատը զոր կը շոշափէր, և մերթ քմբէթը որու տակէն ալ անցնէր: Բիրը խաւարին մէջ կը տարածի և վերջապէս լոյս կը գտնէ ճիշդ հոգիին պէս որ անբախտութեան մէջ տարածուելով վերջապէս Աստուած կը գտնէ:

Ուղղուիլը դիւրին բան չէր:

Կոյուղիներուն ծրագիրը կրնայ ըսուել թէ իր վրայի փողոցներուն ծրագիրն կրկնութիւնն է: Ան ատեն ուան Բարիզի մէջ երկու հազար երկու հարիւր փողոց կար: Երեւակայեցէք հիմա այս փողոցներուն տակի այն խաւարամած ոտներուն տակի անտառը որ կ'աճուանուի կոյուղի: Այն ժամանակի կոյուղիները՝ եթէ մէկգմէկու ծայր կապուէին տասներմէկ մզոնի երկայնութիւն մը ունեցած կ'ըլլար:

Ժան Վալթան նախ սխալեցաւ: Կարծեց թէ Սէն Տընի փողոցին տակն էր. երանի թէ հոն ըլլար: Սէն Տընի փողոցին տակ հին կոյուղի մը կայ որ Լուի ԺԳ. իշխանութեան ժամանակ շինուած է և որ կ'երթայ ուղղակի Մեծ Կոյուղի ըսուած ընդունարան կոյուղին:

Կը յառաջանար առանց գիտնալու ո՛ւր երթալը, անձկութեամբ այլ հանդարտութեամբ քալելով, բան մը չտեսնելով, բան մը չգիտնալով և դիպումին մէջ ընկղմելով, այսինքն նախախնամութեան ապաւինելով:

Կը պարտաւորինք ըսել սակայն թէ ժան Վալթան սարսափով մը կը համակուէր աստիճանաբար: Ձինքը չըջապատող մթութիւնը կ'սկսէր իր միտքը մտնել: Ժան Վալթան հանելուկի մը մէջ կը քալէր: Կոյանոցին այս ջրմուղը ահարկու է. ամենաբար իրարու կը խառնուին իր ամէն ճիւղերը. սոսկալի բան մըն է այս խաւարային Բարիզին մէջ նետուած ըլլալը, ժան Վալթան ստիպուած էր գտնելու և գրեթէ հնարելու իր ճամբան՝ առանց տեսնելու զայն: Այս անգիտութեան մէջ կրնար վերջինը ըլլալ իր ամէն մէկ քայլը: Ի՞նչ պէս պիտի ելլէր անկէ, ելք մը պիտի գտնէ՞ր. յարմար ժամանակին պիտի գտնէ՞ր. քարաշէն ծակեր ունեցող այս ստորերկրեայ ահագին սպունգը պիտի թոգո՞ւր որ ժան Վալթան իր մէջը մտնէ և ճամբայ մը բանալով անցնի: Մթութեան մէջ անակնկալ հանդոյց մը պիտի հանդիպէ՞ր, պիտի հասնէ՞ր այնպիսի տեղ մը ուրկէ պրծին ու անցնիլը անհնարին է: Մարիուս՝ արեան հոսումէն և ինքը անօթութենէ պիտի մեռնէի՞ն արդեօք. վերջապէս երկուքն ալ հոն պիտի կորսուէին և այս խաւարամած անդունդին մէկ անկիւնը մնալով երկու կմախք պիտի կազմէին արդեօք: Ժան Վալթան ասոնց և ոչ մէկը գիտէր: Ինքնիրեն կը հարցնէր այս ամէնը և չէր կրնար ինքն իրեն պատասխանել: Բարիզի

աղիքը անդունդ մըն է: Յովնան մարգարէին պէս գաղանին փորին մէջն էր:

Յանկարծ զարմանք մը եկաւ վրան: Եղաւ անաւորնկալ բոպէ մը ուր՝ առանց դադրած ըլլալու՝ դէպ ի առաջ քալելէ՝ նշմարեց թէ ա'լ վեր չէր ելլեր. ուղիին ջուրը՝ փոխանակ առջեւի կողմէն գալու՝ և իր ոտքերուն ձայրը թրջելու՝ ետեւէն կու գար և իր ներբանները կը թրջէր: Կոյուղին հիմա դէպի վայր կը տանէր: Ինչո՞ւ համար. ժան վալժան մի՞թէ յանկարծ Սէն գետը պիտի հասնէր: Մեծ էր այս վտանգը, բայց նահանջելու վտանգը աւելի մեծ էր. ինչ և է, ժան վալժան չդադրեցաւ յառաջանալէ:

Սեկայն այս կոյուղին ուրկէ կը յառաջանար ժան վալժան՝ դէպի Սէն չէր յանդեր:

Բարիզի գետինը Սէնի աջակողմեան եզրին վրայ էջի կոնակի մը պէս երկակողմանի դառնվայր մը կը կազմէ, որու մէկ կողմին ջուրերը գետը, միւս կողմին ջուրերն ալ մեծ կոյուղին կը թափին. այս երկու զանգվայրերուն կատարը՝ ուր ջուրերուն բաժանումը կ'որոշուի՝ խիստ ալաւորակ դիմ մը կը կազմէ: Կատարին ամենէն բարձր տեղը, ուր կը բաշխուին հոսող ջուրերը, Սէնի Սեկայ կոյուղիին մէջ՝ Միշէլ Գօնթ փողոցին անդէի կողմն է, Լուվրի կոյուղիին մէջ՝ պուլվարներուն քովն է: Մօնմարթըրը կոյուղիին մէջ՝ պուլվարներուն քովն է: Մօնմարթըրը կոյուղիին մէջն ալ Հալի մօտ է: Ժան վալժան անա կատարին այս ամենէն բարձր տեղը հասած էր, և դէպի միջին կոյուղին կ'ուղղուէր. ճամբաներուն լաւն էր այս, բայց անամենեւին չէր գիտեր թէ լաւ է բռնած ճամբան:

Երբոր պզտիկ կոյուղիի մը կը հանդիպէր, անոր անկեւները կը շօշափէր, և եթէ դիտէր թէ ճամբան աւելի նեղ է քան թէ այն ուրկէ կը յառաջանար ինք.

չէր մտնէր և իր ճամբան կը շարունակէր, իրաւամբ մտածելով թէ աւելի նեղ ճամբաները հարկաւ անել են և թէ զինք իր նպատակէն այսինքն ելլէն պիտի հեռացնեն: Այսպէս զգուշացաւ այն քառապատիկ որդգայթէն զոր մթութեան մէջ լարեր էին իրեն պահ մը առաջ մեր համրած լաբիւրինդոսները:

Եղաւ վայրկեան մը ուր ժան վալժան հասկցաւ թէ ապստամբութենէ ահաբեկ Բարիզին տակէն կ'ելլէր որու վերեւը չըջաբերութիւնը հետաջինջ եղած էր ապստամբութեան պատճառաւ, և թէ հիմա կենդանի և կանոնաւոր Բարիզին տակը կը մտնէր: Յանկարծ գըլխուն վերի կողմէն հեռաւոր այլ անընդհատ աղմուկ մը լսեց որ շանթային աղմուկի մը կը նմանէր, և որ սահելով անցնող կառքերուն ձայնն էր:

Գէթ ինքնիրեն ըրած հաշիւին համեմատ գրեթէ կէս ժամէ ի վեր կը քալէր, և տակաւին մտքէն չէր անցնէր հանգստանալ քիչ մը. փոխած էր միայն այն ձեռքը որով կը բռնէր Մարիսը: Մթութիւնը հեռոհեռէ սաստկացած էր, բայց այս սաստկութիւնը աւելի սիրտ կուտար անոր:

Յանկարծ իր չուքը տեսաւ առջեւը: Այս չուքը կը նկարուէր գրեթէ անորոշ և աղօտ կարմրութեան մը վրայ որ չաղախակազմ յատակը աղօտապէս կը շառագունէր ոտքերուն ներքեւ, նաեւ գմբէթը՝ գլխուն վերեւ, և որ անոր աջ ու ձախ կողմը կոյափողին կըպչող պատերուն կը սպրդէր: Ժան վալժան չուարելով ետեւը դարձաւ:

Իր ետեւը, ճամբուն այն մասին վրայ ուրկէ նոր անցած էր և հեռաւորութեամբ մը՝ զօր անբաւ կարծեց՝ տեսակ մը սոսկալի աստղ կը փողփողէր թանձր մթութիւնը գծաւորելով և որ կարծես թէ իրեն կը նայէր:

Ոստիկանութեան տխուր առաջին էր այն որ կոյուղիներն մէջ կը ծագէր:

Այս աստղին ետեւը աղօթապէս կը շարժէին ութը կամ ասոր սեւթօյր, ուղիղ, թնօրօշ և սոսկալի կերպարանքներ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Յունիս ճին օրը հրաման տրուած էր կոյուղիները խուզարկել: Վախցուեցաւ որ յաղթահարները անոնց մէջ չապաւինին, և ոստիկանութեան պաշտօնեան ժխդէ պարտաւորուեցաւ վարի Բարիզը խուզարկել: մինչդեռ Պիւթօ զօրապետն ալ վերի Բարիզը կ'աւելէ: Կրկին և յարակից գործողութիւն, որ կրկին ռազմագիտութիւն պահանջեց հասարակային զօրութենէ, այսինքն բանակէն որ այս զօրութեան վերին ներկայացուցիչն է, և ոստիկանութենէն որ անոր վարի ներկայիչն է: Կոյազօրձնեւու և ոստիկաններու երեք խումբ Բարիզի ստորերկրեայ ճամբաները խուզարկեցին, մէկը գետին աջ կողմը, միւսը ձախ կողմը, երրորդն ալ միջնաքաղաքը:

Ոստիկանները գարապինաներով, մահակներով, սուրերով և դաշոյններով զինուած էին:

Հիմա Ժան Վալթանին վրայ ուղղուած լոյսն ալ կողմի խումբին կանթեղն էր:

Այս խումբը արդէն խուզարկած էր Տիւ Գատրան փողոցին տակի կորած ճամբան և երեք անել փողոցները: Մինչդեռ ոստիկանները այս անել փողոցներէն որ կը պտտցնէին իրենց ճրագը, Ժան Վալթան քաղաքը ժամանակ հանդիպած էր կորած ճամբա մուտքին և՝

դիտելով թէ այն աւելի նեղ է քան թէ գլխաւոր ճամբան առանց հոն մտնելու անցած և յառաջացած էր: Ոստիկանութեան մարդերը Գատրանի ստորերկրեայ ճամբէն դուրս ելած ժամանակ կարծեր էին դէպի միջին կոյուղի ուղղուող ոտքի ձայն մը լսել: Իրօք անոնց լսածը Ժան Վալթանի քայլերն էին: Խումբին պարագլուխ տասնապետը՝ վեր ըրած էր կանթեղը, և իբր մարդերը սկսած էին դիմել դէպ այն կողմի մուշը ուր կէ եկած էր ձայնը:

Ժան Վալթանին համար անմեկնելի վայրկեան մը եղաւ այս:

Բարեբաղդաբար՝ եթէ ինք յայնապէս կը տեսնէր կանթեղը, կանթեղը լաւ չէր տեսներ զինքը, Կանթեղը լոյս էր, իսկ ինք մթութիւն: Ժան Վալթան շատ հեռու և տեղւոյն սեւութեանը հետ խառնուած էր: Պտտին ջովը մղուելով կանգ առաւ:

Սակայն չէր գիտեր թէ ինչ էին իր ետեւը շարժող այն իրերը: Տքնութիւնը, անօթութիւնը, յուզմունքը ցնորատես մը ըրեր էին նաև զինքը: Փողփողում մը և այս փողփողումին բոլորտիքն ալ ճիւղները կը տեսնէր: Ինչ էր այս: Ժան Վալթան չէր հասկնար:

Ժան Վալթան կանգ առած ըլլալով, ձայնը դադրած էր: Ոստիկանութեան մարդերը մտիկ կ'ընէին, բայց բան մը չէին լսեր, կը նայէին և բան մը չէին տեսներ: Խորհրդակցութիւն մը ըրին:

Այն ժամանակ Մօնմարթի կոյուղիին այս կողմը տեսակ մը քառուղիի բերան կար որ ծառայութեան յառկացեալ էր և որ ա'լ ջնջուեցաւ այն ներքին լծակին պատճառաւ զոր անձրեւային ջուրերու հեղեղը մեծ փոթորիկներու ժամանակ կոյուղիներէն յորդելով՝ կը կազմէր: Ոստիկանութեան մարդիկ կը քցան խմբուիլ այս քառուղիին բերանը:

Ժան Վալթան այս ճիւղներուն խումբ մը կազմելը տեսաւ: Այս անագին շուներուն գլուխները իրարու մօտեցան և փսփսացին:

Պահպանութեան շուները այսպէս խորհրդակցելով հետեւցուցին թէ սխալեր էին. թէ ոչ ձախ և ոչ ալ մարդ կար կոյուղիին մէջ. թէ աւելորդ բան էր յառաջանալ դէպի միջին կոյուղիին և այսպէս ժամանակ անցնել պարապ տեղը. թէ պէտք էր ժամ յառաջ դէպի Մէն Մէրի երթալ, և թէ վերջապէս այն թաղին մէջ միայն պիտի կրնան գործ մը տեսնել և խռովարարի մը հետքը գտնել:

Ժամանակ առ ժամանակ կուսակցութիւնները նոր ձեւ կուտան իրենց հին թշնամանց. 1832ին պուզեցիս բառը առժամանակեայ պաշտօն կը վարէր սա երկու բառերու մէջտեղը, այսինքն ժագայեցի (ծայրայեղ յեղափոխական) օկուպիսի (ռամկավար), որոնց առաջինը մաշուած և երկրորդը այն ժամանակ գրեթէ անգործածելի էր, թէեւ անկից ետք պատուական գործ տեսաւ այն:

Տասնապետը հրաման տուաւ ձախ կողմէն խոտորելու դէպի Մէնի դռնիվարը: Եթէ երկու խումբի բաժնուելու և երկու կողմն ալ երթալու գաղափարը ունեցած ըլլային, Ժան Վալթան կը բռնուէր: Այս ձերբակալութիւնը անա այս գաղափարէն կախում ունեցաւ: Թերեւս ոստիկանութեան պաշտօնեան կռիւի մը բազմութիւն ապստամբներու հանդիպումի հաւանականութիւնը նախատեսելով հրաման տուած էր իբր մարդերուն ամփոփ մնալու: Ոստիկաններու խումբը սկսաւ քալել հոտել թողլով Ժան Վալթանը: Ժան Վալթան այս ամէն շարժումներէն ուրիշ բան չնշմարեց բայց եթէ կանթեղին խաւարումը որ յանկարծ ուրիշ կոյուղի մը մտաւ:

Տասնապետը՝ ոստիկանութեան խիղճը հանդարտեցնելու համար՝ մեկնելէն առաջ իր գործապիւնան դէպի Ժան Վալթանին կողմը արձակեց այն տեղէն ուրկէ կը հեռանային: Արձակման թնդիւնը այս գետնափորին մէջ արձագանգէ արձագանգ գլորեցաւ իբր այս, տխտանեան աղիքին մէջ կուրկուր ընող փուք մը: Բուռի կտոր մը Ժան Վալթանէն քանի մը քայլ անդին ուղիսն մէջ էյնալով և ջուրին ալիքները շարժելով իմաց տուաւ տնոր թէ գնդակն իր գլխուն վերեւը գմբէթին զարկած էր:

Չափական և յամբաշարժ քայլեր ժամանակ մը հնչեցին կոյուղիին գետնին վրայ՝ հեռաւորութեան յաւաքիմական յաւելումէն հետզհետէ տկարանալով. սեւաթուր կերպարանքներուն խումբը սուղեցաւ, շոյլ մը տատանեցաւ և ծփաց՝ գմբէթին վրայ կարմրանման աստանեցաւ և ծփաց՝ գմբէթին վրայ կարմրանման կամար մը կազմելով որ հետզհետէ նուազելով անհրեւոյթ եղաւ. վերաւին տիրեց խորին լուռութիւնը. խաւարը անթերի եղաւ առաջուան պէս. կուրուցիւնը և խուլութիւնը նորէն տիրեցին խաւարին մէջ. և Ժան Վալթան տակաւին չհամարձակելով շարժելու՝ երկար ժամանակ պատին կռթնած կեցաւ՝ սաստիկ ուշադրութիւն ընելով, թիւր տարածելով, ուրուականներու խումբին անհետացումը դիտելով:

Գ Լ Ո Ւ Ե Գ.

ԳԱՂՏՆԱՊԷՍ ՀԱԼԱԾՈՒՈՂ ՄԱՐԴ ՄԵ

Արդարաւիքապէս կը պարտաւորուինք խոստովանել սակայն թէ այն ժամանակ ոստիկանութիւնը՝ նոյն իսկ հառարակային ծանրակշիռ պատահարներու միջոցին՝ անխռով կերպով մը կը կատարէր ձամբաներու և

հսկողութեան մասին իր օւնեցած պարտաւորութիւնը։ Ոստիկանութիւնը չարագործները սանձարձակ ձգելու պատրուակ չէր սեպեր ապստամբութիւն մը, ոչ ալ կառավարութեան վաճառի ենթարկուած ըլլալը պատճառ կը բռնէր բնկերութեան անդորրութեանը չհսկելու համար։ Սովորական հսկողութիւնը արտաքոյ կարգի հսկողութեան հետ կը կատարուէր անշփոթ։ Ոստիկանութեան մարդ մը, սկսած քաղաքական անհաշուելի պատահարի մը միջոցին, յեղափոխութեան մը հնարաւորութեան ճնշումը կրելովը հանդերձ, գող մը կը հալածէ՝ զաղտնապէս՝ անոր ետեւէն իյնալով՝ առանց իր ուշադրութիւնը ապստամբութեան և պատնէշին տալու։

Յունիս Նին կէսօրէն ետք Սէնի քով, աջակողմեան սեպեղրին վրայ, Տէզ Էնվալիտի կամուրջէն քիչ մը անդին ահա ճիշդ այսպիսի դէպք մը տեղի կ'ունենար։

Այն սեպեղրին վրայ այս ինչ հեռաւորութեամբ իրարմէ բաժնուած երկու մարդ կ'երեւար թէ զիրար կը դիտէին փոխադարձ զգուշութեամբ։ Առջեւէն գացողը կը ջանար հեռանալ, ետեւէն եկողն ալ կը ջանար մօտենալ։

Կարծես թէ սանտրինճի խաղ մը կը խաղացուէր հեռուէն և լռելեայն։ Ոչ մէկը և ոչ միւսը կ'երեւար թէ կ'շտապէին և երկուքն ալ յամրաբար կը քալէին, իբր թէ իւրաքանչիւր օք զգուշանար չափազանց արագութեանէ մը, վախնալով որ գուցէ իր խաղակիցն ալ կ'սկսի միւսնոյն արագութեամբ քալել։

Կրնայ ըսուիլ թերեւս թէ ակորժակ մը ոչոսի մը ետեւէն կ'երթար, առանց յայտնել ուղեւոր մասնաւորապէս ետեւէն երթալը։ Որսը ռմսեղուկ ըլլալով զգուշութեամբ կը քալէր։

Հալածուող կողմը և հալածող շունը ինչ կերպով

որ կը դիտեն զիրար, միեւնոյն կերպով կը դիտէին նաեւ այս երկու մարդերը։ Առջեւէն գացող և խոյս տալ ուղղին կուրծքին վերեւը փոքրադիր և կերպտաւ ռանքը անշուք էր. իսկ զայն ձերբակալելու ջանացողը բարձրահասակ, դժնէադէմ և յանդուգն անձ մըն էր. խիստ էր այս մարդուն հանդիպիլը։

Առաջինը զգալով թէ աւելի տկար է ինք, կ'զգուշանար երկրորդէն, բայց խիստ բարկալի կերպով մը կը զգուշանար, օվ որ դիտէր զայն, անոր աչքերուն մէջ փախուստի տխրալի թշնամութիւնը պիտի տեսնէր. նաեւ այն ամէն սպառնալիքը զոր կը պարունակէ երկուդը։

Սեպեղրը ամայի էր. անցորդ մը, և ոչ իսկ նուազար, կամ բռնաթափ կար հոն հոս երկաթ նեւած մալուաներուն մէջ։

Այս երկու մարդերը դիւրաւ տեսնելու համար պէտք էր նայիլ հանդիպակաց քարափէն, և զանոնք այսպէս հեռուէն զննող մը պիտի դիտէր որ առջեւէն գացողը բզբտուած զգեստներու և կապայի մը ներքեւ սրսփուքով և խոզովութեամբ մը գրաւուած՝ վէտ և կուրաքամակ անձ մըն էր, մինչդեռ ետեւէն գացողը դասական և պաշտօնական անձի մը կերպարանքը և իշխանութեան թիկնոց մը ունէր մինչեւ կղակը կոծկուած։

Ընթերցողը թերեւս ճանչար այս երկու մարդերը եթէ աւելի մօտէն տեսնէր զանոնք։

Ինչ էր վերջինին նպատակը։

Թերեւս իր նպատակն էր առաջինին աւելի տաքուկ զգեստներ հագցունելու յաջողիլ։

Երբ պետութեան ծախսովը հագուած մարդ մը կիսաամերկ մարդ մը կը հալածէ, նպատակն է նաեւ անոր տէրութեան ծախսովը զգեստ հագցնել։ Բոլոր տարբե-

բութիւնը գոյնին վրայ է լուկ: Կապտագոյն զգեստ հագնիլը փառաւորութիւն մըն է. կարմրագոյն հագնիլը անախորժ է:

Վառն ալ ծիրանի մը կայ:

Հաւանական է թէ առջեւէն գացողը ահա այս տեսակ տհաճութենէ և ծիրանիէ մը կը փափաքէր խոյս առլ:

Միւսը կը թողուր որ առջեւէն երթայ ան, և ապա կուին չէր բռներ. վասնզի կը յուսար թէ մարդը վերջապէս ժամադրութեան նշանաւոր անդ մը պիտի հասնի և լուսն ձեռքակալութեան յատուկ խումբի մը քովը պիտի գտնուի: Այս փափուկ գործողութիւնը կ'անուանուի գաղտնապէս հալածել:

Պարագայ մը այս կարծիքը աւելի կը հաստատէ. ըսել կ'ուզենք թէ կոճկուած մարդը պարապ երկանիւթ մը քարափէն անցնիլը սեպեղբէն տեսնելով նշան ըրաւ կռաւարին. կռաւարը հասկնալով ակնաբերութիւնը, և անշուշտ ճանչնալով անկարող անձին ինչ տեսակ մարդ ըլլալը՝ ետ դարձաւ և քարափին վերէն սկսաւ երկու մարդերուն ետեւէն երթալ կամաց կամաց: Առջեւէն գացող կռակածելի և կիսամերկ անձը չնչմարեց այս իրողութիւնը:

Երկանիւր Շանդ էլիզէի ծառերուն քովերէն կը գլորէր: Գետեղբին պարսպին կռաւարին դուրսէն մինչեւ մէջքը կը տեսնուէր, նաև ձեռքը բռնած մըտրակը:

Ոստիկանութեան իր գործակալներուն առած գաղտնի հրահանգներէն մէկը յետագայ յողուածը կը պարունակէ. «Ոստիկանութեան գործակալը ի պահանջել հարկի անպատրաստ չգտնուելու համար պարտաւոր է միշտ հասարակային կառք մը ունենալ իր հրամանին ներքեւ:»

Այս երկու մարդերուն իւրաքանչիւրը՝ անստգտանելի ռազմագիտութեամբ մը շարժելով կը մօտենային դարուվերներէն մէկուն որ մինչեւ սեպեղբը կ'իջնէր՝ Բաթիէն եկող կռաւարները այն ժամանակ կրնային այս զառիվայրը իջնելով գետը գալ և ջուր խմցնել իրենց ձիերուն: Ետքէն այս դարուվերը անհետ եղաւ համաշխարհեան համար. ձիերը ծարաւէն կը ճաթին, բայց նայուածքը դո՛ւն է:

Ստուգապէս կը կարծուէր թէ կապայ հագած մարդը այս դարուվերին վրայէն պիտի անցնէր Շանդ էլիզէի մէջ փախչել կարենալու համար. Շանդ էլիզէն ծառաղարդ վայր մըն է իրօք, բայց նաև ոստիկանութեան մարդերը հոն կը վիտան, հետեւաբար ետեւէն եկողը պիւրութեամբ զինու զօրութիւն պիտի գտնէր: Քարափին այս կողմը խիստ հեռու է այն տունէն, որ Պրազ գնդապետը Մօրէէն Բարիզ բերաւ 1824ին, և որ Ֆրանսուս Ա.ի տունը կ'անուանուի: Այս տունին մօտ պահնորդարան մը կայ:

Ետեւէն գացող և դիտողը մեծապէս զարմացաւ տեսնելով որ առջեւէն գացող և նեղը ինկող մարդը փոխանակ դէպի ջրարբին դարուվերը ուղղուելով քորուղիին քովի սեպեղբին վրայ իր ճամբան շարունակելով յառաջացաւ:

Յայտնապէս կը տեսնուէր թէ այս մարդուն կաթութիւնը տաքնապալի կ'ըլլար:

Ի՞նչ պիտի ընէր հիմա, վասնզի գետը նետուելէն ի դատ փախուստի միջոց չկար:

Ա՛լ կարելի չէր վերստին քարափին վրան ելլել. ա՛լ ոչ դարուվեր, ոչ ալ սանդուղ կար: Բոլորովին մօտեցեր էին այն անդին որ Սէն գետին ծոցովը կը սահմանուի դէպի Իէնաի կամուրջը և ուր սեպեղբը հետզհետէ նեղնալով վերջապէս նուրբ լեզու մը կը

ձեւանայ և ջուրին տակ կ'անհետի: Մարդը եթէ հոն հասնէր, ինքզինքը անհրաժեշտաբար պաշարուած պիտի գտնէր, վասնզի աջ կողմն էր ուղղաձիգ պառը, ձախ և հանդիպակաց կողմն էր գետը, ետեւն ալ իշխանութիւնը:

Ստոյգ է թէ փորուած հողերու վեց կամ եօթը օտքի չափ բարձր և չգիտեմ ինչ քանդուած արտադրուած կոյտ մը այս սեպեղրին վերջի մասը ծածկելով անտես կ'ընէր նայուածքէ: Բայց այս մարդը կը յուսար օգտակար կերպով պահուիլ այս կոյտին ետեւը՝ ուր դիւրին էր հասնիլ կոյտին քովէն դառնալով: Տղայական պիտի սեպուէր այս փրկութեան միջոցը որու վրայ հարկաւ և ոչ իսկ կը մտածէր ան: Գողեսրուն անմեղութիւնը մինչեւ այս աստիճան չհասնիր:

Հողի կոյտը ջուրի եզրին քով բլրակ մը կը կազմէր, որ հրուանդանի ձեւով մինչեւ քարափներուն պատը չ'երկնար:

Առջեւի մարդը այս բլրակը հասնելով և միւս կողմն անցնելով, դադրեցաւ միւսին տեսնուելէ:

Ետեւինը չտեսնելով նաեւ չէր տեսնուեր. պատեհ օռիթ սեպելով իր այս անտեսութիւնը թողուց իր կեղծ ընթացքը և խիստ արագութեամբ քալեց: Բանի մը բոպէի մէջ բլրակը հասնելով միւս կողմն անցաւ, և հոն շուարած մնաց, վասնզի հոն չէր այն մարդը որ կը հալածէր:

Կապոյտ հագած մարդը բոլորովին աներեւոյթ եղած էր:

Սեպեղրը հողակոյտէն անդին հազիւ հազ երեսուն քայլի չափ երկնալով կ'ընկղմէր ջուրին տակ, որ քարափին պատը կը թրջէր:

Փախստականը չէր կրնար ոչ գետը նետուիլ, ոչ ալ քարափին վրայ ելլելով անհետանալ անոնց տեսնուելու իր ետեւէն գացողին: Ի՞նչ եղած էր ուրեմն:

Այն մարդը՝ որ կոճկուած թիկնոց հագեր էր՝ մինչեւ սեպեղրին ծայրը քալեց, և հոն կեցաւ պահ մը խորհելով, ձեռքերը կարկամելով և խուզարկու նայուածքով, Յանկարծ ձեռքը ձակաթին դարկաւ, ցամաքին վերջացած և ջուրին սկսած տեղը երկաթէ լայն ցած և կամարաշէն վանդակ մը տեսնելով որ հասաւ կղզակ մը և երեք ձուլածոյ ծխնի ունէր: Այս վանդակը քարափին վարը իբր տեսակ մը դուռ կը բացուէր, թէ՛ գետին և թէ՛ սեպեղրին վրայ: Տակէն սեւորակ ուղիս մը կ'անցնէր. Ուղիսը գետը կը լիւծէր:

Վանդակին ծանր և ժանգաւար սիւնակներուն տեղիի կողմը տեսակ մը դժբեթաւոր և մթին նրբանցք մը կը տեսնուէր:

Մարդը կուրծքին վրայ խաչածեւելով թեւերը՝ վանդակին նայեցաւ յանդիմանական կերպարանքով մը:

Նայիլը բաւական չսեպելով նաեւ հրեց, և ցնցեց վանդակը որ սակայն հաստատութեամբ դիմադրեց: Հաւանական է թէ քիչ մը առաջ բացուած էր այն թէւ ձայն մը լսուած չէր, դարձանալի էր այսպիսի ժանդաճոր դրան մը անձայն բացուիլը. բայց օտոյգ է թէ բացուած և նորէն գոցուած էր: Ուրկէ կը հասկցուէր թէ այս վանդակը բացող մարդը չէ թէ «նապաստակ» այլ բանալի մը ունէր:

Վանդակը դղրդելու աշխատող մարդը անմիջապէս հասկեցաւ թէ իրօք բանալի մը ունի եղեր դուռը բացողը, և զայրոյթով մը գոչեց:

— Ե՛մ զարմանալի բան, կառավարութեան բանալիներէն մէկն է եղեր:

Յետոյ՝ անմիջապէս հանդարտելով՝ մտքին մէջ խմբուող բիւր գաղափարները բացատրեց սա գրեթէ հեգնապէս չեղուած միավանկերը արաբերեկով.

— Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ:

Այս վայերը ըսելէն ետք, չգիտեմ ի՞նչ յուսալով, թերեւս մարդուն դուրս ելլելը կամ ուրիշներուն մեռնելը տեսնելու յոյսով և օրսին սպասող շունի մը համբերատար կատողութեամբը հողակոյտին ետեւը տեղաւորուցնաւ զաղտնապէս դծտելու համար,

Երկանիւն ալ՝ որ այս մարդուն ամէն ընթացքին համեմատ կը շարժէր՝ անոր վերեւը գետեզրին պարիսպին քով կանգ առաւ։ Կառավարը զուշակելով թէ շատ սպասել հարկ պիտի ըլլայ, իր ձիերուն քիթը բերանը վար դրուած թաց վարսակի տուրակը խոթեց որ ճարակին. բարիզցիք շատ աղէկ կը ճանչնան այս տուրակը, վասնզի, — ներուի մեզ այս շեղումը, — կառավարութիւնները երբեմն անոնց վիզէն կը կախեն զայն։

Ինչնայի կամուրջին սակաւաթիւ անցորդները հեռանալէ առաջ՝ իրենց նստելը կը դառնային պահ մը նայելու համար վայրին այս երկու անշարժ պարագաները, այսինքն սեպեզրին վրայի մարդը և քարտփին վրայի երկանիւնը։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԱՆ ԱԼ ԻՐ ԽԱՉԸ ԿԸ ԿՐԷ

Ժան Վալժան վերստին քալել սկսելով ա՛լ կանգ առած չէր։

Քալելը հեռզնեռէ կը գծուարանար։ Կոյուղիի գմբէթներուն հարթութիւնը կը փոխուէր. միջին բարձրութիւնը՝ մարդու հասակին չափուած ըլլալով՝ զրեթէ հինգ ոտք և վեց բթամատ է։ Ժան Վալժան Մարիու-

սը գմբէթին չգարնելու համար կ'ստիպուէր ծոկու, շարունակ պէտք էր ցածնալ, յետոյ բարձրանալ և անընդհատ պատը չօշափել։

Քաբերը թաց ըլլալով ժան Վալժան աղէկ չէր կրնար ձեռքովն անոնց կոթնիլ, դետինն ալ կպչուն ըլլալով, ոտքերը հաստատ չէին կրնար կոխել։ Լուսանցոյցներուն ընդհատակէն ցոլումները խիստ հեռաւոր անջրպետներով կ'երեւային, և այնքան տագոյն էին որ արեւին պայծառ լոյսը լուսնկայի կը նմանէր, միւս տեղերը միգպատ, գարշահոտ, անթափանց և խաւարամած էին բոլորովին։ Ժան Վալժան անօթի և ծարաւ էր, մանաւանդ ծարաւ, և կոյուղին ալ՝ ծովին պէս՝ այնպիսի ջրալի տեղ մըն է ուր մարդս չկրնար ջուր խմել։ Մակայն կ'սկսէր տկարանալ իր ոյժը որ՝ ինչպէս գիտենք՝ ահաղին էր և զոր տարիքը ոչ այնքան նուազած էր մինչև այն ատեն իր կեանքը զգաստութեամբ և ժուժկալութեամբ անցուցած ըլլալուն համար։ Ա՛լ կը յոգնէր և ոյժը նուաղելով բեռին ծանրութիւնը կ'աւելցնէր։ Մարիուս՝ թերեւս մեռած անշարժ մարմիններու պէս կը ծանրանար իր լ'րայ։ Ժան Վալժան մասնաւոր կերպով մը բռնած էր զայն որպէս զի Մարիուսին կուրծքը նեղութիւն չկրէ և որպէս զի շնչառութիւնը միշտ կարելի եղածին չափ դիւրութեամբ անցնի։

Ժան Վալժան իր սրունքին մէջէն մուկերուն տրագորէն սպրդիլը կ'զգար։ Ասոնցմէ մէկը այնքան խրաչեցաւ որ խածաւ զինքը։ Ժամանակ առ ժամանակ կոյուղիին բերաններուն վանդակի ծակերէն զովաշունչ օդի հոսանք մը գալով կենդանութիւն կուտար ժան Վալժանին։

Կէսօրէն ետք զրեթէ ժամը չօրսն էր երբ միջին կոյուղիին հասաւ։

Նախ զարմանք առաւ իրեն կոյուղիին այս յանկարծական լայնացումը: Յանկարծ ինքզինքը գտաւ այնպիսի ճամբու մը մէջ որու պատերուն չէին հասներ իր երկնցած ձեռքերը, և այնպիսի դմբէթի մը ներքեւ որու չէր հպեր իր գլուխը: Իրօք մեծ կոյուղին ութը ոտք լայնութիւն և եօթը ոտք բարձրութիւն ունի:

Մօնարթրի կոյուղիին և Մեծ կոյուղիին միացած տեղը քառակուսի բերան մը կը կազմեն ուրիշ երկուսուորեքկրեայ նորանցքներ, մէկը Բրովանս փողոցինը, մընք Ապարթուար փողոցինը: Նուազ կորովութիւն մը կրնար վարանիլ այս չորս ճամբաներուն առջև. ժանձալժան ամենէն լայնը մտաւ, այսինքն միջին կոյուղին, Բայց հոս վերստին կը հարցնէր ինքնիրեն թէ՞ պէ՞տք էր իջնել կամ ելլել: Մտածեց թէ ստիպողական էր իր կացութիւնը և թէ ամէն վտանգի յանձնառու ըլլալով հիմա հարկ էր գետը ելլել: Այսինքն իջնել, ուստի ձախ կողմը մտաւ:

Աղէկ որ մտաւ: Վտանգի այն որ կը կարծէ թէ միջին կոյուղին երկու ելք ունի, մէկը դէպ ի Պէրսի, մընք դէպ ի Բասի և թէ գետին աջակողմեան Բարիդի մէջքն է այն: Պէտք է յիշել թէ Մեծ կոյուղին որ Մենիլմօնթանի հին առուակն է, դէպ ի վեր տանող կողմէն կը յանգի Մենիլմօնթան բլուրին ստորոտը, այսինքն անել տեղ մը ուրկէ կը բղխէր ժամանակաւ: Ուղղակի հաղորդակցութիւն չունի այն ճիւղին հետ որ Թօբէնդուրի թաղէն սկսելով Բարիդի ջուրերը կը հաւաքէ և Լուվիէի հին կղզիին վերեւ Ամբլօյի կոյուղիէն Սէն գետը կը թափէ: Կեդրոնական կոյուղին ամբողջացնող այս ճիւղը՝ ճիշտ Մենիլմօնթան փողոցին առկը՝ անկէ բաժնուած է հիմնորմով (massif) մը ուր կոյուղիին ջուրերը երկու մասի բաժնուելով կը հոսին, մէկը դէպ ի վեր և մընք դէպ ի վար ուղղուելով: Եթէ ալ

կողմը մտնելով դէպ ի վար յառաջացած ըլլար, հաղաբուժէկ դժուարութիւններ քաշելէ և սաստիկ յոգնելէ ետք պատի մը առջև պիտի ելլար, կիսամեռ և խաւարին մէջ թաղրած: Հետեաբար պիտի կորսուէր:

Այս պարագայիս մէջ փրկութեան մէկ միջոց ունենար թերեւս, այսինքն քիչ մը ետ գալ, Ֆիյլ-Տիլ-Պալլէրի կոյուղիով մտնել Պալլայի քառակուսի ստորերկրեայ չորս կոյուղիներու առջև չվարանելու պայմանով, Սէն Լուի փողը, ապա աջ և ձախ կողմէն Սէն Ժիլի կոյուղին մտնել, ետքն ալ աջ կողմը դառնալով և Սէն-Սեպասթիէնի կոյուղիէն զգուշանալով Ամբլօյի կոյուղին հասնիլ և անկէ ալ ղինարանին քովը գետը յանգող ծայրը հասնիլ, բաւական է որ չմոլորէր Պասթիլի տակի կոյուղիներուն մէջ որոնք անսով մը Բլը կազմեն:

Բայց այս կերպով Սէն գետը հասնելու համար ժանձալժան պարտաւոր էր կոյուղիին ահագին մասօրէնքներն ամէն ճիւղերն ու անցքերը մի առ մի գիտնալ: Արդ պարտաւոր ենք կրկնել թէ ամենեւին տեղեկութիւն մը չունէր այս ահարկու ճամբաներուն նըկամամբ ուր կը քալէր, և եթէ հարցուեր իրեն թէ ո՛ւր կը դառնուի, խաւարի մէջ, պատասխանէր թերեւս: Իր բնագոգումը լաւ առաջնորդ մը եղաւ իրեն: Իջնելով իրօք հնարին է փրկուիլ:

Իր աջ կողմը թողուց երկու կոյուղիները որոնք միրանի ձեռով կը ճղաւորուին Լաթիֆ և Սէն-Ժէօրժ փողոցներուն ներքև, նաեւ երկայն կոյուղիով զօր երկուքի կը բաժնէ Տ'Անթէն սալարկը:

Երբ հասաւ կից կոյուղիէ մը քիչ մը անդին որ անշուշտ Մատրէնի ճիւղն էր, կանգ առաւ, վասն զի շատ յոգնած էր: Բաւական լայն լուսանցոյցէ մը որ թերեւ Տ'Անթու փողոցին վանդակն էր՝ դրեթէ պայ-

ծառ լոյս մը կուգար: Ժան Վալթան Մարիուսը կոյուղիին բազմոսին վրայ դրաւ խիստ զգուշութեամբ և մեղմիկ՝ իր վերաւոր եղբայրը խնամող եղբոր մը պէս: Լուսանցոյցին սպիտակ նշոյլը երեւան հանեց Մարիուսի արիւնաթաթաւ դէմքը որ կարծես թէ գերեզմանի մը մէջ կ'երեւար: Աչքերը գոց, մաղերը կալմիր ներկի մէջ չորցած վրձիններու պէս՝ քունքերուն կպչած, ձեռքերը կախուած և մեռած, անգամներն ալ ցուրտ էին և շաւրթերուն խորշերուն մէջ թանձրացած արիւն կար: Վզնոցին հոնգոյցին մէջ թանձր արիւն հաւաքուած էր. չապկեր վէրքին ծակերը կը մտնէր, թիկնոցին ասուին վերաւոր մարմինին կտրուած և բաց տեղերը կը չփէր. Ժան Վալթան մատերուն ծայրերովը Մարիուսին զգեստները մեկուսացնելով ձեռքը կուրծքին վրայ դրաւ. սիրտը տակաւին կը բողբոջէր: Ժան Վալթան իր չապկեր խզտելով վէրքը որչափ որ կրցաւ՝ աղէկ մը կապեց և արիւնը հոսելէ դադրեցուց. ետքը այս աղօտ լոյսին մէջ Մարիուսի վրայ կճկուելով որ միշտ նուազած և գրեթէ անշունչ էր՝ անմեկնելի ամեն լութեամբ մը անոր նայեցաւ:

Մարիուսի զգեստները մեկուսացնելով անոր գըրպաններուն մէջ երկու բան գտած էր. այսինքն պատառ մը հաց զոր առջի օրէն ի վեր մոռցած էր հոն և Մարիուսի թղթակալը: Ժան Վալթան հացը կերաւ և թղթակալը բացաւ: Առջի երեսին վրայ յետագայ չոր տեղերը գտաւ զոր՝ ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը՝ Մարիուս դրած էր:

«Անունս Մարիուս Բօնմէրսի է: Դիակս տարուի մեծ հօրս՝ Գ. Ժիլնօրմանի տունը, Մարէի թաղին մէջ Ֆիյյ-Տիւ-Դալվէր փողոցը, թիւ 6»:

Ժան Վալթան լուսանցոյցէն եկող լոյսին չնորհիւ այս տողերը կարդաց, պահ մը խորունկ մտածութիւն

գնաց՝ կիսաձայն կրկնելով: Գ. Ժիլնօրման. Ֆիյյ-Տիւ-Դալվէր փողոց, թիւ 6: Թղթակալը նորէն Մարիուսին գրպանը դրաւ: Հացը ուտելով այժ ատած էր, ուստի դարձեալ շալկեց Մարիուսը, անոր գլուխը հոգասիրութեամբ իր ուսին վրայ տեղաւորեց և սկսաւ իջնել կոյուղիէն:

Մեծ կոյուղին որ Մենիլմօնթանի ձորուղիին (thalveg) համեմատ ուղղուած է՝ գրեթէ երկու մղոն երկայնութիւն ունի որու մեծագոյն մասը սալաքարով յատակուած է:

Ժան Վալթան չունէր Բարիզի փողոցներուն անունին այն ջահը որով Ժան Վալթանի ստորերկրեայ ուղեւորութիւնը կը լուսաւորենք ընթերցողին համար: Ամենաւին չէր գիտեր ան քողաքին ո՛ր տեղէն անցնիլը, ոչ ալ ի՞նչ ճամբայ առած բլլալը: Միայն թէ մերթ րնդ մերթ լուսային լճակներու կը հանդիպէր և անոնց հետզհետէ աճող տեղանութիւնը դիտելով կը հասկնար թէ արեւը կը քաշուէր քարայտաւէն և թէ շատ չանցած պիտի սկսէր խոնարհիլ մարը մտնելու համար. գիտուն վերելը սահելով անցնող կառքերուն ձայնն ալ փոխանակ առաջուան պէս՝ շարունակ լուսելու, ընդհատած և վերջապէս գրեթէ դադրած էր, ուրկէ հետեւ հասած և վերջապէս գրեթէ դադրած էր, ուրկէ հետեւ ցուց Ժան Վալթան թէ ա՛լ կեդրոնական Բարիզի տակը չէ և թէ արտաքին պուլվարներու կամ ծայրագոյն քաղաքներուն մերձակայ մենակեան տեղ մը կը մօտենար. ուր որ նուազ տուն և փողոց կայ, կոյուղին նուազ լուսանցոյց ունի: Մթութիւնը կը թանձրանար Ժան Վալթանին բոլորտիքը: Բայց և այնպէս շարունակեց իր ճամբան՝ մութին մէջ խարխափելով:

Այս մթութիւնը յանկարծ սոսկալի մթութիւն մը եղաւ:

Քչուառներ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ս .

ԻՆՉՊԷՍԿԻՆԸ ՆՈՅՆՊԷՍ Ի ԼԻԱԶՐ ՆՐՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՈՒՆԻ ՈՐ ՆԵՆ ԳՈՒԹԻՒՆ Ի .

Զգաց ժան վալժան թէ ջուրը կը մտնէր և թէ իր ոտքերուն տակ ա՛լ չէ թէ քարայտածկ այլ տիղմ կար : Պրրթաների կամ Սկովտիոյ ծովեզերքները կան ասիպիսի աւազադաշտեր (grève) ուր երբեմն մարդ մը , ճամբորդ մը , կամ ձկնորս մը ծովին ջուրերուն նուազութեան ժամանակ ծովափէն հեռու եզրին վրայ քալելով յանկարծ կը նշմարէ թէ քանի մը բոպէէն ի վեր դժուարութիւն մը կը կրէ քալելու : Ծովեզերքը անոր ոտքերուն ներքեւ ձիւթի պէս է . ներքանը կը կպչի . չէ թէ աւազ այլ կաւ է գետինը :

Բոյորովին չոր է ծովեզերը , բայց քալելու ժամանակ ամէն անգամ որ ոտքը կը վերնայ , իր ձգած դէրոյմը ջուրով կը լեցուի : Բայց աչքը ամենեւին փոփոխութիւն մը չէ նշմարած . անբաւ ծովեզրը միահարթ և հանդարտ է . աւազը ամենուրեք մի և նոյն տեսքն ունի , չկայ նշան մը որով կարելի ըլլայ զանազանել հաստատուն գետինը անհաստատ գետնէն . ծովային մուներուն զուարթ երամիկը անցորդին ոտքերուն վրայ կը շարունակէ իր խռնիխռուն ոստումները : Մարդը իր ճամբան կը շարունակէ . դէպի առջեւ կ'երթայ , դէպի ջամաքը կ'ուղղուի , կը ջանայ ծովափին մօտենալ : Անխառն է . և ինչէ՞ պիտի խռովի : Միայն թէ քանի որ կը քալէ , ոտքերուն ծանրութիւնը աւելնալուն նման

բան մը կ'զգայ : Յանկարծ կը սուզուի : Երկու կամ երեք բթամատի չափ կը սուզուի : Անտարակոյս լաւ չէ ընտրած ճամբան , ուստի կանգ կ'առնէ ուր գտնուիլը հասկնալու համար : Յանկարծ ոտքերուն կը նայի , բայց ոտքերը աներեւոյթ եզած են՝ աւազին տակը մնալով : Ոտքերը դուրս կը հանէ աւազէն , կ'ուզէ ետ երթալ , ետին կը դառնայ , և աւելի խորունկ կը սուզուի :

Մարդուն մինչև կոճը կ'ելլէ աւազը ուրկէ ոտքերը դուրս քաշելով ձախ կողմը կը նետուի , և վերադառնալիս կ'ընկղմի մինչև սրունքին կէտը . աջ կողմը կը նետուի , և ծակերուն մինչև յետին կողմը կը սուզուի : Այն ատեն անասելի սարսափով մը կը դիտէ թէ շարժուն ծովեզերքի մէջ բռնուած է և թէ իր տակն է այն ահարկու միջավայրն ուր ոչ մարդս կրնայ քալել և ոչ ալ ձուկը լողալ : Վրայէն կը նետէ իր բոքը , եթէ բեռ մը ունի . վտանգի ենթարկուած նաուս մը պէս կը թեթեւնայ , բայց շատ ուշ , վասնզի աւազը ա՛լ ծունկերէն վեր է :

Կը ձայնէ , գլխակը կամ թաշկինակը կը շարժէ , և ա՛լ հետզհետէ կը գրաւուի աւազէն . եթէ ամալի է ծովեզրը , եթէ ջամաքը շատ հեռու է , եթէ չարահամբաւ է աւազախութքը , եթէ չրջակաները դիւցազն մը չկայ , ա՛լ փրկութիւն չկայ իրեն . ա՛լ աւազախումի (enlisemen) դատապարտուած է : Դատապարտուած է այն զարհուրելի , երկարատեւ , անվրիպելի և անողոքելի թաղումին զոր անհնարին է ուշադնել կամ շտապեցնել . որ ժամերով կը տեւէ առանց վերջանալու . որ ազատ , քաջողջ և կանգուն մարդը կը բռնէ և ոտքերէն կը քաշէ որմէ քիչ մը աւելի վար կը մղուի ամէն անգամ որ ջանք մը կ'ընէ , ամէն անգամ որ աղաղակ մը կը հանէ , կարծես թէ անոր դիմադրութիւնը կը պատժէ կրկնապատիկ ճնշումով մը . որմէ մարդս յամբարար

մղուելով վերստին հողը կը մտնէ կառարելապէս ժամանակ ունենալով սակայն հորիզոնին, ծառերուն, դաշտերու դաշտերուն, գաղտնավայրի գիւղերուն մութին, ծովուն վրայի նաւերուն առագաստներուն, թեւարկող և երգող թռչուններուն, արեւուն և գէպի երկինք նայելու: Աւազախրումը գերեզման մըն է որ մակընթացութիւն կ'ըլլայ և որ գետին տակէն գէպի կենդանի էակ մը կը բարձանայ: Ամէն մէկ վայրկեան անողորձելի դիպատիկ մըն է: Թշուառը կ'աշխատի նստելու, պռկելու, սողալու, բայց ամէն քրտն շարժումները կը թաղեն զինք. կը կանգնի բայց աւելի կ'ընկղմի. կ'զգայ թէ կը խորասուզուի. կ'ոռնայ, կ'աղերսէ, ամպերուն կը դռնէ. թեւերը կը պրկէ, կը յուսահատի:

Հիմա ալ մինչեւ փորը աւազին մէջն է. պահ մը եւս, և ահա մինչեւ կուրծքը կ'ընկղմի, և ա'լ կիսարձան մըն է. ձեռքերը վեր կ'ընէ, սաստիկ կը հեծէ, եղունքները աւազին վրայ կը պրկէ. կ'ուզէ այս մութիւնին կռթնիլ, արմուկներովը կը յենու՝ այս կակուղ պատեանէն դուրս ելնելու համար և մոլեգին կը հեծկտայ, բայց աւագը վեր կ'ելլէ: Աւագը կը հասնի մինչեւ ուսերը, աւագը կը հասնի մինչեւ վիզը. և ա'լ թշուառին դէմքը կ'երեւայ միայն: Բերանը կը դռնէ, և աւագէն լեցուելով ա'լ կը լռէ: Աչքերը կը նային տակաւին բայց աւագէն գոցուելով անոնք ալ կը խաւարին: Ապա ճակատը կը նուազի. աւագին վերեւը քիչ մը մազ կը սարսռի. ձեռք մը կ'ելլէ՝ աւագադաշտին մակերեւոյթը ծածկելով, կը յուզուի, կը շարժի և կ'աներեւութանայ՝ Աղէտալի ջնջում մարդու:

Երբեմն ձիաւորը ձիովը միտտեղ կ'աւագախրի (s'appliquer): Երբեմն սայլորդը սալովն հանդերձ կ'աւագախրի, ամէն բան կ'ընկղմի աւագուտ ծովեզրին ներքեւ: Մեզէն դուրս նաւաբեկութիւն մըն է այս, Երկրիս տակը

ընկղմելով խեղդուել է: Երկիրը ովկիանոսէն տողորուելով ծաղակ կ'ըլլայ, և իբր գաղտնավայր ներկայանալէն ետք իբր կոհակ կը բացուի: Անդունդը ունի ասանկ մատնութիւններ:

Այս սգալի վտանգը որ միշտ հնարաւոր է այս կամ այն աւագուտ ծովեզրերին՝ նաեւ Բարիդի կոյուղիին մէջ հնարաւոր էր ասկէ՝ երեսուն տարի առաջ:

1833ին սկսող կարեւոր շինութիւններէն առաջ Բարիդի ստորերկրեայ ճամբաները յանկարծակեան կ'ընկնէրու կ'ենթարկուէին:

Կային ինչ ինչ ստորակայ, նա մանաւանդ գիւրափշուր (friable) երկիրներ ուր ջուրը կը մղէր. գետինը թէ քարայտաւ ունենար՝ ինչպէս ունէին հին կոյուղիներու գետինները, թէ կարծր շաղախով և քարապինդ կիրով շինուած ըլլար ինչպէս են նոր կոյուղիներու անցքերը, ա'լ յենարան չունենալով կը կքէր: Այս տեսակ տախտակամածի մը վրայ կ'ընկ մը ճեղք մըն է, ճեղքուելը փլուել է: Կոյուղիի նրբանցքին գետինը այսինչ երկայնութեամբ կը փլէր: Այս ճեղքը որ տղմային վիճի մը բերանն է, իր յատուկ բառովը fontis (fontis) կ'անուանէր:

Ինչ է խրուար. ծովեզրեայ շարժուն աւազն է որու մարդ յանկարծ կը հանդիպի երկրիս տակ. Սէն-Միշել լեռան աւագադաշտն է կոյուղիի մը մէջ: Հողը երբ կը թրջի կարծես թէ հալած է. իր ամէն հիւլենները առկաթ կը կենան միջավայրի մը մէջ, որ ալ ցամաք չէ ան, ոչ ալ ջուր: Խորութիւն որ երբեմն ամենաստաւիկ է: Ոչինչ այնքան զարհուրելի է որքան այսպիսի հանդիպում մը: Եթէ աւելի ջրային քան թէ ցամաքային է գետինը, մարդս կ'ընկղմի այսինքն շուտ մը կը մեռնի. եթէ աւելի ցամաքային քան թէ ջրային է գետինը, մարդս կ'աւագախրի, այսինքն յամրաբար կը մեռնի:

Կ'երեւակայե՞ս թէ ի՞նչ է այսպիսի մահ մը: Եթէ զարհուրելի բան մըն է ծովեզերեայ աւազադաշտի մը վրայ խրելով թաղուիլը, ի՞նչ է կոյանոցի մը մէջ:

Ծովեզրէ՛ մը վրայ բաց օդ, անթերի լոյս, կատարեալ ցորեկ, պայծառ հորիզոն, հանրամասաւ աղմուկներ, ազատ երկենսաբեր ամպեր, հեռուէն նշմարուող խրճիթներ, բազմադիմի լոյսեր, հաւանական անցորդներ, մինչև յետին բոպէն օգնութեան յոյսեր կան. իսկ կոյանոցին մէջ այս ամէն իրերու տեղ ի՞նչ կայ. խուլութիւնը, կուրութիւնը սեւեթոյր դմբէթ մը, արդէն բոլորովին գոց գերեզմանի մը յատակը, խուփի մը ներքեւ և տիղմին մէջ մեռնի՛լ, աղբէն յամբարաւ խեղդողութիւ՛լ, քարէ տուփ մը ուր անշնչութիւնը տիղմին մէջ իր ճիրանները կը բանայ և մարդս կոկորդէն կը բռնէ. դարչահոտութիւ՛ն որ հոնչումի հետ կը խառնուի. տիղմը փոխանակ աւազի, ծծմբուտ ջրածինը՝ փոխանակ մերրիկին. ովկիանոսին տեղ աղբերը, ուր մարդ ակռաները կը կրճնցնէ, կը գալարի, կը յուզուի, կը հոգեվարէ մինչդեռ տհազին քաղաք մը կայ որ ամենեւին տեղեկութիւն չունի անոր սարսափելի վիճակին նկատմամբ և որ թշուառին զխօսն վերեւ է:

Ո՛րքան անմեկնելի է այսպէս մեռնելու սարսափը: Մահը երբեմն ոռակալի արժանապատուութեամբ մը կը փոխադրէ իր անգթութիւնը: Հրատին վրայ, նաւաբեկութեան մէջ մարդս կ'նայ վսեմ ըլլալ. կրնայ վեհ դիրք մը առնել բոցին, ինչպէս նաև փրփուրին մէջ, ուր խորասուզուելով կ'այլակերպի: Բայց կոյանոցին մէջ ոչ. Հոն մահն աղտեղի է. Նուաստութիւն մըն է մեռնիլը: Գձուձ են յետին և ծփին տեսիլները, Տիղմը խայտառակութեան հետ հումանիչ է: Տիղմը նուաստ է, տգեղ է, խայտառակ է: Գլորանսի պէս Մալվուազիի աակառի մը մէջ մեռնիլը հոգ չէ. բայց Տ'իսգուպլոյ՛

պէս կոյազործի մը փոսին մէջ մեռնիլը սոսկալի է. հոն մարդս կը հոգեվարէ ու միանգամայն աղմուտին մէջ կը քուլէ: Խաւարը այնքան շատ է որ կրնայ դժողքը ըլլալ ան. տիղմը նոյնպէս այնքան շատ է որ կրնայ գարշաբոյրը աղիւնոց մը ըլլալ, և մեռնողը չգիտեր թէ ճիշտ մը պիտի դառնայ թէ եղջնագորտ մը:

Գերեզմանը ազետալի է ամենուրեք. իսկ հոս տձև:

Խրուանքու խորութիւնը կը զանազանէր, նաև իրենց երկայնութիւնը և խտութիւնը՝ ստորերկրին տեսակին աւելի կամ նուազ գէշութեան համեմատ: Երբեմն խրուա մը երեք կամ չորս. երբեմն ութը կամ տասը ոտք խորութիւն ունէր, երբեմն ալ յատակը չէր գտնուեր: Տիղմը հոս գրեթէ հաստատ էր. հոն գրեթէ հասանուտ: Լիւնիէրի խրուաին մէջ մարդ մը օրուան մը մէջ կրնար աներեւութանալ. մինչդեռ Յէլբօլի աղմափոսը հինգ վայրկեանի մէջ կրնար լափել զայն:

Տիղմը իր խորութեան առաւելութեան կամ նուազութեան համեմատ աւելի կամ նուազ կը դիմադրէր: Տղայ մը կ'ազատի ուր որ մարդ մը կորսուի: Փրկութեան առաջին պայմանն է վրայէն նետել ամէն տեսակ բեռ: Ամէն կոյազործ երբ գետնին իր ներքև կքելը կ'զգար, նախ և առաջ իր կուրծքի տապրակը, կամ առջուր կը նետէր:

Խրուանքը զանազան պատճառներ ունին. հողին դիւրափշրութիւնը, մարդուս զօրութենէ դուրս խորունկ տեղի մը փլումը, ամառուան սաստիկ տեղատարափները, ձմեռուան անընդհատ թօները, երկարատև փոքր և նրբաթել անձրեւները: Երբեմն մօտակայ աստիճանները կրախառն կամ աւազուտ գետնին վրայ ծանրանալով գետնափոր ճամբաներուն դմբէթները կը հալածէր և ծռել կուտար, կամ թէ այս ճամբաներուն քորուկի գետինը կը պայթէր և կը ճեղքուէր այս տհա-

գին ծանրութեան ներքեւ: Բանթէօնի կըռմը դար մը առաջ այս կերպով Սէն Ժընըվիէյվ լեռին գետնափորներուն մէկ մասը ջնջեց:

Երբ կոյուղի մը տուններուն ծանրութենէն ճնշուելով կը կքէր, կային պարագաներ ուր այս կըռմին հետեւող խանգարումը վերը փողոցն ալ երեւան կ'ելլէր քարայտակներուն մէջ տեղերէն ողողային ակռաներու ձեւով ճեղք մը կազմելով. այս ճեղքը պատուած գ'լխէթին բոլոր երկայնութեամբ օձապտոյտ գիծ մը կը կազմէր և կը շատնար, և անտեսն ախար տեսանելի ըլլալով կրնար անմիջապէս դարձանուիլ: Սակայն երբեմն ալ ներքին աւերումին հետքը դուրսէն չէր երեւար որ և է փռեկութեամբ մը եթէ այսպիսի փռեկութեան մը յայտնի չըլլար խանգարումը, վա'յ կոյազործներուն: Ասանք առանց զգուշութեան կըռն կոյուղին մանելով կրնային մահ գտնել հոն:

Հին արձանագրութիւնները կը յիշեն քանի մը կոյազործներ որոնք այս կերպով թաղուած են խրուաներու մէջ: Այս արձանագրութեան մէջ բազմաթիւ անուններ կը յիշուին, որոնց մէկն է Պլէզ Բութրէն անուն կոյազործը որ Գարէմ-Բրընան փողոցին կոյուղիին ներքեւ խրուտի մը մէջ սուղուեցաւ: Այս Պլէզ Բութրէնի եղբայրն էր Նիգօլ Բութրէն որ Շարնիէր Տէզ-Ինօսան բռնած գերեզմանատունին վերջին փոսպեղն էր 1785ին, թուական ուր մեռաւ այս գերեզմանատունը:

Այսպէս խրողներուն մէկն է նաեւ տ'Էսգուպլօ անուն անտիպեան և սիրուն դեր կոմսը, Լէրիտայի պաշարման քաջերուն մէկը, որոնք այս պաշարումին մէջ մետաքսեայ դուլպաններ հագած և նուագարանը առաջնին յարձակեցան Մէրիտայի վրայ: Տ'Էսգուպլօ գիշեր մը իր հօրեղբորորդին այսինքն Տը Սուրաի գլխուհիին

տունը գտնուած ժամանակ մատնուելով դուքսէն ազատելու համար Պօթրէյլի կոյուղին ապականեցաւ և հոն ճահիճի մը մէջ խղղուեցաւ: Տիկին Տը Սուրաի՝ անոր այսպէս մեկնելը լսելով՝ իր աղի սրտակը օւզեց և այնքան հոտոտեց որ մոռցաւ լալը: Ասանկ պարագայի մէջ չկայ սէր մը որ կարենայ դիմանալ, վասնզի կոյանոցին հոտը կը մարէ զայն: Հերօ չուզեր լուալ Լէանարի դիակը: Թիզպէ հոտ չառնելու համար քիթը կը բռնէ Բիքամի առջև և կ'ըսէ. Բե'ւհ:

ՊԼՈՒԵ Զ.

ԽՐՈՒՏԸ

Ժան Վալթան տղամային խրուտի մը առջև կը գրտնուէր:

Այս տեսակ փլուռներ այն ատեն ստէպ կը պատահէին Շանզ Էլիզէ ստորերկրին տակ որ իր անգիի ծայր ծորականութեան (fluidite) պատճառաւ քարակերէ շիւթեանց դժուարաւ կը յարմարէր և ոչ այնքան կը պահպանէր ստորերկրեայ շէնքերը: Շանզ Էլիզէի ստորերկրը Սէն-Ժէօրժ Թաղին աւազներէն իսկ աւելի լոյծ է որոնց կարելի եղաւ յաղթել պինդ շաղախով և քարացող կիրով. աւելի լոյծ է նաեւ Տէ Մարթիթ Թաղին կաղէն ապակեանուած կաւօւտ խաւերէն, թէեւ այս կաւուտ խաւերը այնքան լոյծ էին որ Տէ Մարթիթի կոյուղիին քովէն ձուլածոյ խողովակի մը միջոցով միայն կարելի եղաւ ճամբայ մը բանալ,

1836ին Սէնթ Օնօրէ արուարձանին տակ վերստին շինուելու համար երբ քանդուեցաւ այն քարաշէն հին

կոյուղին ուր հիմա մտած կը տեսնենք ժան Վալթանը, շարժուն աւազը՝ որ Շանգ-էլիզէի ստորերկիրն է մինչեւ Սէն՝ այնքան արգիլեց շինութիւնը որ կոյուղին հազիւ հազ վեց ամիսուան մէջ կրցաւ շինուիլ և մեծ գանգաւանքու տեղի տուաւ ամիսաբնակներու (riverain), մանաւանդ ապարանք և կառք ունեցող ամիսաբնակներու կողմէն։ Գործերը ոչ միայն դժուարին այլ նաեւ վատնգաւար եղան։ Ստոյգ է թէ չորսուկէս ասիս անձրեւ եկաւ և Սէն գետը երեք անգամ յորգեցաւ։

Ժան Վալթանին հանդիպած խրուարին պատճառն էր առջի օրուան տեղաաւարտիւր։ Ստորակայ աւազին վրայ աղէկ մը չկոթնած քարայտակը կըքելով անձրեւի ջուրերուն անցքը խցած էր։ Այս ջուրերը մղուելով կըքուին տեղի տուած էին։ Քարուկիր գետինը պատուելով տիղմին մէջ կըքած էր։ Ո՛րքան երկայնութեամբ։ Անկարելի է ըսել։ Հոն մթութիւնը ամէն տեղէ աւելի թանձրամած էր։ Գիշերային խոռոչի մը մէջ տիղմի ծակ մըն էր այն։

Ժան Վալթան զգաց թէ քարայտակը խոյս կուտար իր տակէն։ Մտաւ տղմախորը, որու երեսը ջուր, առկն ալ սիկ էր։ Պէտք է անպատճառ անցնիլ։ Մտերթալը կարելի չէր։ Մարիուս մահուան դուռը հասած և ժան Վալթան սաստիկ յոգնած էր։ Մանաւանդ եւ մէկ օր կերթար, ժան Վալթան յառաջ քալեց։ Յառաջացաւ վառն դի տղմախորն ալ առաջին քայլերէն նուազ խորունկ երեւցաւ։ Բայց քանի որ կը յառաջանար, ոտքերը կ'ընկղմէին։ Շուտ մը մինչեւ կէս ծունկը եկաւ սիկը։ Իսկ ջուրը ծունկերէն վեր ելաւ։ Ժան Վալթան կը քալէր՝ երկու թեւերովը կրցածին չափ Մարիուսը ջուրին վերեւը բարձրացնելով։ Յետք հիմա մինչեւ ծունկերը կը հասնէր, իսկ ջուրը մինչեւ մէջքը։ Արդէն չէր կրնար ալ ետ դառնալ։ Հետզհետէ

կ'ընկղմէր։ Այս սիկը մարդու մը ծանրութեանը դիմա-նալու չափ խտութիւն ունենալով անշուշտ չէր կրնար երկու մարդու ծանրութեան դիմադրել։ Մարիուս և ժան Վալթան զատ զատ թերեւս յաջողէին դուրս ելլել անկէց։ Ժան Վալթան անընդհատ յաջողեցաւ բռնելով այս հոգեվարքը որ թերեւս դիակ մըն էր։

Ջուրը ժան Վալթանի մինչև անութները կը հասնէր։ Խորասուզուիլը կ'զգար ան։ հազիւ հազ կրնար շարժիլ աղմուտ վիհին մէջ ուր կը գտնուէր։ Տիղմին խտութիւնը նեցուկ ու միանգամայն խաչընդոտ էր։ Մարիուսը վեր կը բռնէր միշտ և՛ անդիի ծայր ոյժ վատնելով կը յառաջանար բայց նաեւ կ'ընկղմէր։ Ա՛լ գլուխը միայն ջուրէն դուրս էր։ Նաեւ երկու թեւերը որոնք Մարիուսը վեր կը բռնէին։ Զրնգեղին հին պատկերներուն մէջ մայր մը կայ որ այսպէս բռնած է իր զաւակը։

Քիչ մը եւս ընկղմելով գլուխը ետեւը ծոց ջուրէն ազատ մնալու և շնչել կարենալու համար. ով որ զայն այս խաւարին մէջ տեսած ըլլար, մթութեան վրայ ծփող դիմակ մը տեսնել պիտի կարծէր. ժան Վալթան իր վերեւը անորոշապէս Մարիուսին կախուած գլուխը և տոգոյն երեսը կը տեսնէր. յուսահատական ջանք մը ընելով ոտքը դէպ առաջ նետեց, որ չգիտեմ ի՞նչ հաստատուն բանի մը, նեցուկի մը հանդիպեցաւ։ Ժամանակն էր հանդիպելու։

Տեսակ մը կաողութեամբ կանգնեցաւ. դալարուեցաւ և արմատացաւ այս յենարանին վրայ։ Կարծեց զգալ թէ դէպի կեանք ելլող սանդուխի մը առաջին առաւանտն էր այն։

Տիղմին յետին վայրկեանին մէջ երեւան ելած այս նեցուկը քարուկիր գետինն միւս զառիվայրին սկիզբն էր որ առանց խորտակուելու կըքած և տախտակի մը

պէս ջուրին տակը ծաած էր անկողնուր։ Աէդկ շինուած քարայտակները գմբէթ կը կազմեն և ունին այսպիսի ամբողջիւններ։ Այս քարուկեր գետնին բեկորը՝ որ մասամբ մը ջուրին տակ ընկղմած այլ հաստատուած էր՝ ճիշդ աստիճանական զառիվայր մըն էր, և այս զառիվայրին վրայ ելլողը կրնար ազատիլ։ Ժան Վալթան վեր ելաւ այս զառիվայրէն և տղմախորին (fondeière) միւս կողմը հասաւ։

Ջուրէն ելլելով քարի մը զարկաւ ոտքը և ծունկի վրայ ինկաւ։ Մտածեց թէ պէտք էր այսպիսի ծնրագրութիւն մը, ուտտի ժամանակ մը կեցաւ այս գիրքով՝ հոգիին խորերէն չգիտեմ ի՞նչ խօսք մը ուղղելով Աստուծոյ։

Աղօթքէն ետք ոտքի վրայ կայնեցաւ սարսալով, սառնահար, ապականակիր, ծռելով այն հոգեվորքին տակը զոր կը քարչէր, մարմնովին տղմաթաթաւ, ի՞նչ հոգեվին տարօրինակ պայծառութեամբ մը ողողուած։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

Ծ Ա Յ Ր Ը

Դատնեայ սկսաւ քալել։

Սակայն եթէ իր կեանքը տուած չէր տղմախորին, կ'երեւար թէ ոյժը հոն ձգած էր։ Այս յետին ջանադրութիւնը բոլորովին յոգնեցուցած էր զայն։ Հիմա այնքան յոգնաբեկ էր որ ամէն անգամ երեք կամ չորս քայլ տանելէն ետք կ'ստիպուէր շունչ առնելու և պատին կը կռթնէր։ Անգամ մը պարտաւորուեցաւ կոյուղիին բազ-

մուսին վրայ նստիլ Մարիուսին գիրքը փոխելու համար, և կարծեց թէ հոն պիտի մնար։ Թէև ուժեղութիւնը մեռած, բայց արիութիւնը տակաւին կենդանի ըլլալով՝ Ժան Վալթան նորէն կայնեցաւ։

Յուսահատաբար, գրեթէ արագօրէն հարիւր քայլի չափ եւս առաւ՝ տռանց վեր ընելու գլուխը, գրեթէ տռանց շունչ առնելու, և յանկարծ պատին զարկաւ։ Կոյուղիին մէկ անկիւնը հասած էր, և՛ այս անկիւնը հասնելով կորագլուխ՝ պատին հանդիպած էր։ Վեր բարաւ աչքերը, և գետնափոր ճամբուն ծայրը, հեռուէն, խիստ հեռուէն լոյս մը նշմարեց որ վարը, իր առջեւը կ'երեւար։ Այս անգամ տեսածը չէ թէ սոսկալի այլ բարի և սպիտակ լոյսն էր։ Այեւն էր։

Ժան Վալթան կոյուղիին ելքը կը տեսնէր։

Ժան Վալթան այս ելքը տեսնելով զգաց ինչ որ գեհնապարտ հոգի մը կրնար զգալ յանկարծ գեհնէն ելքը նշմարելով։ Այս հոգին հարկաւ իր այրած թեւերովը դէպի լուսափողփող դուռը պիտի թռէր մոլեգնաբար։ Ժան Վալթան ալ յոգնութիւն չզգաց, ալ Մարիուսին ծանրութիւնը չզգաց, ծունկերը առաջուան պէս պողպատեայ ծունկեր եղան. աւելի վազեց քան թէ քալեց դէպի այն ելքը։ Բանի որ կը մօտենար Ժան Վալթան, ելքն աւելի օրոշապէս կը ծրագրուէր. կամ մըջածաւ կամար մըն էր այն որ կոյուղիին գմբէթէն աւելի ցած և ճամբայէն աւելի նեղ էր. կոյուղիին զբմբէթը երթալով կը ցածնար, ճամբան նոյնպէս հետգնեալ կը նեղնար։ Ստորերկրեայ ճամբուն ծայրը ճաշարի մը ներսին ձեւին պէս նեղնալով կ'ամփոփուէր. յոռի ամփոփում որ բանտերու դռնակներու նմանութիւնն է, որ բանտի մը մէջ բանաւոր պառճառը ունի այլ կոյուղիի մը մէջ չունի. կոյուղիներուն այս պակասութիւնը ետքէն ուղղուեցաւ։

Ժան Վալթան հասաւ ելքին քովը:

Հոն կանգ առաւ:

Իրօք այն էր ելքը, բայց կտրելի չէր ելլելը:

Կամարը հաստատուն վանդակով մը գոցուած էր, և վանդակը՝ որ յայտնապէս կ'երեւար թէ խիստ քիչ անգամ կը դառնար իր ժանդահար ծխնինքրուն վրայ՝ իր քարէ շրջանակին կցուած էր հաստ կղպակով մը որ ժանգին կտրմբութեամբ կտրծես թէ տհազին աղիւս մըն էր: Բանալիին ծակը կը տեսնուէր, նաև կղպակին ամրապինդ լեզուն որ իր երկաթէ աղոյցին մէջ մխուած էր բաւորովին: Յայտնապէս կ'երեւար թէ կղպակը գոցողը բանալին երկու անգամ դարձնելով գոցած էր: Ասիկա բերդերու յատուկ այն կղպակներէն մէկն է զոր հին Բարիզը լիւսի և յօժարակամ կը հայթայթէր:

Վանդակին անդին կողմն էր բաց օդը, գետը, արեւը, ամենանեղ այլ անցնելու բաւող սեպեղը, հեռաւոր քարափները, Բարիզ այսինքն այն վիհը ուր խիստ դժուրն է պահուերիլ, լայնածաւալ հորիզոնը, ազատութիւնը, աջ կողմէն դէպի վար Իէնայի կամուրջը, ձախ կողմէն ալ դէպի վեր էնվալիտի կամուրջը կը նշմարուէր. գիշերուան սպասելու և ապա փախչելու յարմար կրնար դալ տեղը: Բարիզի ժամնէն մեծահասակ կողմերէն մէկը, այսինքն Կրօ-Գոյլուի հանդիպակաց սեպեղին էր այս: Ծանծեքը վանդակին ծակերէն կ'ելլէին ու կը մ'նէին:

Երեկոյեան ժամը ութուկէսն էր գրեթէ. Յորը կը տարածամէր:

Ժան Վալթան Մարիուսը պտտին քովը քարակիր գետնին չոր կողմը դնելով վանդակին մօտեցաւ և երկու ձեռքերովը սիւնակները բռնելով սաստկապէս ցնցեց այլ չկրցաւ դղրդեցնել: Վանդակը չթնաաց: Ժան Վալթան նաև մի առ մի բռնեց սիւնակները՝ յուսալով թէ

կրնայ անոնց նուազ դիմացկունը քաշել հանել և իբր լծակ գործածել դուռը վերցնելու: Կամ կղպակը խորտակելու համար: Սիւնակներուն և ոչ մէկը չարժեցաւ: Վազրի մը ակառներէն աւելի ամրապէս ագուցուած էին անոնք: Առանց լծակի կարելի չէր յենուլ ծանր մարմին մը վերցնելու համար: Անյաղթելի էր խոշորագոյն: Դուռը բանալու միջոց մը չկար ամենեւին:

Ուրեմն պէտք էր հոն վախճանիլ: Ի՞նչ ընէր, թէնչ ըլլար:

Սոս Երթալու, արդէն ըրած տհաքիւ ուղեւորու: Թիւնը վերստին սկսելու ոյժը չունէր: Մանաւանդ թէ ի՞նչպէս պիտի անցնէր այն աղմախորէն ուրկէ հրաշքով կարելի եղած էր ազատիլ: Եւ աղմախորէն ետքն ալ միթէ պիտի չհանգիպէր այն ոտականներու խումբին որու ձեռքէն հարկաւ երկու անգամ չպիտի ազատէր: Եւ մեր պիտի երթար. ո՞ր կողմը պիտի ուղուէր, եթէ կոյուղիին դարուվտէր: Երթար նպատակին չպիտի հասնէր: Ուրիշ ելք մը գտնելու ըլլար անգամ, հարկաւ տն ալ վանդակով կամ խիցով մը խափանուած պիտի ըլլար: Կոյուղիին բոլոր դուռները հարկաւ տնապէս գոցուած էին: Դիպուածը տեղէն խախտած էր այն վանդակը ուրկէ Ժան Վալթան մտած էր, բայց անշուշտ միւս ամէն վանդակները փակուած էին: Ըսել է թէ ազատելու համար փախած և բանտ մը մտած էր:

Ա՛լ յոյս չկար: Փրկութեան համար Ժան Վալթանին բոլոր ըրածները անօգուտ էին: Աստուած կը մերժէր:

Երկուքն ալ մահուան տխուր և անբաւ օտոռայնէն բռնուած էին, և Ժան Վալթան անոր թելերուն վրայ զարհուրելի սարդին՝ խաւարի մէջ սարսուելով վազելը կ'զգար:

Կոնակը վանդակին առաւ, և քարայտակին վերայ ինկաւ աւելի թապալելով քան թէ նստելով Մա-

քիւսին քով որ միշտ շարժում չունէր և իր գլուխը երկու ծունկերուն մէջ անդր խոնարհեցաւ։ Ելք չկար։ Անձկութեան յետին կաթին էր այս։

Որո՞ւ վրայ կը խորհէր այս ծայրայեղ վատութեան մէջ։ Ոչ իր, ոչ ալ Մարիւսին, այլ Գողթին վրայ։

Գ Լ Ի Ո Ւ Ը .

ՊԱՏՈՒԱԾ ԹԻԿՆՈՑԻՆ ՄԱՍԸ

Մինչդեռ այս յուսահատական վատութեամբ համակուած կը կենար, ձեռք մը դրուեցաւ իր ուսին վրայ և կամաց խօսող ձայն մը ըսաւ իրեն.

— Կիսե՛նք։

Այս գերեզմանին մէջ ուրիշ ո՞վ կրնար գտնուիլ։ Չկայ բան մը որ յուսահատութեան չափնմանի երազին։ Ժան Վալթան կարծեց թէ կ'երազէ։ Քայլի մը ձայն առած չէր ամենեւին։ Մի՞թէ կտրելի բան էր։ Վեր ըրաւ աչքերը։

Իրօք մարդ մը կար իր առջեւը։

Այս մարդը կապայ մը հագած էր, ասքերը բոպիկ էին, մուճակները ձախ ձեռքը բռնած էր. անշուշտ դիտմամբ հանած էր մուճակները որպէս զի կտրենայ մինչեւ ժան Վալթանին քովը հասնիլ անձայն։

Ժան Վալթան և ոչ իսկ վայրկեան մը վարանեցաւ։ Որքան ալ անակնկալ ըլլար հանդիպումը, մարդը ծանօթ էր իրեն։ Այս մարդը Թենարտիէն էր։

Ժան Վալթան թէև կարծեա ընդոտ արթնցած մարդու մը կը նմանէր այն պահուն, բայց վարժուած ըլլալով զգուշութեան և անակնկալ գէպերու՝ որոնց

ԺԱՆ ՎԱԼԺԱՆ ԵՒ ՄԱՐԻՈՒՍ ԴՈՅՐԻՂՆԵՐՈՒՆ ՍԷՋ

առաջը չուսով առնել պէտք է՝ անմիջապէս և կա-
տարելապէս ուշաբրեցաւ: Մանաւանդ թէ իր դիրքը
չէր կրնար աւելի յոռի ըլլալ, և թենարաթէ չէր
կրնար սեւութիւն մը վերագրել այս գիշերային խա-
ւարին:

Պահ մը սպասեցին:

Թենարաթէ աջ ձեռքը մինչև ճակատին վերելք
վերցնելով լուսարգել մը ըրաւ, յետոյ աչքերը թաք-
թելով յօնքերը մօտեցուց, և բերանն ալ թեթեւակի
ճմլեց. կորովամիտ մարդու մը մարդ մը ճանչնալու
համար ըրած ուշադրութեան նկարագիրը կը կազմեն
ձեռքի և գէմքի այս շարժումները: Բայց թենարաթէ
չկրցաւ ճանչնալ Ժան Վալթանը: Ինչպէս ըսինք պահ
մը առաջ, Ժան Վալթան կռնակը լոյսին դարձուցած,
մանաւանդ թէ բալորովին տղժուտ, արիւնաթաթաւ և
գէմքն ալ խանդարուած ըլլալով ցորեկը կէսօրի ժա-
մանակ անգամ անճանաչելի էր: Բայց ինքը տեսաւ
չտեսաւ և անա իսկոյն ճանչցաւ թենարաթէն որքա՛ն
բեւր կը լուսաւորուէր վանդակին լոյսէն. այս լոյսը
ստոյգ է թէ ստորերկրային էր, ամբողջ էր, բայց
ածղունութեանը մէջ ճիշդ էր: Պայմաններու այս առ-
հաւասարութիւնը կը բաւէր ստուգապէս Ժան Վալթա-
նին առաւելութիւն մը տալու այն դադանի մենամար-
տին մէջ որ պիտի սկսէր և երկու կացու-
թեանց և երկու մարդերուն մէջ: Իրարու հան-
դիպած էին՝ Ժան Վալթանը սքողուած, իսկ Թենարաթէ
գիմակը հանած:

Ժան Վալթան անմիջապէս նմարեց թենարաթէէն
չճանչցուիլը:

Այս կիսաստուերին մէջ պահ մը իրարու նայեցան
իրր թէ ուզէին մէկգմէկու չափը առնել:

Նախ թենարաթէն խզեց լսութիւնը .
Բյուստոնեւ

— Ի՞նչպէս պիտի կրնաս դուրս ելլել:

Ժան Վալթան չպատասխանեց:

Թենարտիէ շարունակեց.

— Անկտրելի է խորտակել դուք: Այլ սակայն պէտք է որ դուրս ելլես:

— Իրաւ է, ըսաւ Ժան Վալթան:

— Կիսուինք ուրեմն:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես:

— Մարդը դուն մեռցուցիր, լա՛ւ: Ես ալ վա՛ն-
գակին բանալին ունիմ:

Թենարտիէ մատովը Մարիուսը կը ցուցնէր: Ապա
շարայարեց.

— Ձեմ ճանչնար քեզի, բայց կ'ուզեմ օգնել: Ան-
շուշտ բարեկամ մըն ես:

Ժան Վալթան սկսաւ հասկնալ: Թենարտիէ մար-
դապան մը կը կարծէր զինքը:

Թենարտիէ կրկնեց.

— Մտիկ ըրէ՛, բարեկամ: Այս մարդը մեռցնելէ
առաջ հարկաւ նայած ես թէ ի՞նչ ունի գրպանը: Կէօը
իմա է, տո՛ւր. ես ալ դուրս կը բանամ:

Եւ բոլորովին ծակծկուած պլուզային տակէն ա-
հագին բանալի մը հանելով կ'ստովին, շարունակեց.

— Կ'ուզե՞ս տեսնել ազատութեան բանալին ինչ-
պէս շինուած ըլլալը: Ահա՛ւստիկ:

Ժան Վալթան այնքան ճշգրտօրէն դարձաւ. — ձեր
Գօրնէյինն է այս խօսքը. — որ տարակուսելի երեւ-
ցաւ իրեն ինչ որ կը տեսնէր: Տեսած էր նախախնամու-
թիւնը որ սոսկալի կ'երեւար, և բարի հրեշտակը որ
Թենարտիէի կերպարանով գետնին տակէն կ'ելլէր:

Թենարտիէ ձեռքը իր կապային տակը պտիտուած
լա՛յն գրպանը տանելով չուան մը քաշեց և Ժան Վալ-
թանին երկնցնելով ըսաւ:

— Ա՛ռ, անա քեզի չուան մըն ալ կուտամ սա-
կարկութենէ դուրս:

— Ի՞նչ ընեմ այդ չուանը:

— Պարի մըն ալ հարկաւորութիւն ունիս, բայց
դուքսը կրնաս քար գտնել: Հոն հողաքարի կայտ մը
կայ:

— Ի՞նչ ընեմ քարը:

Աւանա՛կ, քանի որ գետը պիտի նետես դիակը,
չուանի և քարի մը հարկաւորութիւն ունիս, թէ ոչ
չուրին երեսը կը ձգայ դիակը:

Ժան Վալթան առաւ չուանը: Չկայ մարդ մը որ
չուանայ այսպիսի մեքենայական առումներ:

Թենարտիէ յանկարծ գաղափար մը ունեցողի մը
պէս մատերը կրճել տուաւ.

— Բայց աղէ՛կ միտքս եկաւ. բարեկա՛մ, ի՞նչ-
պէս կրցար ազատիլ կոյուղիին այն աղմուկը: Ես
չհամարձակեցայ այդ վտանգին ենթարկուիլ: Բա՛ւհ,
դէ՛լ կը հոտիս:

Պահ մը լռելէն ետք շարունակեց:

— Պեզի ըրած հարցումներուս պատասխան չեմ
տար, իրաւունք ունիս: Փուրսիչ, դատաւորին առջեւ
չմատնուելու վարպետութիւնը սորվել է այդ: Մանա-
ւանդ թէ ո՛վ որ ամենեւին չխօսիր, շատ բարձր խօսե-
լու վտանգին չենթարկուիր: Հօգ չէ. թէեւ չեմ տես-
ներ դէմքդ. թէեւ չեմ գիտեր անունդ, բայց կը սխա-
լիս եթէ կարծեմ թէ չեմ գիտեր ո՛վ ըլլալդ և ի՞նչ
ուզելդ: Յայտնի է: Սա պարոնը ջախջախեցիր քիչ մը,
հմիա կ'ուզեմ տեղ մը պահել զայն: Հարկաւոր է
քեզ գետը այսինքն ամէն ախմարութեանց երեւելի
պահարանը: Կ'ուզեմ դժուարութենէ ազատել զքեզ:
Հաճելի է ինձ լաւ աղու մը օգնելը:

Թենարտիէ Ժան Վալթանի լռութիւնը իրաւացի

սեպեմբեր հանգերձ յայանապէս կ'աշխատէր խօսեցնել զայն : Ժան Վալթանին ուսը հրեց անոր կիսադէմքը տեսնել կարենալու համար, և աղաղակեց՝ յակայն տաճնց ելլելու այն միջավայրէն ուր կը պահէր իր ձայնը :

— Աղէկ միտքս եկաւ տղմախորը. կատարեալ մըն ես եղեր, ինչո՞ւ հոն չնետեցիր մարդը :

Ժան Վալթան պատասխան չտուաւ :

Թենարտիէ զգօն մարդու մը արտաքին կարողամասութիւնը ամբողջացնող շարժում մը բնկով, այսինքն մինչեւ իր խոչնակը վեր ընելով իր վզնոցը որ քուրջ մըն էր, կրկնեց.

— Բայց թերեւս խոչնամութիւն մը ըրիր չնետելովդ : Եթէ հոն նետած ըլլայիր, բանաւորները վաղը փոսը գոցելու ժամանակ հարկաւ դիակը հոն մոտցուած պիտի գտնէին, և թել առ թել, շիդ առ շիդ խուզարկէնով և հետքը գտնելով պիտի կրնային մինչեւ քեզի հասնիլ : Մարդ մը անցեր է կոյուղիէն. ո՞վ. կուրկէ՞ դուրս ելաւ. ո՞ւր տեսնուեցաւ ելլելը : Ոտիկանաւ թիւնը չառ խելացի է : Կոյուղին դրուածան մըն է և կը մատնէ մարդս :

Այսպիսի գիւտ մը հազուագիւտ է, հետեւաբար ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ. քիչերը կոյուղին կը գործածեն իրենց գործերուն համար, մինչդեռ գեալը կը վերաբերի ամէն մարդու : Գետը բուն բոս է, Ամիսէ մը ետք Սէն-Գիլուի առաւակներուն մէջ վերստին կ'որսացուի թաղած մարդդ : Վա՛յ, առ ինչ բան քան հոս, Զարմանք. դիակ մըն է եղեր : Ո՞վ մեացուց այս մարդը : Բարիդ : Հետեւաբար արդարութիւնը և ոչ խոսկ խուզարկութիւն կ'ընէ : Աղէկ ըրիր :

Թենարտիէ շատութեամբ փոխաբէն Ժան Վալթան բուրովին կը լսէր : Աւագակը վերստին ցնցելով անոր ուսը՝ ըսաւ.

— Հիմա սակարկութիւնը լմնցնենք : Բաժնենք : Բանալիս ցուցուցի քեզի, դուն ալ օտակդ ցուցուր ինձի :

Թենարտիէ դժնէպէ՛մ, վայրենի, կաւկածելի, քիչ մը սպառնական, այլ սակայն բարեկամական կերպաբանք ունէր :

Տարօրինակ բան մը կար սակայն. Թենարտիէ ընթացքն ու շարժումները բնական չէին. բոլորովին հանդարտ մարդու մը չէր նժանդը ան. թէև գողտնապէս և զգուշութեամբ վարուող մարդու մը կերպարանքը չունէր, սակայն մերթ ընդ մերթ մատը բերնին վրա դնելով կը մըմռար. «Կամաց խօսէ՛ք : Դժուար էր գուշակել պատճառը : Ժան Վալթանէն և իրմէ գոտ ոչ ոք կար հոն : Ժան Վալթան կարծեց թէ գուցէ կոյուղիին մէկ խորշը, մօտակայ խորշ մը պահուած ուրիշ աւազակներ կան, և թէ Թենարտիէ դիտաւորութիւն չունի անոնց ալ մաս հանելու :

Թենարտիէ կրկնեց.

— Վերջ ընենք : Մարդը ո՞րքան ունէր գրպաններուն մէջ

Ժան Վալթան իր գրպանը խուզարկեց :

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը, Ժան Վալթան սովորութիւն ըրած էր միշտ ստակ ունենալ հետը : Հնարքով ու միջոցներով տխուր կեանք մը վարելու դատապարտուած ըլլալուն համար օրէնք մը ըրած էր իրեն անարժաթ չգտնուիլը : Սակայն այս անգամ յանապաղատի բռնուած էր : Առջի օրը իրիկուան իր աղգային պահակի համադրեալը հագնելու ժամանակ՝ սոսկալի մոտահոգութիւններով գրաւուած ըլլալով մոռցած էր հետը առնել թղթակալը : Ժիլէին գրպանին մէջ քանի մը դրամ կար միայն : Տղմաթաթաւ գրպանին ներսը դուրս ըրաւ և քարուկիւր յատակին բազկաթօօին վրայ լուծի մը, եր-

կու հինգ ֆրանքոս և հինգ կամ վեց մեծ սու դրաւ։
Թենարտիէ ստորին չուրթը վեր ըրաւ վիզի պըր-
կուսով մը որ առանց նշանակութեան չէր։

— Մեծ բանի մը համար չմեացուցեր ես մարդը,
ըսաւ։

Եւ սկսաւ ժան Վալթանին և Մարիուսին զըր-
պանները շօշափել բոլորովին մտերմաբար։ Ժան Վալ-
թան ամէն բանէ աւելի կռնակը լոյսին տալու մտա-
հագութեամբը զրաւուած ըլլալով ձայն չէր հաներ։
Թենարտիէ Մարիուսին զգեստը շօշափելու ժամանակ
ձեռնածուի յատուկ արագաշարժութեամբ և առանց
նշմարելու ժան Վալթանէն՝ միջոց մը գտաւ վիրա-
ւորին զգեստէն կտոր մը բրցնելու զոր իր կապային
տակը պահեց, Թերեւս մտածելով թէ այս դիպակի կը-
տորին շնորհիւ ետքէն պիտի կրնայ ճանչնալ թէ՛ սպան-
նողը և թէ՛ սպաննուածը։ Սակայն այն երեսուն ֆը-
րանքէն աւելի բան մը չգտաւ։— Ստոյգ է, ըսաւ Թե-
նարտիէ, մէկգմէկու վրայ հաշուելով ասկէ աւելի
չունինք։

Եւ մոռնալով իր կիսախիւս խօսքը՝ ամէնը առաւ։

Պահ մը վարանեցաւ առնելու մեծ սուկըրը։ Մտա-
ծելէն ետք զանոնք ալ առաւ՝ միմոսալով։

— Հոգ չէ՛, մարդերը ոչինչ բանի մը համար մեռ-
ցնել է այս։

Ապա բանալին դարձեալ կապային տակէն հանե-
լով, ըսաւ։

— Հիմա, բարեկամ, պէտք է որ դուրս ելլեմ։
Տօնավաճառի պէս է հոս։ Ելլելու համար պէտք է վե-
ճարել։ Դուն վճարեցիր դուրս ելի՛ր։

Եւ սկսաւ խնդալ։

Թենարտիէ այս բանալիով անծանօթի մը օգնելով
և այն վանդակէն իր տեղը ուրիշ մը դուրս հանելով

արդեօք մարդասպան մը ազատելու անկեղծ և անշա-
հախնդիր դիտաւորութիւնը ունէր։ Կը տարակուսինք։

Թենարտիէ օգնեց ժան Վալթանին Մարիուսը
շալկելու համար, ապա բոպիկ ոտքերուն ծայրովը քա-
լելով զէպ ի վանդակը ուղղուեցաւ, նշան ընելով ժան
Վալթանին որ իր ետեւէն գայ. դուրս նայեցաւ, մառը
բերնին վրայ դրաւ և քանի մը բոպէ կարծես ի կախ
մնաց. լաւ մը դիտելէն ետք բանալին կղպակին ծակը
դրաւ։ Սահեցաւ կղպակին լեզուն և դուռը դարձաւ,
առանց ձռնչելու և առանց կրճելու, և բոլորովին հան-
դարտիկ։ Յայտնի էր թէ այս վանդակը և իր ծխնի-
ները զգուշութեամբ իւղոտուած ըլլալով շատ անգամ
կը բացուէին. թէ և չէր կարծուեր թէ այնքան ոտէպ
բացուին։ Աղէտալի բան մըն էր վանդակին աշպիտի
հանդարտութեամբ բացուիլը, հանդարտութիւն որու
մէջ մարդս գիշերային մարդերու գաղտնի երթեւեկու-
թիւնները, լոին ելեւմուտները և ոճիւրի գայլային քայ-
լերը կ'զգար։ Անշուշտ կոյուղին աւազակներու գաղտնի
խուժքի մը հետ մեղսակից էր։ Այս լռակայ վանդակը
աւազակութեան թագաւոր մըն էր։

Թենարտիէ վանդակը կիսովին և մարդ մը մի-
այն սղմելու չափ բանալով թող տուաւ որ անցնի ժան
Վալթան, վերստին գոցեց վանդակը, Բանալին երկու
անգամ դարձուց կղպակին մէջ և դարձեալ կոյուղին
մթութեան անդունդը սուղուեցաւ շունչէ մը աւելի
ձայն չհանելով։ Կարծես թէ վագրին թաւ-
չէնման թաթերովը կը քալէր։ Պահ մը ետք այս պըժ-
պալի նախախնամութիւնը աներեւոյթ եղած էր։

Ժան Վալթան դուրսն էր հիմա։

կուած էր՝ քանի մը քայլ հեռու ոտքի վրայ կայնած, երկայն թիկնոց մը հագած և ձեռքերը կուրծքին վրայ առած բարձրահասակ մարդ մը կար՝ աջ ձեռքը մահակով մը որու կապարեայ զլուխը կը տեսնուէր:

Մութին շնորհիւ տեսակ մը ուրուական կրնար սեպուիլ ան:

Պարզ մարդ մը երեկոյեան մութին պատճառաւ, և խորհելու վարժուած մարդ մըն ալ ժահիկին պատճառաւ թերեւս վախնար անկէ:

Ժան Վալթան ճանչցաւ ժամէրը:

Ընթերցողը գուշակեց անշուշտ թէ Թէնարտիէին ետեւէն խնողը ժամէրն էր: Ժամէր պատնէշէն անակրկալ կերպով մը ելլելէն ետք ոստիկանութեան պաշտօնատունը երթալով և կարճատեւ ունկնդրութիւն մը խնդրելով եղելութիւնը պաշտօնէին յայտնած էր անձամբ, և ետքը անմիջապէս սկսած էր պաշտօնը կատարել: Իր վրայ գտնուած տեղեկագրէն իշպէս իմացանք արդէն: Ժամէրի այս պաշտօնին պարտականութեանց մէկն էր Շանտ-Էլիզէի քովերը հսկողութիւն ընել գետին աջակողմեան սեպեզրին վրայ որ ժամանակէ մը ի վեր ոստիկանութեան ուշադրութիւնը կը հրաւիրէր: Հոն Թենարտիէն նշմարելով ետեւէն գացած էր: Ընթերցողը գիտէ արդէն այս հսկողութեան վախճանը:

Յայտնի է նաև թէ Թէնարտիէին ժան Վալթանին համար այն վանդակը բանալը շնորհք մը չէր այլ ստանուածութիւն մը: Թենարտիէ կղզար թէ ժամէր դուրսը կ'սպասէ միշտ դիտուող մարդը այնպիսի հոտառութիւն մը ունի ուրկէ չխաբուիր, պէտք էր ոսկոր մը նետել այն հետախոյզ պառականին բերանը: Մարդասպան մը, ինչ ընտիր որս: Իր ազատութեանը համար անհրաժեշտ էր իր կողմէն այսպիսի զոհողութիւն մը ընել: Թենար-

տիէ իր տեղը ժան Վալթանը դուրս հանելով որս մը կուտար ոստիկանութեան, իր հետքը խուզարկելէ կը դադարեցնէր ժամէրը, աւելի մեծ դէպքի մը շնորհիւ կը մոսցուէր: Ժամէրին սպասումը կը վարձատրէր, վարձատրութիւն որ միշտ ողորջալի է ոստիկանութեան լրտեսի մը համար, երեսուն ֆրանք կը վաստկէր, և իրերու վիճակին այս փոփոխութեան շնորհիւ կը յուսար փախչիլ:

Ժան Վալթան ժայռէ մը ուրիշ ժայռ անցած էր:

Խիստ էր հետզհետէ այս մարդերուն հանդիպիլը, Թենարտիէին ժամէրին ձեռքը իյնալը:

Ժամէր չճանչցաւ ժան Վալթանը որ՝ ինչպէս ըսինք արդէն՝ ալ չէր նմաներ ինքն իրեն: Ոստիկանը առանց վար առնելու թեւերը և աննշմարելի չարժուծով մը մահակը լաւ մը բռնելով՝ կարճ ու հանդաիտ ձայնով մը ըսաւ.

— Ո՞վ էք:

— Ե՛ս:

— Բայց ո՞վ էք:

— Ժան Վալթան:

Ժամէր ակռաներովը բռնեց մահակը, ծունկերը կրկնեց, մարմինը կճկեց, երկու հաստաբազուկ ձեռքերը ժան Վալթանին ուսերուն վրայ դրաւ՝ որոնք երկու մամուլի մէջ բռնուելու պէս ճնշուեցան, քննեց զայն և ճանչցաւ: Երկուքին երեսները գրեթէ կը դըպէին իրարու: Սոսկալի էր ժամէրին նայուածքը:

Ժան Վալթան՝ լուսանի մը ճիւղին հաւանող տիւրի մը պէս անչարժ մնաց ժամէրին պնդապէս ճնշող ձեռքերուն տակ:

— Ոստիկան ժամէր, ահա կը բռնես զիս, ըսաւ: Սակայն այս առաւօտէն ի վեր ձեր բանտարկեալը կը համարեմ զիս: Եթէ ձեր ձեռքէն փախչելու դիտաւո-

բութիւն ունենայի, ուր բնակիլս չէի յայտնեք ձեզի: Միայն թէ շնորհ մը ըրէք ինձի:

Ժափէր կարծես թէ չլսելով ժան Վալթանին կը նայէր անհայտ: Կծկուած կզակը դէպի քիթը կը մղէր իր շուրթերը, նշտն վայրենական մտախառնութեան: Վերջապէս թողուց ժան Վալթանը, ուղղակի կայնեցաւ, մահակը ձեռքը առաւ ամրապէս, և երազի մէջ խօսելու պէս այս հարցումը ըրաւ աւելի շուկով քան թէ արտասանութեամբ:

Ի՞նչ կ'ընէք հոգ, և ո՞վ է այդ մարդը:

Ժափէր պատնէչէն ազատելէն ի վեր չէր դուրսեր ժան Վալթանը:

Ժան Վալթան պատասխանեց, և իր ձայնին հրնշուժը կարծես թէ ուշաբեքեց ոտականը:

— Ես ալ ճիշդ անոր նկատմամբ կ'ուզէի խօսիլ: Ի՞նչ կ'ուզէք ըրէք դիւս, բայց նախ օգնեցէք ինձ իր տունը տանելու զայն: Այս է միայն խնդրածս:

Երբ որ մարդ կարծէր թէ ժափէր կարող էր դիջում մը ընելու, ասիկայ սովորութիւնն ունէր իր դէմքը ամփոփելու: Ժափէրի դէմքը անա այսպիսի ամփոփում մը ունեցաւ ժան Վալթանի խնդիրքին վրայ: Սակայն չմերժեց խնդիրքը:

Վերստին կծկուեցաւ ժափէր, գրպանէն թաշկինակ մը հանելով շուրթին թրջեց և Մարիուսի արիւնաթաթաւ ճակատը սրբեց:

— Այս մարդը պատնէչն էր, ըսաւ կէս ձայնով և ինքնիրեն խօսելու պէս: Աս է այն որ Մարիուս կ'անուանուէր:

Ժափէր՝ իբր տոռային կարգի լրտես՝ նաև մեռնիլը գիտնալով ամէն բան դիտած, ամէն բան մտիկ ըրած, ամէն ինչ լսած, նաև հազեմարութեան մէջ լրտեսած և գերեզմանին ստնդուղին առաջին աստիճանին վրայ կռթնելով՝ տեղեկութիւններ տուած էր:

Մարիուսին ձեռքը բռնեց երազին դարձը փնտռելով: Վիրաւոր մըն է, ըսաւ ժան Վալթան:

— Մեռել մըն է, ըսաւ ժափէր: Ժան Վալթան պատասխանեց:

— Տակաւին մեռած չէ:

Ուրեմն պատնէչէն հո՞ս բերիք ասիկա, հարցուց:

Ժափէր:

Կ'երեւայ թէ ստատիկ մտահարութեամբ մը գրաւուած էր ժափէր, վառնդի ոչ հարցուց անոր թէ ի՞նչ պէս այսպիսի վտանգաւոր կերպով մը անցած և աղաւտած էր կոյուղիին մէջէն, և ոչ նշմարեց իր հարցումէն ետք ժան Վալթանին լռութիւնը:

Ժան Վալթանն ալ կ'երեւար թէ մէկ խորհուրդ տունէր միայն: Ուտի կրկնեց:

Մտքէի թաղը Ֆիլլ-Տիւ-Գալֆէր փողոցը կը բնակի իր մեծ հօրը տունը որ... Զգիտեմ ի՞նչ է մեծ հօրը անունը:

Ժան Վալթան Մարիուսի թիկնօցին գրպանէն թըղթակալը հանելով բացաւ այն երեսը որու վրայ Մարիուս մատիտով քանի մը տաղ գրած էր, և ժափէրին երկնցուց:

Օգին մէջ տակաւին բաւական ծփուն պայծառութիւն մը ըլլալով կարելի էր գիր մը կարդալ: Մանաւանդ թէ ժափէրին աչքը գիշերային թռչնօց, կառաւի աչքի յատուկ լուսակրութիւնն ունէր:

Կրցաւ կարդալ Մարիուսին գրած տողերը և յորմոսաց. — Ժիլնօրման, Ֆիլլ-Տիւ-Գալֆէր փողոցը, թիւ 6: Ապա գոչեց. — Կառապա՛ն:

Ընթերցողը կը յիշէ հարկաւ այն կառքը որ կ'աղաւթէր ժափէրին հրամանին:

Ժափէր քովը պահեց Մարիուսին թղթակալը:

Պահ մը ետք կառքը ջրարբի դարուկերէն իջնելով քեպեղըին վրան եկաւ, Մարիուս ներսի բաղձօսին վը-

բայ դրուեցաւ, և ժաղէր ժան Վալթանին հետ առջեւի բազմոսին վրայ նստաւ:

Երկանիւր՝ դանակը գոցուելէն ետք՝ արագօրէն հեռացաւ ամենուրեքէն անցնելով և դէպի Պասթիլի կողմը ուղղուելով:

Քարափէն աներեւոյթ ըլլալով փողօցները մտան: Կռաւիւրն՝ իր նստարանին վրայ իբր շքանկար նստած՝ ազազուն ձիերը կը մտրակէր: Կռաքին մէջ խորին լքուութիւն կը տիրէր: Մարիուս՝ անշարժ մարմինովը կռաքին ներսի կողմին կռթնած, գլուխը կուրծքին վրայ ինկած, թեւերը կախուած և ոտքերը անշարժ ըլլալով կարծես թէ դադարի մը կ'ըստպասէր. ժան Վալթան մթնաւոր, իսկ ժաղէր քարայէն կ'երեւար. և այս խաւարամած կռաքին մէջ որու ներսը լամպարներուն առջեւէն անցած ժամանակ իբր ընդհատական փայլակէ մը սեւապէս կը տփռունէր դիպուածը՝ երեք եղբերեղային անշարժութիւնները, այսինքն դիակը, ճիւղը և արձանը կը միացնէր և տխրապէս կը դիմադրմէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ.

ԻՐ ԿԵԱՆՔԸ ՎԱՏՆՈՂ ՏՂՈՒՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

Ամեն անգամ որ կռաքը կ'երերար քարայատակին վրայ: Մարիուսի մազերէն արեան կաթիլ մը կ'իջնար:

Բոլորովին գիշեր էր երբ երկանիւր Ֆիյլ-Տիւ-Գալ-վերի փողօցը 6 թիւ տունը հասաւ:

Նախ ժաղէր դուրս ելաւ կռաքէն, անգամ մը վեր նայելով տեսաւ որ իրօք վեց էր տունին թիւը:

Դուռին վրայ ձեծուած երկաթէ դռնափար մը կար, որ հին ձեւին համեմատ իբր զարդ մէկզմէկ նախատող նոթազ մը և այծեմարդ մը ունէր. ժաղէր այս դռնափարը վեր ընելով անգամ մը զարկաւ սառակապէս: Երբ դռնաթեւը (battant) կէս մը բացուեցաւ, ժաղէր հրեց շայն: Դռնապանը ճրագը ձեռքը, հագիւ հագ արթնցած երեւցաւ կիսովին և յօրանջելով:

Ամէն մարդ քնացած էր տունին մէջ, Մարէի թաղին բնակիչները կանուխ կը պառկին, մանաւանդ խոսվութեան ժամանակ: Այս հին և բարեմիտ թաղը յեղափոխութենէ խրաչելով քանին կ'ապաւինի այն մանկուկներուն պէս որոնք խրաչելակին դալը լսելով շուտ մը վերմակին տակը կը պահեն իրենց գլուխը:

Սակայն ժան Վալթան այս կերպով Մարիուսը անհելաւ ժամանակ՝ ձեռքը անոր զգեստներուն տակէն անցնելով որոնք լայնապէս պատռտուած էին՝ Մարիուսի կուրծքը զննեց և դիտեց որ տակաւին կը բաղխէր սիրտը: Մանաւանդ թէ հիմա ոչ այնքան տկարութեամբ կը բաղխէր, իբր թէ կռաքին շարժումէն վերջսին քիչ մը կենդանութիւն առած ըլլար ան:

Ժաղէր հարցուց դռնապանին այն կերպով մը որ կը վայելէ կռաւարութեան՝ խոսվարարի մը դռնապանին առջև:

— Ժիլնորման տնուն մարդ մը կա՞յ հոս:

— Հոս կը բնակի: Ի՞նչ կ'ուզէք:

— Իր աղան բերուեցաւ:

— Իր աղան, ըսաւ դռնապանը ապշութեամբ:

— Մեռաւ:

— Ժան Վալթան որ աղմոթաթաւ ցնցոտներով ժաղէրին ետեւէն կուգար և որու պփգումով մը կը նայէր դռնապանը, գլուխովը նշան ըրաւ թէ մեռած չէ:

Բայց դռնապանը չհասկցաւ կարծեմք ոչ ժաղէրին խօսքը, և ոչ ժան Վալթանին նշանը:

Ժամէր շաբունակեց.

Պառնէշը գնաց, և հիմա տհա տե'ս:

— Պառնէ'շը, գոչեց դռնապանը:

— Մեռաւ: Գնա՛ արթնցա՛ւր հայրը:

Դռնապանը չէր շարժեր:

— Գնա՛, ըսի, չլսեցի՞ր, գոչեց Ժամէր:

Եւ շաբունակեց.

— Վաղը թաղում պիտի ըլլայ հոս:

Հասարակաց ճամբուն ուղծարական դէպքերը Ժամէրի համար ճշդիւ գտնակարգուած էին, դասակարգութիւն որ չըջանայեցութեան և հսկողութեան սկզբնաւորութիւն է, և ամէն մէկ իրողութիւն իրեն յառաւի խորը ունէր. հաւանական իրողութիւնները կերպով մը դորոցներուն մէջէն էին ուրկէ ի պահանջիւ հարկի կ'ելլէին զանազան քանակութիւններով. աղմուկ, խռովութիւն, բարեկենդան և թաղում կար փողոցը:

Դռնապանը Պասքը միայն արթնցուց. Պասքն ալ Նիգօլէթը արթնցուց. Նիգօլէթն ալ օրիորդ Ժիլնօրմանը արթնցուց: Թող առին որ քնանայ մեծ-հայրը, մաածելով որ հարկաւ տն ալ շուա մը պիտի իմանայ իրողութիւնը:

Մարիուս առաջին յարկը տարուելով Պ. Ժիլնօրմանին նախասենեակին մէջ հին բաղնիքի մը վրայ դրուեցաւ, սակայն տան միւս մասերուն մարդկանց և ոչ մէկը նշմարեց Մարիուսին վեր տարուիլը. և մինչդեռ Պասքը բժիշկ մը փնտռելու կ'երթար և Նիգօլէթ ձերմակեղնաց պահարանները կը բանար: Ժան Վալ-Ժան զգաց որ Ժամէր ձեռքերովը իր ուսին կը դպնար: Հասկցաւ թէ ինչ րսել կ'ուզէր և վար իջաւ Ժամէրին հետ որ իր ետեւէն կը քալէր:

Դռնապանը ահաբեկ քննութեամբ մը դիտեց առնոց մեկնիլը ինչպէս դիտած էր դալը:

Ժան Վալ-Ժան և Ժամէր երկանիւր մասն, կտտապանն ալ իր նստարանին վրայ ելաւ:

— Ոստիկա՛ն Ժամէր, ըսաւ Ժան Վալ-Ժան, բան մը եւս չնորհեցէք ինձ:

— Ի՛նչ, հարցուց Ժամէր խստիւ:

— Թոյլ առէ՛ք որ պահ մը տունս մտնեմ, ապա ինչ որ կ'ուզէք ըրէ՛ք զիս:

Ժամէր քանի մը վայրկեան անմոռնչ սպասեց, կզակը իր թիկնոցին մէջը մացունելով, յետոյ առաջնորդման պատուհանը վար առնելով.

— Կառապան, ըսաւ, Օմ-Արմէ փողոցը, թիւ 7:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԱ.

ԴՂՐԴՈՒՄ Ի ԲԱՑԱՐՁԱԿՆ

Ճամբան ամենեւին խօսք մը չըսին իրարու:

Ի՛նչ կ'ուզէր Ժան Վալ-Ժան: Լմեցնել ինչ որ սկսած էր, իմաց տալ Գօլէթին, ըսել անոր թէ ո՛ր է Մարիուս, թերեւս ուրիշ կարեւոր տեղեկութիւն մըն ալ տալ՝ և եթէ կարենար՝ քանի մը յետին կարգադրութիւններ ընել: Իսկ ինքը, իսկ իր անձին վերաբերեալ ամէն բան ա՛լ լմեցած էր. բռնուած էր Ժամէրէն և չէր դիմադրեր: Իր տեղը եթէ ուրիշ մը ըլլար, այսպէս կաղութեան մը մէջ թերեւս անորոշապէս միտքը բերէր Թենարտիէէն առած չաւանը և իր մտնելու այս կամ այն գնտանին երկաթէ սիւնակները: Բայց Միքիէլ եպիսկոպոսէն ի վեր Ժան Վալ-Ժան բոլոր երկիւղածութեամբ ի սաստիկ վարանում մը կ'զգար առէն տեսակ նաև իր անձին նկատմամբ ոճրագործութեան առջև:

Թշուառներ

Ժան Վալթանի համար անհնարին բան մըն էր ինքնասպանութիւնը, այսինքն անձանօթին նկատմամբ այն խորհրդաւոր բռնադորժութիւնը ուրկէ այսինչ համեմատութեամբ կրնայ հոգիին մահը արտադրուիլ:

Երկանիւր Օմ-Արմէ փողոցը մանկուան պէս կեցաւ, վասն զի այս փողոցը շատ նեղ ըլլալով կառքերը չեն կրնար շնչել: Ժաւէր և Ժան Վալթան վար իջան:

Կառապանը խոնարհաբար հասկցուց «ոստիկանութեան պարոն տեսուչին» թէ սպաննուած մարդուն արբէնը և մարդասպանին տիղմը ըստօրովին արատաւորած էին իր կառքին իւթրիչի թաւիչը: Կառապանին հասկցուցածը այս է ահա: Ըսաւ նաև թէ այս վնասին փոխարէն իրեն հատուցում մը ընել պէտք էր: Ապա գրպանէն տետրակը (livret) հանելով աղաչեց ոստիկանութեան պարոն տեսուչին որ բարեհաճի վրան երկու խօսք գրելու իրր վկայութիւն:

Ժաւէր ետ հրեց տետրակը զոր կառապանը կ'երկընցնէր իրեն, և ըսաւ.

Ո՞րքան կ'ուզես՝ սպասելուդ և մինչև հոս գալուդ վարձքովը միատեղ:

— Ձեր հրամանին սպասելէս ի վեր եօթը ժամ և մէկ քառորդ անցաւ, պատասխանեց կառապանը, և թաւիչս ալ բոլորովին նոր էր: Ութսուն ֆրանք պարոն տեսուչ:

Ժաւէր չորս նաքուէն հանեց գրպանէն և ճամբեց կառապանը:

Ժան Վալթան կարծեց թէ Ժաւէրի դիտաւորութիւնն էր զինքը հեռը տանիլ Պլանչ-Մանթօի կամ Տէղ-Արշիւի պահնորդարաններէն մէկը որոնք շատ մօտ էին:

Փողոցին դէպ ի ներսը յառաջացան: Ըստ սովորութեան ամայի էր փողոցը, Ժաւէր Ժան Վալթանին

ետեւէն կ'երթար: Երբ հասան թիւ 7 տունը, Ժան Վալթան դուռը զարնելով բանալ տուաւ:

— Լա'ւ, ըսաւ Ժաւէր: Մտէ՛ք:

— Յետոյ.

— Հոս կ'սպասեմ ձեզի, շարունակեց տարօրինակ տպաւորութեամբ որ և այսպէս խօսելով կարծես թէ անադրութիւն մը կ'ընէր:

Ժան Վալթան Ժաւէրին նայեցաւ: Ժաւէր գրեթէ սովորութիւն չունէր այսպիսի կերպով մը վարուելու: Բայց եթէ հիմա Ժաւէր հպարտաբար վստահութիւն մը ունէր իր որսին նկատմամբ, վստահութիւն որով կատուն իր ճիրանին երկայնութեանը չափ ազատութիւն կուտայ մուկին, Ժան Վալթան անձնատուր ըլլալ և ալ ամէն բան վերջ ընել որոշած ըլլալով չէր կրնար մեծապէս զարմանալ Ժանվէրին այս ընթացքի: Նկատմամբ: Հրեց դուռը, ներս մտաւ, ե'ս եմ. գոչեց գրանապանին ոչ պահպած և անկողնէն քաշած էր դուռին չուանը, և վեր ելաւ սանդուխէն:

Առաջին յարկը հասնելով կանգ առաւ: Ամէն-ցաւազին ուղղոտաները կայաններ ունին: Սանդուխին վերի կողմին կիլեօթինեան պատուհանը բաց էր: Ինչպէս շատ մը հին տուներու նաև այս տունին սանդուխը պատուհան մը ունէր և փողոցին վրայ կը նայէր: Փողոցին լամպարը որ ճիշտ տունին դէմն էր՝ կը լուսաւորէր սանդուխին աստիճանները. կազի ծախուց նկատմամբ խնայողութիւն մըն էր այս:

Ժան Վալթան կամ չունչ առնելու համար և կամ եղենարար պատուհանէն դուրս ըրաւ զուլիւր և փողոց նայեցաւ, որ կարճ էր և զոր ծայրէ ի ծայր կը լուսաւորէր կանթեղը: Ժան Վալթան անհնարին շուարժով մը զարմացաւ տեսնելով որ ոչ ոք կար փողոցը:

Ժաւէր մեկնած էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ .

Մ Ե Մ Հ Ա Յ Ր Ը

Պատգ և դոնապանը սրահ փոխադրեր էին Մարի-
ուսը որ տակաւին անշարժ երկնցած էր այն նստարա-
նին վրայ ուր դրեր էին ղինքը: Վազելով եկաւ բժիշկը
զոր ծառան կանչած էր: Մօրաքոյր ժիւնօրման եղած էր:

Մօրաքոյր ժիւնօրման ահաբեկ և ձեռնամած կ'եր-
թեւեկէր. Աստուած իմ Աստուած, ի՞նչ փորձանք է
այս, կ'ըսէր միայն անկարող ըլլալով ուրիշ բան մը
ըսելու, Նրբեմնակի կը շարունակէր: Հիմա ամէն բա-
արին պիտի ըլլայ: Երբ անցաւ սկզբնական սարսափը,
իր միաքը կրցաւ քիչ մը իմաստասիրական նշող մը
ընդունիլ կաղութեան նկատմամբ. հետեւաբար օրիորդ
ժիւնօրման գոչեց. Անշուշտ այսպէս պիտի ըլլար վերջը:
Սակայն չհամարձակեցաւ ըսելու. «Ըսած էի արդէն թէ
առանկ պիտի ըլլայ խօսքը, զոր սակայն այս տեսակ
առիթներու մէջ սովորութիւն է ըսել»:

Բժիշկին հրամանաւ փոկէ անկողին մը պատրաս-
տուած էր նստարանին քով: Բժիշկը գննեց Մարիուսը,
և երբ նշմարեց թէ երակը տակաւին կը զարնէ, թէ
վերաւորը կուրծքին վրայ ամենեւին խորունկ վէրք մը
չունի և թէ շուրթերուն խորհին արիւնը բռնադերէն
կուգար, Մարիուսը կոնակի վրայ պառկեցուց անկող-
նին մէջ առանց բարձի. գլուխը մարմնոյն շիտակու-
թեամբը, մանաւանդ թէ քիչ մը աւելի ցած, և կէտ
մէջքէն վերը մերկ թողլով որպէս զի չնչառութիւնը
դիւրացնէ: Օրիորդ ժիւնօրման Մարիուսի մերկանալը
առանձնով քաշուեցաւ, և սկսաւ իր համբիշովը աղօթել:

Մարիուսի իրանը ներքին վէրք մը ընդունած չէր
բնաւ. գնդակ մը սրու ոյժը կտրուած էր թղթակալէն
չեղելով Մարիուսի կողերուն վրայէն անցած և սոսկալի
կերպով մը հերձած էր զանոնք, սակայն խորունկ չէր
այս հերձումը. հետեւաբար անվտանգ: Մտորեկերայ
երկարատեւ քայլը բալորովին քայքայած էր արդէն ա-
նոր խորտակուած անրակը ուր վտանգաւոր աւերում-
ներ կային: Թեւերը սուրի բաղձաթիւ վէրք ընդունած
էին: Դէմքին վրայ ամենեւին վէրք չկար. սակայն
գլուխը կտրծես թէ յօշուած էր. ի՞նչ պիտի ըլլային
գլխուն այս վէրքերը, մտղաւ կաշիէն անդին պիտի
չանցնէին. թէ պիտի ճարակուէին մինչև գանկը: Առ-
այժմ կտրելի չէր բան մը ըսել այս մասին: Վտանգալի
նշան մըն էր սակայն այն վէրքերէն նուազում մը
հետեւիլը, և մարդո սովորաբար չթափիր այս տեսակ
նուազումներէ: Ասկէ առ արեան հոսումը այժմ ձգած
չէր վիրաւորին վրայ: Պատենչը Մարիուսին մէջքէն
մինչև վարը պաշտպանած էր:

Պատգ և Նիգօլէթ ճերմակեղէններ կը խզէին և
կապ կը պատրաստէին: Նիգօլէթ կը կտրէր կտայերը,
Պատգ ալ կը ծալէր: Պատրոյգը պակսելով, բժիշկը
առժամանակեայ կերպով վէրքերուն արիւնը դադրե-
ցուցած էր բամպակէ նկաններով:

Անկողնին քով երեք մօմ կը վառէր սեղանի մը
վրայ ուր կը տարածուէր վիրաբուժական սպասները:
Բժիշկը պաղ ջուրով Մարիուսին երեսը և մօզերը
լուաց: Մինչև բերանը ի զոյլ մը ջուր վայրկենի մը
մէջ կարմրեցաւ. Դանապանը ճրագ մը ձեռքը կը լուսա-
ւորէր:

Բժիշկը կ'երեւար թէ տրամապէս կը մտածէր.
Ժամանակ առ ժամանակ գլուխովը բաղասակաւ նշան
մը կ'ընէր իբր թէ ներքնապէս ինքնիրեն ուղղուած

հարցումի մը պատասխան տար: Հիւանդին համար աղէկ նշան չէ բժշկին ինքն իրեն հետ ունեցած ալ խորհրդաւոր մենախօսութիւնները:

Երբ բժիշկը Մարիուսին երեսը կը սրբէր և մատներով ժնդմէկ կը չօշափէր, անոր արտեւանունքը որոնք միշտ գոյ էին, սրահին ներսի կողմէն դուռ մը բացուեցաւ և երկայնաձև տոբոյն գէժ մը երեւցաւ:

Երեւցողը մեծ հայրն էր:

Ապստամբութիւնը երկու օրէն ի վեր Պ. Ժիլնօրմանին սաստիկ յուզմունք, զայրոյթ և մատաանջութիւն տուած էր: Նախորդ գիշերը չէր կրցած քնանալ, և օրն ի բուն քնած ունեցած էր: Գիշերը սան ամէն կողմը պարզունակով լաւ մը գոցել տալէ ետք շատ կանուխ պառկած և յոգնութեան պատճառաւ խորունկ քուն մը քնացած էր:

Ծերունիին քունը թեթեւ է. Ժիլնօրմանին սենեակը սրահին կից էր: Հետեւաբար ձայններէն արթնցած էր թէ և զգուշութիւն եղած էր որ չարթննայ: Իր սենեակին դռան ճեղքէն լոյս մը տեսնելով զարմացած, անկողնէն դուրս ելած և խարխափելով եկած էր:

Պ. Ժիլնօրման սեմին վրայ կեցած, մէկ ձեռքովը կիսաբաց դռան կղպակին գունաւոր բռնած, զլուխը քիչ մը դէպի առջեւ ծռած էր շարժելով, և մարմինը ուղղի և պատանքի մը պէս անձալ և սպիտակ պարեգօտի մը մէջ սեղմուած կը նայէր զգրմացմամբ. քերեղմանի մը մէջ նայող ուրուականի կերպարանք ունէր ան:

Նշմարեց անկողինը և վրայի այն արիւնշաթաթաւ երիտասարդը որուն սպիտակութիւնը ժամի սպիտակութեան կը նմանէր, որու աչքերը գոց, բերանը բաց, շուրթները դունաւոր, մինչև մէջքը մերկ, ամէն կողմը արիւնշաներկ վերքերով յօշոտուած էր, և որ անշարժ և սաստկապէս լուսաւորուած կ'երեւար:

Մեծ հայրը համակուեցաւ այն ամէն սարսուռով զոր կրնան ունենալ սակրուտ անդամներ. աչքերը որոնց սպիտակուցը դեղին էր խոր ծերութեան պատճառաւ: Կեսակ մը պղտոր ապակիի նման վարագոյրով մը ծածկուեցան, վայրկեանի մը մէջ իր դէմքը կմախքի գլխու մը հողագոյն անկիւններու ձեւերը ընդունեց, թեւեք կախուելով ինկան իբր թէ անոնց զսպանակը կարուած ըլլար յանկարծ, և իր շուարումը հասկցուեցաւ բոլորովին դողդոջուն և խորշոմուած ձեռքերու մատները մեկուսելովը. ծունկերը ծռելով անկիւն մը կազմեցին դէպի առջև, որով իր պարեգօտը բացուելով սկսաւ խեղճ սրունքը երեւալ որոնց վրայ ձերմակ մազեր տնկուած էին:

Ժիլնօրման ահա այս դիրքով կենալով մրմնաց.

— Մարիուսն է:

— Պարոն, ըսաւ Պաօզ, հիմա բերին պարոնը: Պատնէջը դացած էր, և...:

— Մեռա՛ւ, գոչեց ծերը սոսկալի ձայնով մը: Ա՛հ, աւազակը:

Այն ատեն այս հարիւրամեայ ծերը երիտասարդի մը պէս կանգնեցաւ տեսակ մը գերեղմանակաւ այլակերպութեամբ:

— Պարոն, ըսաւ, դժբէք էք բժիշկը: Նախ և առաջ բան լը ըսէք ինձ: Մեռած է այնպէս չէ՞:

Բժիշկը սաստիկ անձկութեամբ համակուած մնալով պատասխան չտուաւ:

Պ. Ժիլնօրման զարհուրելի քրքիւով մը ձեռքերը դալարեց:

— Մեռա՛ւ, մեռա՛ւ: Պատնէջը մոռնելու դնաց ինձի դէմ ունեցած ատելութեան պատճառաւ: Ինձի դէմ է իր այս ըրածը: Ա՛հ արիւնշարժող դու, այդպէ՞ս պիտի վերադառնայիր գիրկս: Վա՛յ ինձ, եղբւ՛ւկ դժբաղդիս. ալ մեռած է:

Պատուհանի մը քով գնաց, երկու փեղկերը բացա-
բոլորովին՝ իբր թէ խեղդուէր, և մուկին տաքի վրա
կայնած սկսաւ փողոցը խօսիլ գիշերին հետ։

— Ծակծկուած, սրէ անցած, մորթուած, ջար-
դուած, բղքաւած, կտո՛ր կտո՛ր եղած է։ Ի՞նչ կ'ըսէք
սա թշուառականին։ Շատ աղէկ գիտէր թէ կ'ըսպասէի
իրեն. թէ իր սենեակը կարգադրել տուած, և ման-
կութեանը ժամանակին պատկերն ալ անկողնիս սնարին
տակը դրած էի։ Բա՛ջ գիտէր թէ կրնար ուղած ժամա-
նակը վերադառնալ. թէ տարիներէ ի վեր կը կանչէի
զինքը և թէ գիշերները կրակարանիս քովը ձեռքերս
ծունկերուս վրայ դնելով խելքս միտքս իրեն կուտայի։
Շատ աղէկ գիտէիր այսպէս ըլլալը, գիտէիր թէ վերա-
դառնալով և ես եմ ըսելով տունին տէրը պիտի ըլլա-
յի։ Թէ քեզի պիտի հնազանդէի և թէ ինչ որ ուզէիր
պիտի կրնայիր ընել քու ձերուկ և միամիտ մեծ հայրդ։
Այո՛, գիտէիր այս ամէնը, բայց ոչ, արքայական մըն
է ան, չպիտի երթամ, ըսիր, և պատնէյը կուռելու
գացիր, և չարասրտութեամբ մեռար՝ Տր Պէրի դուքսին
նկատմամբ քեզի ըսած խօսքիս վրէժը՝ լուծելու համար։
Խայտառակութիւն մըն է այսպիսի վրիժառութիւն մը։
Պառկեցէք ուրեմն, պարոն, և հանգստապէս քնացէք։
Մեռա՛ւ։ Ահա տեսէ՛ք արթննալս։

Բժիշկը որ կ'սկսէր երկուքին նկատմամբ ա՛յ վախ
դգալ, պահ մը հեռացաւ Մարիուսին քովէն և Պ. Ժիւ-
նորմանին մօտենալով թեւը բռնեց։ Մեծ հայրը ետեւը
դարձաւ, նայեցաւ այնպիսի աչքերով որոնք մեծցած և
արիւնաբոյր կը թուէին, և հանդարտօրէն ըսաւ բժիշ-
կին։

— Շնորհակալ եմ, պարոն։ Հանդիստ եմ, մարդ
մըն եմ ես, Լուի Ժ. Զ. ի մօտը տեսած եմ, կրնամ տա-
նիլ պատահարները։ Բան կայ որ սոսկալի է, այսինքն

խորհիլ թէ այս ամէն չարեաց պատճառ ձեր լրագիր-
ներն են։ Իմաստակի կտորներ, խօսողներ, փաստա-
բաններ, ատենաբաններ, բեմեր, վիճաբանութիւններ,
յառաջդիմութիւններ, լուսաւորութիւն, մարդկային ի-
րաւունք, ապագրութեան ազատութիւն պիտի ունե-
նանք, և ահա այսպէս տուն պիտի բերուին ձեր զա-
ւակները։ Ա՛հ, Մարիուս, գարշելի բան մըն է այդ ը-
րածդ։ Սպաննուի՛լ, ինձմէ առաջ մեռնի՛լ, պատնէ՛յը
երթալ, վա՛յ քեզի, աւագ՝ աղի դու։ Պարան բժիշկ,
կարծեմ այս թաղը կը բնակիք, այնպէս չէ՞։ Ո՛հ, շատ
աղէկ կը ճանչնամ ձեզի։ Պատուհանէս կը տեսնեմ ձեր
կառքին անցնիլը։ Գիտե՞աք որ կը սխալիք եթէ կար-
ծէք որ բարկացած եմ։ Մարդ մեռելի մը դէմ չի բար-
կանար, յիմարութիւն է այդպիսի բարկութիւնը։ Սա-
կայն իմ ձեռքս մեծցած զաւակ մըն է ան։ Արդէն ձե-
րացած էի ես երբ ան դեռ աղէկ մըն էր։ Թիւիլըրի
պարտէզը կը խաղար իր պղտիկ բահովը և տխուրով,
ես՝ ոտակլանութեան մարդերուն կշտամբանքի առիթ
չտալու համար գաւազանովս հետզհետէ կը գոցէի այն
ամէն ծակերը զոր հողին վրայ կը բանար իր բահովը։
Օր մը կործանի՛ Լուի Ժ. Զ. գոչեց և ձգեց գնաց։ Յան-
ցանքը իմա չէր։ Վարդագոյն և խորտեալ պատանի մըն
էր բոլորովին։ Մայրը մեռած է։ Ամէն պզտիկ տղայ
խարտեալ է, մի՞թէ նմարա՞ծ էք։ Ի՞նչ է պատճառը։
Ասիկա Լուարի աւագակներէն մէկուն տղան է, «ա-
կայն զաւակները անպարտ են իրենց հայրերուն ոճի-
րէն։ Սաչափ բարձր էր ան, տակաւին միտքս է։ Չէր
կրնար «տ» գիրը արաւսանելու յաջողիլ։ Այնքան ա-
նոյշ և անորոշ կերպով կը խօսէր որ լսողը թոչաւն մը
կը կարծէր զայն։ Այնքան գեղանի էր որ անգամ մը,
դեռ կը յիշեմ, Հերզլու-Պարնէզի արձանին առջեւ չատ
մը անձինք չըջան կազմեցին անոր վրայ հիանալու և

սքանչանալու համար: Գլուխը պտտեցնելու մէջ քաշ-
ուած գլուխի մը կը նմանէր: Կը յանդիմանէի զինքը
պօռալով, դաւազանովս կը վախցնէի, բայց շատ աղէկ
զիտէի որ խնդալու համար կ'ընէի այս բաները: Առ-
աւուն երբ սենեակս կը մտնէր, կը արարայի, բայց ինծի
կը թուէր թէ արեւ մըն է սենեակս մտնողը: Մարդ
չկրնար զիմանալ այս մանկիկներուն: Անոնք մարդս կը
գրաւեն, կը բռնեն և ալ չեն թողուր: Ճշմարիտը խո-
սելով այս մանկան համար զգացած սէրս բնաւ զգացած
չեմ ուրիշի մը համար: Հիմա ի՞նչ կ'ըսէք ձեր Լաֆա-
յէթներուն, Պէնժամէն Գօնաթաններուն և Թիրգիւրի
Տը Թօրսէլներուն նկատմամբ որոնք մեղացիքն զայն:
Ասանկ բան մը չկրնար անպատիժ անցնիլ:

Պ. Ժիւնօրման Մարիուսին մօտեցաւ որ դեռ կա-
պարագոյն էր և անշարժ, և որու քով վերադարձած
էր բժիշկը, և սկսաւ ձեռքերը զալարել յօռանատարար:
Թերունիին սպիտակ շուրթները կարծես թէ մեքենաբար
կը շարժէին, և հոնչումէ մը ելլող շունչերու պէս գրե-
թէ անորոշելի խօսքեր կ'արտաբերէին որոնք հազիւ
հազ լսելի էին, — Ա՛հ, անսիրտ պատանի, ա՛հ յեղա-
փոխական: Ե՛հ, չարագործդ դու, ա՛հ, մարդասպան
սրիկա: — Յանդիմանութիւններդ դար հազեալարք մը կէս
ձայնով զիտելի մը կ'ուղղէր:

Ներքին բաղիւսները կը պարտաւորին միշտ
ճամբայ մը դառնել դուրս ելլելու համար, և անա իրօք
կամաց կամաց խօսքերը սկսան շղթայարար յառաջա-
նալ, սակայն մեծ խորը կարծես թէ ա՛լ ոչոք չունէր
արտասանելու զանոնք. այնքան խորին և նուաղուն
էր ձայնը որ կարծես թէ անդունդի մը միւս եզրէն
կուղար:

— Բայց հոգո չէ, ես ալ շատ չանցած պիտի մեռ-
նիմ: Երբ կը մտածեմ թէ Բարիզի մէջ չկայ կարող

կապող կին մը որ երջանիկ չըլլայ այս թշուառականին
երանութիւնը կաղմկով: Սրիկայ մը որ փոխանակ
զուարճանալու և կեանքի բարիքը վայելելու՝ կոռե-
լու գնաց և աւանակի մը պէս թնդանեթին ճարակ ե-
ղաւ: Ինչո՞ւ, և որո՞ւ համար: Հանրապետութեան
համար: Հանրապետութեան այսինքն ապուշներու յա-
տուկ աւանակութեան մը համար: Խեղճ մայրեր, եթէ
կ'ուզէք, ասկէ ետեւ ալ աղուոր մանչեր բերէք: Ա՛լ
անա մեռած է: Մեծ գրան առակ մէկի տեղ երկու թա-
ղում պիտի ըլլայ: Մի՛թէ Լամարգ զօրապետին աչքին
յօնքին զարնուած էիր որ գացիր մեռար: Ի՞նչ ըրած
էր քեզ այդ Լամարգ զօրապետը: Այդ շաղակրատին,
հուր ու սուր տեղացնողին ո՞ր տեղին զմայլեցար: Մե-
ռելի մը համար մեռնի՛լ ո՞ւր լսուած է առանկ բան մը:
Յիրաւի խենամլը բան մը չէ: Քսան տարեկան հասակի
մէջ ասանկ ապուր մը ուտել եղած բան է արդեօք:

Մեռնի՛լ առանց գլուխը դարձնելու և նայելու թէ
բան մը չթողուր իր ետեւը: Հիմա անա խեղճ ծերուկ-
ները ասիպուած են միս՝ միսակ մեռնելու: Գնա՛, օտա-
կէ՛ անկիւն մը, բո՛ււ Բայց ինչո՞ւ ցաւիմ, շատ աղէկ
ըթիր, ես ալ կը յուսայի թէ ասանկ պիտի ըլլայ,
դուն մեռնելովդ զիս ալ լսնկարծ պիտի մեռցնես: Խիստ
ծեր եմ, հարիւր տարեկան եմ, հարիւր հազար տարե-
կան եմ, շատ ժամանակէ ի վեր իրաւունք ունիմ մեռ-
նելու: Հիմա ա՛լ գործս լմնցաւ: Ամէն բան կատարուե-
ցաւ, ի՞նչ երանութիւն: Ի՞նչ հարկ կայ ամօնեազ շնչել
աւալու անար. ի՞նչ կարեւորութիւն ունին այդ ամէն
դեղերը: Պարապ տեղը կ'աշխատիս անմիտդ դու բը-
ժիշկ: Գնա՛ բանդ, մեռած է, կատարելապէս մեռած է:
ան: Ես կը ճանչնամ մահը, ես որոնցնպէս մեռած եմ:
Ասիկա կիսկատար թողուած էք գործը, անհոգ եղիր:
Այո՛, արդի ժամանակս խայտառակութիւն խայտառա-

կութեանց ամենայն ինչ խայտառակ է, և ահա այս է իմ կարծիքս ձեր վրայ, ձեր գաղափարներուն, գրութիւններուն, վարժապետներուն, պատգամներուն, ազգայնականներուն շաներես և իմաստակ դրազեաներուն, նարձաթ փիլիսոփաներուն և այն ամէն յեղաշրջումներուն նկատմամբ որոնք վաթսուն տարիէ ի վեր Թիւիլլերի պալատին դռներուն երանները կը վախցնեն: Եւ քանի որ դուն ալ այսպէս գաղիւր մնաւր առանց զթալու ինծի, և ոչ իսկ պիտի ցաւիմ մահուանդ վրայ, կը լսե՞ս, մարդասպան:

Նոյն պահուն Մարիուս կամաց կամաց արտեւանունքը բացաւ և իր նայուածքը դոր թմբբային դարձացունը տակաւին կը վարագուրէր՝ Պ. Ժիւօրմանին ուղղուած մնաց:

— Մարիուս, գոչեց ձերունին Մարիուս, պզտիկ Մարիուս, որդեա՛կս, ամենասիրելի՛ դաւակս: Աչքերդ կը բանաս, ինծի կը նայիս, կենդանի ես ուռեմն, չընորհակալութիւն:

Եւ նուազելով ինկաւ:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐԳ

ԺԱՎԷՐ ԿԸ ԶԱՐՏՈՒՂԻ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԺԱՎԷՐԻՆ ԶԱՐՏՈՒՂԻԼԸ

Ժավէր Օմ-Արմէ փողոցէն յամրաքայլ հեռացած էր.

Գլուխը վար ընելով և ձեռքերը ետեւը աանելով կը քալէր. կեանքին մէջ առաջին անգամն էր գլուխը ծռելը և ձեռքերը կռնակը տանիլը:

Մչնչեւ այն օրը ժավէր Նարուէոնին երկու դիրքին մէկը տուած էր միայն, այսինքն այն օր է թեւերը կուրծքին վրայ առնել, և որ որոշում կ'արտայայտէ. իսկ միւսը, այն օր է ձեռքերը ետ տանիլ և որ վարանում կ'արտայայտէ, բոլորս ին անծանօթ էր իրեն: Հիմա փոփոխութիւն մը եղած էր: Իր յամրաշարժ և

ախտեր անձը անձկութիւնով դրաւուած էր բոլորովին :
Լոյն փողոցներուն մէջ սուղուեցաւ :

Սակայն տեղ մը կ'երթար :

Կարճ ու կարակ ճամբէ մը Սէն հասաւ, Տէգ Օրմի քարափը եկաւ, քարափին երկայնութեամբը չունց անցաւ Կրէյլը, և Շաթրլէի քարափին պահնորդներէն քիչ մը հեռու Նոթր-Տամ կամուրջին անկիւնը կանգ առաւ : Սէն գետը հոն մէկ կողմէն Նոթր-Տամ կամուրջին և Բօնթ-օ-Ծանտ կամուրջին մէջտեղը, միւս կողմէն ալ Տը Լա Մէ Ժիսըրի հրապարակին և Օ-Ֆլէօր քարափին մէջ տեղը տեսակ մը քառակուսի լիճ կը կազմէ ուրիշ սրբնթաց հոսանք մը կանցնի :

Գետին նաւորդները կը վախճան անոր այս կողմէն : Ամենապատանգաւոր բան մըն է այս յորձանքը որ այն ժամանակ նեղնալով կը հոսէր և կը գրգռուէր կամուրջին աղօրթիքին վարսուած ցիցերէն : աղօրթիքը այսօր քանդուած է : Երկու կամուրջները որոնք խիստ մօտ են իրարու՝ վառնալով կ'աւելցնեն, ջուրը զարհուրելի կերպով մը կ'շտապէ անոնց կամարներուն ներքեւ, ուր սոսկալի և լայն ծալքեր կը լսանայ, կը ժողվուի և կը դիզուի : Կոհակը կամուրջներուն գերաններուն դէմ կը ջանադրէ կարծես հոգնուտ ահագին չուաններով զանոնք խախտելու և հանելու համար : որոնք որ այս յորձանքը կ'իյնան, չեն երեւար : լաւագոյն լուղորդները կը խեղդուին հոն :

Ժամէր իր երկու արմուկները գետին պարիսպին վրայ կռթնցնելով, կզակը ձեռքերովը բռնելով սկսաւ խորհիլ մինչդեռ նղունդները մեքենայաբար կը գալարուէին իր թանձրախիտ կիսաթօրուսներուն մէջ :

Ժամէրին ներսո նորանշան լան մը, յեղափոխութիւն մը, մեծ աղէտ մը տեղի ունեցած էր, և ինքզինքը քննելու պատճառներ ունէր :

Ժամէր սոսկալի կը տառապէր :

Դանի մը օրէ ի վեր ժամէր դադրած էր պարզ մարդ մը բլալէ : Ժամէր պղտորուած էր. կուրու-թեանը մէջ այս ամէնավճիտ ուղեղը կորսնցուցած էր իր թափանցկութիւնը. ամպ մը կար այս բիւրեղին մէջ : Ժամէր խղճին մէջ պարտականութեան երկաթուղիը (dédoubler) կ'ալ ար. և չէր կրնար ինքզինքը խաբել :

Երբ այնքան յանկարծապէս ժան Վալթանին հանդիպած էր Սէն գետին սեպեղրին վրայ, կարծած էր իր որսը վերստին բռնող գալլ մը, նաև իր տէրը վերստին գտնող շուն մը բլալ :

Իր առջիւ երկու ճամբայ կը տեսնէր, երկուքն ալ հաւասարապէս ուղիղ, բայց երկու էին տեսած ճամբաները, և այս պատճառաւ կը սարսափէր, վառն գի ինքն ախարհիս վրայ ապրիլ սկսելէն ի վեր միայն մէկ ուղիղ գիծ ճանչցած է : Կսկծալի անձկութիւն մըն ալ կար որ է՝ այն երկու ճամբաներուն ներսակ բլալը :

Այս ուղիղ գիծերուն մէկը միւսը կը հերքէր :

Ո՞րն էր ճշմարիտը :

Անմեկնելի էր իր կացութիւնը :

Կեանքը չարագործի մը պարտաւորիլ, այս պարագըրնդունիլ և վճարել, կամայ ապամայ բոլորովին հաւա-թար բլալ վաղեմի դատապարտելի մը հետ, և անկէ տեսած աղէկութեան մը փոխարէն աղէկութիւն մը բնի : հաւանիլ անկէ փրկուելու, և հիմա փոխադարձապէս ազատել զայն, անձնական պատճառներու զոհել պարտականութիւնը, այսինքն ընդհանուր պարտաւորութիւնը, և այս պատճառներուն մէջն ալ նոյնպէս ընդհանուր և թերեւս վերագոյն բան մը զգալ, մարդկային նկերութիւնը ժառնել՝ իր խղճին հաւատարիմ մնալու համար ասոնք այնպիսի ալիանդակութիւններ էին որոնք իր միտքէն անգամ չէին անցներ և որոնք

«Եկայն հիմա իրազեանանալով և իր վրայ դիզուելով կը տապալէին զայն»:

Բան մը իր զարմանքը գրաւած էր, այսինքն ժան Վալթանին իրեն ազատուած շնորհելը, և բան մը եւս անհնարին զարմանք պատճառած էր, այսինքն իր՝ Ժաւէրին՝ ժան Վալթանին ազատուած շնորհելը:

Ուր կը գտնուէր: Ժաւէր ինքզինքը կը փնտնէր առանց գտնել կտրենալու:

Ի՞նչ ընէր հիմա: Ժան Վալթանը մատնելը գէշ էր: Ժան Վալթանը ազատ թողուլն ալ գէշ էր: Եթէ մատնէր իշխանութեան մօրըր թիարանի մարդէն աւելի կը նուաաստանար, եթէ ազատ թողուր՝ թիապարտ եղեոնագործ մը օրէնքէն աւելի կը բարձրանար և ոտքին տակ կ'առնէր զայն: Երկու պարագային մէջ անպատուութիւն կար ժաւէրին համար: Երկու օրոշուհներուն ո՛րն ալ ընէր, պիտի իյնար: Ճակատագիրը անհնարինին վրայ ինչ՝ ինչ ուղղաձիգ ձայրեր ունի, որոնցմէ անդին կեանքը անդունդ մըն է միայն: Ժաւէր այս ծայրերէն մէկուն հասած էր:

Ժաւէրի անձկութիւններէն մէկն էր խորհելու բռնադատուիլը: Այս ամէն հակասական յուզմանց բըռնութիւնն իսկ կ'ստիպէր զինքը՝ խորհելու: Խորհելու որ իրեն համար անսովոր և տարօրէն վշտառիթ բան մըն էր:

Խորհրդածութեան մէջ այսինչ քանակութեամբ ներքին ապստամբութիւն մը կայ միշտ, և ժաւէր կը զոյրանար այսպիսի ապստամբութիւն մը զգալուն համար:

Ժաւէր իր պարտականութեանց անձուկ չըջանէն գուրս՝ ո և է առարկայի նկատմամբ խորհիլը ամէն անգամ պարագաներու մէջ անկարելոր բան մը և յոգնութիւն մը կը համարէր: Բայց այն օրուան իրողու-

թեանց վրայ խորհիլը չարչարանք մըն էր իրեն: Սակայն այսպիսի ցնցումներէ ետք կամայ ակամայ հարկ էր նայիլ իր խղճին և իր ի՞նչ և ուր ըլլալը հասկնալ ինքնիրեն:

Ստրասա կուտար իրեն ժան Վալթանին նկատմամբ ունեցած ընթացքը: Ինք ոտտիկանութեան ամէն կանճնեթուն, ընկերային և դատաստանական բոլոր կարգաշրջութեան, և օրինադրին հակառակ վարուելով յարմար գատած էր ազատուած մը շնորհել, իր հաշիւին յարմարած էր այս շնորհումը, իր անձնական գործերը հասարակային գործերուն տեղը գրած էր: Դի՞թէ անասնոյի չէր այս: Ամէն անգամ որ կը մտաբերէր իր այս ըրած անուր գործը, ոտքէն մինչև գլուխը կը դողար: Ի՞նչ օրոշում ընէր: Մէկ միջոց միայն աւանդէր, այսինքն շտապով Օմ-Արմէ փողոցը դտնալ և բանաարկել տալ ժան Վալթանը:

Յայտնի կ'երեւար թէ պարտաւոր էր այսպէս վարուիլ: Բայց չէր կրնար:

Բան մը կար որ այս կողմէն իր ձամբան կ'արդիւնէր:

Բան մը: Ի՞նչ, մի՞թէ դատարաններէն, գործադրելի դատավճիռներէն, ոտտիկանութեանէն և իշխանութեանէն ի դատ բան մը կայ աշխարհիս մէջ: Ժաւէր տակնուվրայ եղած էր: Թիապարտ մը նուիրակա՞ն, եղեոնագործ մը արդարութեան անըմբռնելի՞ ըլլայ, և նոյն իսկ ինք՝ Ժաւէրը ըլլայ այս նուիրականութեան և անըմբռնելիութեան պատճառը. մի՞թէ կարելի է այսպիսի բան մը:

Քանի որ ժաւէր պատիժ տալու և ժան Վալթան պատիժ կրելու համար ստեղծուած էին, քանի որ երկուքն ալ օրէնքին իրենն էին, հիմա երկուքն ալ այսպէս օրէնքը ոտքի տակ առնելը մի՞թէ տհաքուր բան մը չէր:

Քառասներ

Ի՞նչ, մի՞թէ ներքի էր որ այսպիսի ահադին բաներ տեղի ունենային և ոչ ոք պատժուէր: Մի՞թէ ներքի էր ժամն Վալթան ընկերային բոլոր կարգադրութենէն աւելի զօրութեամբ ըլլար, և ինք՝ ժամէր՝ շարունակէր կշռաւարութեան հացը ուտել:

Իր մտախոհութիւնը սակաւ առ սակաւ ստեղծելի էր դառնար:

Ժամէր այս մտախոհութեանը մէջ թերեւս կրնայք ըսնի մը յանդիմանութիւն տալ ինքն իրեն նաեւ Տէյ Ֆիլ Տիւ Գալվէր, փողոցը թաքուող ապստամբին նրկատմամբ. բայց ասոր վրայ չէր մտածեր: Փոքրագոյն յանցանքը մեծագոյնին մէջ կը կորսուէր: Մանաւանդ թէ այն ապստամբը յայտնապէս մեռած էր, և մեռել մը օրինաւորապէս կը գաղթի արդարութեան կողմէն հալածուելէ:

Ժան Վալթանն էր միայն ժամէրին մաքին բեռը:

Ժան Վալթան կը շուարեցնէր զինքը: Այն ամէն ճշմարտութեան սկզբունքները, որոնք իր բոլոր կեանքին յենարանները եղած էին, կը փլչէին այս մարգուն առջեւ: Ժան Վալթանին այն վեհանձնութիւնը որով վարուած էր ժամէրին հետ սաստկապէս կը ճնշէր այս մարդը: Ուրիշ իրողութիւններ ալ կային զոր ժամէր կը յիշէր, զոր ժամանակաւ ստութիւն և յիմարութիւն կը սեպէր և որոնք հիմա իբր իրականութիւններ կը ներկայացուէին իր մտքին: Ժան Վալթանին ետեւը Գ Մաթըլէնը կ'երեւար, և այս երկու կերպարանքները իրարու վրայ կը զրուէին և կ'ըլլային մէկ անձ ու պատկանելի էր: Ժամէր կ'զգար թէ սոսկալի բան մը, թիապարտի մը վրայ սքանչացումը, կը թափանցէր իր հոգիէն ներս: Թիապարտէ մը պատկանելի, մի՞թէ կարելի բան էր այս: Ժամէր կը սարսօէր այս զգացումէն և չէր կրնար ազատիլ անկէ: Որքան ալ գիմաղրէր

ստեղծուած էր իր սրտին խորերէն խոստովանել ապա թշուառակեանին վեհութիւնը: Պժգալի բան մըն էր այս:

Ժամէր բռնադատուած էր խոստովանելու թէ հրէ: մը կը տեսնէ. այսինքն բարեգործ շարագործ մը, կարեկից, հեղահամբոյր, ձեռնառ, գթատ եղենաւորը մը որ շարութեան փոխարէն բարութիւն կ'ընէր, տաութեան փոխարէն կը ներէր, գթութիւնը վրիժառութենէ վեր կը գտնէր, աւելի լաւ կը սեպէր կորսուիք ըսն թէ իր թշնամին ջնջել, կ'ազատէր իրեն զարնողը, առաքինութեան վերելք կը ծնրագրէր աւելի: հրէշտակին ըսն թէ մարգուս կը մօտենար:

Ասիկա չէր կրնար տեսել այսպէս:

Ստուգիւ կը պարտաւորուինք յատկապէս ըսնի թէ ժամէր առանց գիմաղրութեան անձնատուր եղած չէր այդ հրէշին, անուանարկ հրէշտակին, պժգալի գիտաշնորհն որմէ դրեթէ զայրացած ու միանգամայն շուտ:

Եր: Երբ այն կառքին մէջ ժան Վալթանին հետն էր գէժ առ գէժ, օրինաւորութեան վաղը իր սրտին մէջ բազմիցս մոնչած էր, բողմիցս դրողուած էր ժան Վալթանին զրայ յարձակելու, զայն բռնելու և լափելու այսինքն ձերբակալելու: Եւ իբրք ասկից աւելի պարզ ի՞նչ կրնար ըլլալ: Այս կամ այն պահնորդարանին առջեւէն անցնելու ժամանակ: Ահա՛ թիարանէն խոյս տըտաղ վաղեմի գառապարտ մը, գոչել, զինուորները կանչել և այս մարդը ձերն է գոչելէն ետք մեկնիլ և անեւութեան ալ հոն թողուլ այն գեհնապարտը, մոռնալ և ալ բանի մը չխառնուիլ, ասկէ գիւրին ի՞նչ կար:

Այս մարդը օրէնքին բանտարկեալն էր մշտնջենապէս. օրէնքը ի՞նչ կ'ուզէ թող ընէ զայն: Ասկից աւելի օրինաւոր բան մը կրնար ըլլալ: Ժամէր այս ամէնը լաւ էր ինքն իրեն. ուղած էր մօրիկ չընել, գործել, մարդը բռնել տալ, բայց ինչպէս հիմա նոյնպէս և այն

առան չէր կրցած և ամէն անգամ որ իր ձեռքը ջղած-
գային չարժամով մը դէպ ի ժան վալժանին օձիքը և-
լած էր, իբր անագին բեռի մը ներքեւ ճնշուելով վար
ինկած էր, և իր մտքին խորէն ձայն մը, տարօրինա-
ձայն մը լսած էր որ կը գոչէր. — Լա՛ւ, չա՛տ լա՛ւ:
Մատնէ՛ ազատիչդ: Աղա բերել տուր Պիղատոսին կոն-
քը և լըւա ճիրաններդ:

Յետոյ ինքն իր վրայ խորհելով կը տեսնէր որ ինք
նուազած մըն էր ժան վալժանին քով որ վեհանձն մըն էր:

Թիապարա եղեռնադործ մը իր բարերարն էր:

Բայց ինչո՞ւ ուրեմն ներած էր այն մարդուն որ
ազատ թողու զինքը: Այս պատճէտին մէջ իրաւունք
ունէր սպաննուելու: Կը պարտաւորէր գործածել իր
այս իրաւունքը: Աւելի աղէկ էր միւս ապստամբները
օգնութեան կանչել ժան վալժանին դէմ և բռնի հրա-
ցանք բռնուիլ:

Իր ամենաառաջին վիշտն էր ստուգութեան ան-
բեւութութիւնը: Կ'զգար թէ արմատախիլ եղած է ինք:
Որինագիրն ա՛յ իր ձեռքը բեկոր մըն էր միայն: Այն-
պիսի խղճահարութիւններ կ'զգար օրոնց տեսակը ան-
ժանօթ էր իրեն: Հոգիին մէջ զգայական չայանութիւն
մը կ'ըլլար բոլորովին տարբեր օրինակոր ստուգութեանէն
որ այն առան իր միակ չափն էր: Իր հին զգացառու-
թեան մէջ մնալը ա՛յ չէր բուեր: Անակնկալ իրողու-
թիւններու ամբողջ կարգաւորութիւն մը երեւան ելլե-
լով կը նուաճէր զինքը. ամբողջ նոր աշխարհ մը կ'ը-
րեւար իր հոգիին, այս իրողութիւններէն էին աղէկու-
թեան ընդունուիլը և փոխարինուիլը, անձնութեան
թիւնը, ողորմութիւնը, ներողամտութիւնը, անաչա-
ռութեան դէմ գործուած գթութեան բռնաբարութիւն-
ները, արդարութեան առջև ինչ ինչ անձերու նախա-
զտութիւնը, վերջնական դատաւարութեան

(condamnation) բարձուք, գեհենապարտութեան (dam-
nation) բարձուք, օրէնքին աչքին մէջ արտառութի-
նաբաւորութիւնը և չգիտեմ ի՞նչ աստուածային ար-
դարութիւն մը որ մարդկային արդարութեան ներհակ
կը դործէ: Ժալէր բարոյական անձանթ արեգակի մը
խաւարին մէջ ձագիլը կը նշմարէր, և այս արեւէն կը
«արսափէր ու կը չլանար: Բու մըն էր որ կը բռնա-
դատուէր արծուային նայուածքի ենթարկուիլ:

Ժալէր ինքն իրեն կ'ըսէր. — ուրեմն իրաւ է և-
դեր թէ բացառութիւններ կան, թէ իշխանութիւնը
կրնայ չուօրիլ, թէ կանոնը կրնայ չփոթիլ իրողութեան
մը առջև, թէ ամէն բան չարութեան հակառակ օրինադրին
արամադրութեանց մէջ, թէ երբեմն հարկ կ'ըլլայ հա-
ղանդիլ անօր որ նախատեսուած չէ, թէ վաղեմի եղեռ-
նագործի մը առաքինութիւնը կրնայ պաշտօնաւորի մը
առաքինութեան առջև օրողայթ լարել. թէ հրէշայինը
կրնայ երկնային ըլլալ, թէ ճակատագիրը ունի եղեր
այսպիսի դարանակալութիւններ, և յուսահատաբար կը
մտածէր թէ ինքն իսկ ազատ մնացած չէր խաբուելէ:

Ստիպուած էր խոստովանելու թէ բարութիւնը
կայ աշխարհիս մէջ: Այն եղեռնագործը բարեգործ մը
եղած էր: Եւ ինքն անգամ, — ի՞նչ անլուր բան, —
անա բարեգործութիւն մը ըրած էր: Ուրեմն ինքը՝ Ժա-
լէր՝ կը վաթարանար:

Վաս մը կ'ըլլար: Ինքն իրմէ կը պզգար:

Ժալէրին տեսլականն էր չէ թէ մարդասէր ըլլալ.
մեծ ըլլալ, վեհ ըլլալ, այլ անստղծանելի ըլլալ: Արդ
պահ մը առաջ սխալ մը ըրած էր:

Ի՞նչպէս այս վիճակին հասած էր, ի՞նչպէս անցած
էր այս ամէնը: Եւ ոչ իսկ ինքն իրեն կրնար մեկնել:
Իշուր երկու ձեռքերուն մէջ կ'առնէր, բայց օրքան
ալ առնէր, օրքան ալ խորհէր, չէր կրնար մեկնութիւն
մը տալ:

Անշուշտ իր դիտաւորութիւնն էր միշտ ժամ Վալ-
ժանը օրէնքին յանձնել օրու կալանաւորն էր ժամ Վալ-
ժան և որու գերին ալ ինքն էր: Ժամէր ժամ Վալժանը
փշխանութեանը ներքեւ ունեցած միջոցին և ոչ իսկ
վայրկեան մը ըսած էր մտապէս թէ դիտաւորութիւն
ունի թզաւ ձգելու դայն: Զեռքը կերպով մը առանց
իր գիտութեան բացուած և ժամ Վալժանը թող տը-
ռած էր:

Ամէն տեսակ կենճալի նոր բաներ կը բացուէին
կիսովին իր առջեւ: Հարցումներ կ'ընէր ինքնիրեն.
պատասխաններ կուտար ինքնիրեն և իր պատասխան-
ներէն անաբեկիլ կ'զգար:

Ար հարցնէր ինքն իրեն. — Այս վաղեմի եղեւնա-
գործը, այս յուսարեկը որու կտուէն ինկայ և մինչև
անգամ հալածեցի զինքը որ զիս ոտքերուն ներքեւ ու-
նեցաւ և որ կրնար վրէժը լուծել, և որ իր յիսակա-
լութեան ու միանգամայն ապահովութեանը համար կը
պարտաւորուէր լուծել իր վրէժը, իմ կեանքս պար-
գեւելով, ինծի թողութիւն չնորհելով ինչ բրաւ: Եւ
եւ ալ փոխադարձապէս անոր թողութիւն չնորհելով
ինչ բրի: Պարտքս: Ոչ: Պարտքէս աւելի բան մը: Ու-
րեմն պարտքէ աւելի բան մը կա՞յ եղեր: Հոս ժամէր
կը խոսէր. իր մտքին կշիռը կը քայքայուէր. կշիռին
նժարներէն մէկը անդունդը կ'իյնար, միւսն ալ դէպի
երկինք կ'երթար, և ժամէր թէ՛ վերի նժարէն և թէ՛
վարի նժարէն հաւատարմապէս կը սարսափէր: Անիկա
թէն և չէր տմէնելին ինչ որ վստիւրական կ'անուանուի.
կամ փիլիսոփայ, կամ անհաւատ, թէն ընդհանրապէս
բնազդաւորով կը յարգէր զբական եկեղեցին, սակայն
ընկերային ամբողջութեան մէկ վեհ մասը կը ճանչնար
դայն, ընկերական կարգաւորութիւնն էր իր վարդա-
պետութիւնը և այն կը բուէր իրեն. մարդու և պալ-

պետութիւնը հասակը ունենալէն ի վեր օտարկանութեան
մէջ կը դնէր գրեթէ իր բոլոր կրօնքը, վասն զի, — և
հոս առանց ամենափոքր հեղնութեան և իրենց ստուե-
րադոյն նշանակութեամբը կը գործածենք բառերը, —
վասն զի ինչպէս ըսած ենք արդէն՝ քահանայ մը ըլլա-
լու պէս լրտես էր ինք: Ժամէր հրամանատար մը ու-
նէր որ է օտարկանութեան պաշտօնեայ Պ. Ժիսքէ. մին-
չեւ այն օրը գրեթէ միտքը բերած չէր այն միւս հրա-
մանատարը որ է Աստուած:

Ժամէր յանկարծ կ'զգար այս նոր հրամանատարին
ներկայութիւնը, և կը նեղուէր անկէ:

Բաւորովին շուտած էր այս անակնկալ ներկայու-
թենէն. չէր գիտեր թէ ինչ ընէ այն նոր հրամանա-
տարը. թէն ինք շատ աղէկ գիտէր թէ ստորակարգ-
նալը պարտաւոր է միշտ խոնարհելու, թէ իրեն համար
ներկի չէ բնաւ չհնազանդիլ, պախտրակել կամ վիճա-
րանիլ, և թէ իրեն զարմանքը գրաւող հրամանատարի
մը առջեւ ստորակարգեալ մը իր հրաժարականէն ի գտա-
միջոց մը չընէ:

Բայց ինչպէ՞ս կարելի է իր հրաժարականը առաւ
Աստուծոյ:

Ինչ և իցէ, կար իրողութիւն մը որ չարունակ
զինքը կը պաշարէր և բաւորովին կը նուաճէր, և այս
իրողութիւնն էր սարսափելի կանոնադանցութիւն մը
ըրած ըլլալը, աքսորէն փախող դատապարտեալ վե-
րապարտ մը չտեսնել ձեւացնելը, թիպարտ մը ազատ
թողալը. օրէնքին վերաբերող մարդ մը. օրէնքէն գող-
նալը: Ժամէր գործած էր այս օճիրը: Ա՛լ ինքզինքը
չէր հասկնար: Ինքն իրմէ վստահ չէր: Լաւ չէր բժրո-
նէր և ոչ իսկ իր այս վարմունքին պատճառները, պատ-
հասներ որոնցմէ կ'անաբեկէր միայն: Մինչև այն բոլորէն
ապրած էր այն կոյր հաւատքով ուրկէ խաւարային

լաւամտութիւնը կ'արտադրուի: Այս հաւատքը կը թողուր զինքը, այս լաւամտութիւնը կը հետանար իրմէն: Կը ջրուէին այն ամէն իրերը որոնց հաւատացած էր: Անաղորտապէս կը պաշարուէր այնպիսի ճշմարտութիւններէ որոնցմէ չէր ախորժեր: Պէտք էր ուրիշ մարդ ըլլալ այսուհետեւ: Յանկարծ վերահասութեամբ մը աչքը բացուող խղճի մը տարօրինակ ցաւերով կը տառապէր: Կը տեսնէր ինչ որ իրեն ատելի էր տեսնել: Կ'զգար թէ դատարկ է, անօգուտ է, իր անցեալ կեանքէն քայքայուելով դատուած, ինկած և լուծուած է: Իշխանութիւնը մեռած էր իր սրտին մէջ: Այլ իր էութիւնը շարունակելու պատճառ մը չունէր:

Յուզուիլ, ինչ սոսկալի կացութիւն ժամէրի համար:

Կրանիթը ըլլալ և տարակուսիլ, օրէնքի կաղապարին մէջ ձուլուած պատուհասի միակտուր արձանը ըլլալ, և յանկարծ նշմարել թէ իր արդիւնքէ ստինքին ներքեւ աշխանդակ և անհնազանդ բան կայ որ զրնթէ սրտի մը կը նմանի, աղէկաթեան փոխարէն ուղէկութիւնը ցնելու աստիճանին հասնիլ՝ մինչև այն օր այս աղէկութիւնը գէշութիւն համարելէն ետք, պահապան շունք ըլլալ և լցել, սառը ըլլալ և հալիլ, աքածանը ըլլալ և ձեռք մը դառնալ, յանկարծ մտաներու բացուիլը զգալ ազատութիւն շնորհել, միթէ այսպիսի անարկու բան մը կրնայ ըլլալ: Ժամէր ուռմը մըն էր, այլ այս ուռմը իր ճամբան մոռցած էր և կը նահանջէր:

Ժամէր կ'ստիպուէր խոստովանելու թէ անվերապելիութիւնը անվերապելի չէ. թէ վարդապետութեան մէջ կրնայ սխալ ըլլալ. թէ օրինադիրքը խօսելովը ամէն բան ըսուած չլլար. թէ բնկերութիւնը անթերի չէ. թէ իշխանութիւնը երբեմնակի կը դողդոջէ. թէ ամփոփոխը կրնայ մերթ ընդ մերթ շառաջել. թէ մարդ եւ

դատաւորները. թէ կրնան սխալի դատարանները, վերջապէս ժամէր երկնային գմբէթին կապտագոյն անբաւալ կիրն վրայ դիզում մը կը տեսնէր ճահաքնկ:

Ժամէրի ներսը տեղի ունեցող իրերն էին ուղղագիծ խղճի մը խոռագիլը, հոգիի մը զարտուղիլը, ուղիղ ճամբու մը վրայէն անդիմադրապէս սահող և Աստուծոյ հանդիպելով խորտակուող ուղղասիրութեան մը ճնշուիլը: Կզգար ժամէր թէ բնկերային բարեկարգութեան մեքենային հրատուէն (chauffeur), իշխանութեան մեքենագործը՝ որ ուղղապէս ճամբան շարունակող երկաթէ կոյր ձիւն վրայ հեծած է՝ կրնայ գետինը փայտիլ լուսեղէն հարուած մը ընդունելով. թէ անխափար, ուղիղը, ճիշտը, երկրաչափականը, կրտուրը, անթերին կրնայ մեղմիլ, և թէ շոգեկառքին համար Դամոսկոսի ճամբայ մը կայ եղեր. ստուգիւ տարօրինակ կ'երեւային ժամէրին այս անհնարին իրերը:

Աստուծոյ միշտ մարդուս ներսը ըլլալը և՛ քնք ճշմարիտ խիղճը ըլլալով սուտ խղճին ներհակիր, կայծին չմարելու պատուէր ընդունիլը, ճառագայթին արեւը յիշելու հրաման ատնելը, հոգիին հրաւիրուիլը որ միայն ճշմարիտ բացարձակը ընդունի երբ ասիկայ կը բազդատուի կեղծ բացարձակին հետ, մարդկութեան անկողնի ըլլալը, մարդկային սրտի անկորուստ մընալը շքեղ երեւոյթ մըն է, մեր ներքին սքանչելիքներուն թերեւս ամէնէն գեղեցիկն է, սակայն ժամէր կ'իմանար, ժամէր կը հասկնար այս երեւոյթը: Անշուշտ ոչ: Բայց կ'զգար թէ իր գանկը այս անիմանալի ճշմարտութեան ներքեւ ճնշուելով կիսովին կը բացուի:

Այս սքանչելիքներէն աւելի կը չարչարուէր քան թէ կ'ալակերպէր, սքանչելի՛ք զօր կը կրէր անհնարին ցառումով: Այս ամէն իրերու մէջ ուրիշ բան չէր տեսնելու բայց միայն էութեան անբաւ գծուարտութիւն մը:

Այնպէս կը թուէր իրեն թէ այսուհետեւ մշտնջենապէս դժուարին չնշառութիւն մը պիտի ունենար:

Վասն զի անծանօթը կար իր պիտիին վերելը. ժամէր վարժուած չէր այս բանին:

Մինչեւ հիմա իր վերելը տեսած ամէն իրերը մտքուր, պարզ և վճիռ մակերեւոյթ մը կազմեր էին իր նայուածքին համար. այս մակերեւոյթին վրայ ամէն բան ծանօթ և յայտնի էր. ամէն ինչ որոշուած, համա-կարգուած, չղթայուած, սահմանափակուած, դրոշմուած, ճիշդ և անսխալ էր. հոն ոչ անկում և ոչ զահալթութիւն կար: Ժամէր մինչեւ ցարդ վարը միայն տեսած էր անծանօթը: Անկոնքնը, անակնկալը, քառ-սին անկարգօրէն բացուիլը, վիճի մը մէջ սպրդելու հընարաւորութիւնը՝ ոտորին դաւառներու, ապառաժներ-քու, չարերու, թշուառականներու յառուկ իրողութիւ-ններ կը թուէին իրեն: Հիմա ժամէր դէպի ետ կը առ-պալէր և լանկարծապէս կը խրաչէր անլուր տեսիլէ մը: այսինքն վերը նշմարուած անդունդէն:

Ի՞նչ. ուրեմն մարդս հիմն ի վէր կը քանդուի՞, բա-ցարձակապէս կը շուտի՞ եղեր: Ի՞նչ բանի վատանիլ պէտք է ուրեմն, մի՞թէ կրնայ եղեր փլչիլ այն որ իր համոզումը կը կազմէր:

Կարելի՞ բան է որ վեհանձն թշուառական մը գը-տած ըլլայ ընկերութեան գրահին թերութիւնը. հնա-րէն է որ օրէնքի զգաւատմիտ ծառայ մը յանկարծ ստիպուի երկու ոճրագործութեան մէկը ընտրելու, այ-սինքն մարդ մը ազատ ձգելու ոճրագործութեան և զայն բռնելու ոճրագործութեան: Ըսել է թէ պաշտօնա-ւորի մը պետութենէն ընդունած պատուէրին մէջ ամէն բան առոյգ չէ. ուրեմն պարտաւորութեան մէջ ալ անե-լանելի ճամբաներ կը գտնուին: Իրաւ են եղեր այս ամէն սաները. կարելի՞ բան է հաւատալ թէ դատաւար-

տախտանց ներքեւ ճնշուած հին աւաղակ մը կարող է կանգնիլ և վերջապէս իրաւունք ունենալ. կա՞ն ուրեմն պարագաներ ուր օրէնքը ներուժ խնդրելով ամօթահար կ'ընկրկի այլակերպութեան տուած ոճրագործութեան պայքը:

Այո՛, այս ամէնը իրաւ էր. և ժամէր կը տեսնէր, կը շօշափէր զայն և ոչ միայն չէր կրնար ուրանալ, այլ հաւ ինքն ալ գործքով կը հաստատէր: Իրողութիւններ էին ասոնք: Իրական եղելութեանց այսքան տանու-թիւն մը տանելը պժգալի էր:

Եթէ իրողութիւնները իրենց սպառքը կատարէին, միմիայն օրէնքին ապացոյցները պիտի ըլլային. Ասա-ուած է իրողութիւնները զրկողը: Ըսել է թէ անշնա-նութիւնը հիմա երկինքէն պիտի իջնէր:

Այսպէս ուրեմն, — և ժամէրի գգացած վիշախն տ-նումը և սարսափին հեռաւոր տեսքէն կրած պատրանքը կը ցնջէր ինչ որ կրնար ամփոփել և սրբագրել իր ար-պատարութիւնը, և այսուհետեւ իր առջեւ պարզ և սոս-կալի ծրագրի մը մէջ կը համառօտուէին թէ ընկերու-թիւնը, թէ մարդկային սնու և թէ տիեզերքը. — այս-պէս ուրեմն արդարութեան անօրինած պատիժը, վրձ-նուած դատը, օրէնսդրութեան ունեցած ոյժը, անկախ աստեաններու վճիռները, դատաւորները, կառավարու-թիւնը, արդելումը և զսպումը, պաշտօնական իմաս-տութիւնը, օրինական անվերապելութիւնը, իշխանու-թեան սկզբունքը, ամէն վարդապետութիւնները օրոնց վրայ կը յենու քաղաքական և քաղաքային ապահո-վութիւնը, վեհապետութիւնը, արդարութիւնը, օրի-նադրէն երաւարկող տրամաբանութիւնը, ընկերային բողոքարձակը, հասարակային ճշմարտութիւնը, վերջապէս ամէն բան ուերակ, զէղ և քառս մը կը կազմէին. այսպէս ուրեմն ինքը՝ ժամէր տնգամ, բարեկարգու-

թեան լրանար օտարկանութեան ծառայող անկաշառակերութիւնը, ընկերութեան նախախնամութիւն-չունք յաղթուած և տապալած էր, և այս ամէն սուբրակներուն վրայ մարդ մը կանգուն կը կենար՝ զլուրը կանաչ գդակ և ձակաւոր փառապսակ մը ունենալով. ժամէր տնա այսպիսի կործանում մը կը նշմարէր. ժամէր տնա այսպիսի տնարկու տեսիլ մը ունէր հողիին մէջ:

Անտանելի էր այս վիճակը:

Ասկէ աւելի բուն կացութիւն մը չէր կրնար ըլլալ, կացութիւն ունէր աղաւթու հրկու կերպ կար մէկն էր համարձակապէս երթալ ժամ Վալժանը բռնել և զնառնին լանձնել թիարանին մարդը: Միւսը...

Ժամէր հեռացաւ գետեզրին պարիսպէն, և այս անգամ գլուխը կանգուն բռնելով օղողուցաւ հաստաւ քայլերով դէպ ի աին պանորմարանը զոր կը ցուցնէր Շաթըլէի հրապարակին անկիւններէն մէկին կանթեղը:

Պանորմարանը հասնելով ապակիին ետեւէն քաղաքապահ մը նշմարեց և ներս մտաւ: Ոտարկանութեան մարդերը պանորմարանի մը դուռը հրելու ձեւովը միայն կը ձանձնան զիրար: Ժամէր իր անունը տուաւ, վկայականը քաղաքապահին ցուցուց և նստաւ: պանորմարանին սեղանին քով որդւ վրայ հրազ մը կը վառէր: Սոյն սեղանին վրայ կար նաեւ գրիչ մը, կատարեալ կազմար և թուղթ պատահական արձանագրութեանց և գիշերուան պանորմարաններու արուսիքը հրահանգներուն համար:

Հիմնադրուելիւն մըն է այս սեղանը որու յարգեալ աթոռը միշտ անպակաս է. օտարկանութեան ամէն պանորմարաններու մէջ կայ այս սեղանը, ամէնքն ալ իբր անփոփոխ զարդ փայտի տաշեղով լի ատուիւն ապիւն մը և նաճակի կարմիր նշխարներով լի խաւաչաքաշ տուփ մը ունին, և պաշտօնական ոմրին ի ցոյց դր-

ուած օտարին դարձիքնին են: Պետութեան պրականութիւնը անկից կ'սկիւ:

Ժամէր գրիչը և թերթ մը թուղթ առնելով սկսաւ գրել: Ահա կը նշանակենք իր գրածը:

ՔԱՆԻ ՍԸ ՏՈՂ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

ՅՈԳՈՒՏ ՆԱԽԱՅՈՒԹԵԱՆ

Նախ. կը խնդրեմ Պարոն պաշտօնեայէն որ նայի:

Երկրորդ.— Հարցաքննութեան ատենէն եկող բանտարկեալները իրենց մուճակները կը հանեն և բազուկ սալաքարին վրայ կը կենան երբ իրենց վրան գլուխը կը խուզարկուի: Շատերը բանտը վերադառնալով կը հազան, ուրկէ հիւանդարանի ծախս կը հետեւի:

Երրորդ.— Գազանապէտ հալածելը լաւ է անդ անդ գործակալներու կայանով, բայց կարեւոր պարագաներու մէջ պէտք է որ անուազն երկու գործակալ դադանապէս հալածողին տեսնուելէ չջադիր որպէս զի որ և է պատճառաւ եթէ գործակալ մը իր ծառայութիւնը կատարելու մասին տկարանայ, միւսը հոկէ և յաջորդէ:

Չորրորդ.— Չհասկցուի թէ ի՞նչ պատճառաւ Մատըլօնէթի բանտին մասնաւոր կանոնադրութիւնը կարգիլէ բանտարկաւը աթոռ մը ունենալու՝ նաեւ ասակը վճարելով:

Հինգերորդ.— Մատըլօնէթի կապելուին վանդալիտաւոր երկու սիւնակ ունի միայն, հետեւաբար կապելապետունին թող կուտայ որ բանտարկեալները իր ձեռքը բռնեն:

Վեցերորդ.— Հաչող ըսուած բանտարկները արեւմտեայ միւս բանտարկները խօսարանը կը կանչեն, բանտարկեալէն երկու սու վարձք կ'առնեն անոր անունը որպէսպէս գոչելու համար Գողութիւն մըն է այս:

Եթերորդ. — Կառավարությունը գործարարներին մէջ
բանաւարկեալին տասը տուն չվճարուիք եթէ կատարե-
մէկ թելը աղէկ հիւսուած չըլլայ. ձեռնարկուին կողմէ
դեղծում մըն է այս, վասնզի կտուր ոչ նուազ լա է:

Ութերորդ. — Անախորժ բան մըն է Ծորսի (բան-
աին) այցելուներուն՝ Սէնթ Մարի Լ'Էփրսինէն երթա-
լա. համար տղայոց գաւիթէն անցնելու պարտաւորելը:

Իններորդ. — Սոսոյգ է թէ զինուորները պաշտօնա-
տունին գաւիթի ամէն օր տեղեկութիւն կուտան այն
հարցաւորներուն նկատմամբ զոր դատաւարները ամ-
բաստանեալներուն կ'ընեն, Զինուոր մը միշտ պէտք
է նուիրական ըլլայ, երբ հարցաքննութեան սենեակին
մէջ լսածը կը կրկնէ, ծանր անկարգութիւն մը բրած
կ'ըլլայ:

Տասներորդ. — Տիկին Հանրի պարկեշտ կին մըն է
իր կողակտան խիտ մաքուր է. բայց պահեստի կա-
փուլին գծակը կնոջ մը ձեռքը թողուլը աղէկ չէ:
Մեծ մայրաքաղաքի մը գծակը ժողովին անարժան է
այս բանը:

Ժամէր իր ամէնէն հանգարտ և ամէնէն ուղիւզ
գրովը գրեց այս տողերը՝ և ոչ իսկ կէտ մը ձօնաւորով.
և թուղթին վրայ հաստատաւէտ գրիլին ձայնը հանել
տալով: Վերջին տողին տակը ստորագրեց:

Ժ.Ա.Է.Ի.

Առաջին կարգի գործակալ

«Անթըլէի հրատարակին պահնորդարանը»

7 յունիս, 1832, կես գիշեր գրեթէ մէկ ժամ անցած:

Ժամէր թող մեղանը չորցուց թուղթին վրայ, զոր
նամակի մը պէս ծալելով կնքեց և վրան գրեց. Մա-
նթագրութիւն վարչութեան համար: Սեղանին վրայ թա-
ղուց այս գիրը և գաւրս ելաւ պահնորդարանէն: Ապա-
հեւոր և վանդակալէն գաւառ վերադառնալէն զոսուեցաւ
տեղէն:

Շաթըլէի հրատարակէն անկունագծաբար (dia-
gonalement) անցնելով վերադառնալիս հասաւ, և
ինքնաշարժ մեքենայի մը ճշգրտութեամբ եկաւ ճիշդ այն
տեղը ուրիշ քառորդ մը առջև հեռացած էր. նորէն
կոթնեցաւ հոն. և պարսպին մի և նոյն սալաքարին
վրայ մի և նոյն դիրքը տաւ: Կարծես թէ տեղէն շար-
ժած չէր:

Մթաթիւնը անթերի էր: Այն գերեզմանաւան
վայրկեանն էր որ կէս գիշերէն ետք կուգայ: Ամպային
ձեղուն մը աստղերը կը ծածկէր: Երկինը աղէտայի
խաւար մըն էր: Միջնաքաղաքին տուններուն մէջ լոյս
մը անգամ չկար ա՛լ. ոչ ոք կ'անցնէր, փողոցներուն և
քարափներուն նշմարուած ամէն կողմերը ամայի էին:
Նոթը-Տամ եկեղեցին և Արդարութեան Պալատին աշ-
տարակները իր գիշերուած ուրուականներ կ'երեւային:
Կանթեղ մը քարափին եզրին ծնօտը կը կարմրէր: Կա-
մուրջներուն շքանկարները մառախուղին մէջ հետզհետէ
կ'անցուէին: Անձրեւները գետը յորգեցուցած էին:

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը: Ժամէրի կեցած տեղը
Սէնի սրընթաց հոսանքին ճիշդ վերեւն է և ուղղապէս
կը նայի յորձանքներու այն ահարկու սլորածոցին վրայ
որ իբր անգերջանալի պտուտակ կը քակուի և դարձ-
եալ կը խառնուի անընդհատ:

Ժամէր գլուխը ծակով նայեցաւ: Ամէն բան խա-
ւար էր: Ոչինչ կը նշմարուէր: Փրփուրի ձայն մը կը
լսուէր, բայց գետը չէր տեսնուեր: Մերթ ընդ մերթ
այս ահարկու անգունդին մէջ նշոյլ մը երեւալով անա-
բողապէս և օձապտայտ կը սահէր, վտանգի ջուրը ամե-
նէն խաւարամած գիշերները չգիտեմ ո՛ւր կէց այս լոյսը
առնելու և օձի փոխելու զօրութիւնը օւնի: Նշոյլը կա-
նքեալութեամբ և ամէն բան անտեսանելի կ'ըլլար: Ան-
բաւութիւնը հոն բացուած կ'երեւար: Հոն մարդու

ներքեն էր չէ թէ ջուր այլ վիճ մը : Քարափին գեր-
բուկ, աղօտ, չոզեխանն և երբեմնակի խոկոյն պահուող
պատը անսահմանութեան դարուվերը ըլլալու տալաւ-
թութիւնը կ'ընէ մարդուս :

Բան մը չէր տեսնուէր, բայց ջուրին թշնամական
ցրտութիւնը և թրջուած քարերուն տհամ հոտը կ'զգաց-
ուէր : Վայրենական շունչ մը կը վերանար այս ան-
գունդէն : Գետին յորդումը որ, աւելի կը դուշակուէր
քան թէ կը նշմարուէր, ալիքին ազէտայի փոփսուքը,
կամուրջին կամարներուն սոսկալի անաղնութիւնը,
այս ակունք վիհին մէջ իյնալու գաղափարը, վերջապէս
խաւարը սարօսափելի էր :

Ժալէր քանի մը բապէ անշարժ կեցաւ՝ այս խաւար
բացուածքին նայելով. կը դիտէր անտեսանելին այն-
պիսի ակնայեռ նայուածքով որ ուշադրութեան կը նը-
մանէր : Գետին ջուրը կը ձայնէր : Յանկարծ գլխարկը
հանեց ժալէր և քորափին եզրին վրայ դրաւ : Պահ մը
ետք գետին պարիսպին վրայ բարձրահասակ և սեւ-
թոյր կերպարանք մը երեւցաւ՝ զոր օւշ մնացող ան-
ցորդ մը ուրուական մը կարծէր թերեւս, ծռեցաւ դէպի
գետը, յետոյ կանգ առաւ և ուղղակի խաւարամած ան-
գունդը ինկաւ, ալիքներու խորին տատանում տեղի
ունեցաւ, և խաւարը միայն հասկցաւ ջուրին ներքե
աներեւութացող այս մթին կերպարանքին ջղածդական
յուզումներուն գաղտնիքը :

ՎԵՐՋ ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻ

6405